

ADATTÁR

Miklósi-Sikes Csaba

KOLOZSVÁR (ÉS ERDÉLY) 19. SZÁZADI SZOBRÁSZATA A SAJTÓ TÜKRÉBEN¹

A 19. században az ország és vele Kolozsvár társadalma háromszor is átrendeződött. Az első időszak a napóleoni háborúk és az 1848-as szabadságharc, az önmagát kereső nemzet „táblabíró világának” fél évszázadát öleli át. A forradalom bukása, az ezt követő megtorló intézkedések és az 1867-es kiegyezés közötti időszak a második, míg az első világháború kirobbanásának éve, vizsgált időszakunk harmadik periódusát zárja.

A pontosan kitapintható társadalmi és politikai érdekek hol látványos, hol a színpad mögött dúló csatározásaira Kolozsvár szellemi élete is sajátos válaszokat adott. Másképpen reagált a politika kihívásaira az irodalom, az oktatás, a színház, a zene, és másképpen az építő-, és a képzőművészet. A városi társadalom, a nemesség és az egyházak elvárásai is különböző módon fogalmazódtak meg. Más volt az igény és más az érdekeltség, ebből adódóan más a kultúra egészének és a művészetek egyes ágainak a mozgástere és jellege. Ezekből következik, hogy a 19. századi Kolozsváron a társadalom szeszélyeinek és közönyének kiszolgáltatott képzőművészet hosszú évtizedeken át a köz- és a szellemi élet perifériájára szorult. 1829-ben az *Erdélyi Híradó* a következőket írta: „Mi az oka, hogy Erdély, a mely régebben tudományos tökéletességre törekedett, s Magyarországnál a tudományos kimivelődésben feljebb állott, most a Nemzeteknek igen kicsiny részét kivéve minden törekedés nélkül alszik, s halva él? [...] Vajon nem lehetne-e a Nemzeti álmodó Erdélyt felébreszteni, s a gondolkodás pályájára felhíni?”² A várt változást Mikó Imre fellépése hozta meg, a látványos előrehaladást a tudományegyetem megnyitása jelentette, míg Fadrusz János *Mátyás király* szobrának felavatásával Kolozsvár 19. századi történetének legjelentősebb művészi sikerét érte el. Mivel B. Nagy Margit művészettörténész az 1970-es években a tőle megszokott alaposággal írt a város század eleji történéseiről,³ és Fadrusz János erdélyi munkásságáról nemrég tanulmányt is közöltünk,⁴ jelen írásunkban ezeket a témákat csak érintjük.

1. A pangás évtizedei (1800–1849)

A város barokk mesterkörének utolsó jelentős képviselője, Hoffman Simon szobrász, 1800. február 3-án hunyt el Kolozsváron. A halála után következő évtizedekben a kolozsvári (és erdélyi) szobrászat színvonala soha nem látott mélységbe zuhant. A század eleji adatok Erdélyszerte kizárólag idegen, főleg Bécsben dolgozó mesterek munkáiról szólnak. Bécsi az a Prokop Jacob (1740–1814) is, aki 1801-ben Fronius órnagy brassói síremlékét, majd Brukenenthal kormányzó sírját, 1806-ban pedig, szintén nagyszebeni megrendelésre, a négy elem allegóriáját faragta. Ugyancsak

Bécsben működött a tiroli Franz Thaller (1759–1817), aki a marosvásárhelyi könyvtár számára 1805-ben Teleki Sámuel és felesége, Bethlen Zsuzsanna képmását öntötte ércebe, akárcsak a francia Gayard, aki Bethlen Domokos gróf magyar ruhás szobrát mintázta. Stájerországból származott a Gyulafehérvárott elhunyt Karl Wurschbauer éremkészítő, akinek két munkáját ismerjük: 1819-ben Cserey Farkas megrendelésére Döbrentei Gábor-érmét készítette, 1836-ban a gyulafehérvári zeneintézet részére dolgozott. 1844-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kolozsvári vándorgyűlésének emlékérmét a bécsi származású, Gyulafehérváron letelepedett, Josef Bernsee készítette.⁵

Kolozsvárra is hasonló helyzet volt a jellemző. Kazinczy Ferenc 1816-ban egy nap híján három hónapot töltött Erdélyben,⁶ s megfordult a szamosparti városban is. Útjáról később beszámolót írt. Mint soraiból kiderül, ottjártakor Kolozsvár művészeti élete lehangoló képet mutatott. Az általa név szerint említett művészek között Schmelzer Józsefről például azt írta, hogy „szobrokat ügyesen farag, s még ügyesebben fogna, ha tőle nemcsak szobrok, hanem szép szobrok is kívántatnának”.⁷ A bécsi származású mestert gróf Bethlen Lajos hozta magával 1816-ban azzal a szándékkal, hogy az a kerlési kastély parkjában számára kerti szobrokat faragjon. Ilyen munkát végezhetett id. Jósika Miklósnak, a Kolozsvár melletti Magyarfenesen levő, de az 1930-as években már nyomtalanul elpusztult kastélykertjében is. Egy korabeli leltár ugyanis „a sétaút mellett [...] több csínosan megfaragott női szobor”-ról ír, amelyeket 1848-ban, a hegyekből lezúduló románság, fejüket letördelve, megcsonkított.⁸ Kazinczy kolozsvári látogatásakor a szobrász fő jövedelmi forrása apró nippel készítése volt, amelyeket Tilsch „galanterie-árus” hozott forgalomba. Egyébként Kazinczy „vele vétetett magáról gipszlenyomatot”, s később ez szolgált útbaigazításul Marschalkó Jánosnak, midőn az Akadémia számára megrendelt, s Ferenczy István által félbehagyott Kazinczy-képmást befejezte. Lyka említi Dreszler János nevét is, „akit Mikes János gróf hívott Pestről Kolozsvárra, ahol aztán állítólag bőséges megrendelésben volt része”.⁹ Hogy melyek lehettek ezek a megrendelések, nem sikerült kideríteni, ugyanis a szobrász neve sem a korabeli városi iratokban, sem az újságok híradásaiban nem szerepel. Kóváry László (1819–1907) történész 1886-ban írta, hogy 1827-ben a Külső Magyar utca déli során (ma December 22 sugárút 106. szám) volt a város közkertje, melyet a helybeliek „Fejedelmi kertnek” hívtak; a kert „közepén egy gyalog bejárás, melynek két szélén Árpád s vezértársai, s más szobrok állanak a nemzeti fejedelmek korszakából.”¹⁰ Készítőjük nevét nem ismerjük. Az 1840-es években a telken Sigmond Elek (1810–1877) nagyiparos sütődét épített; később a szobrokat átszállították a temetőbe. 1885-ben, amikor innen a Sétatér elejére vitték, az eredeti 7 szoborból már csak az Árpád, Lehel, Vérbulcs és Tuhutum vezéreket ábrázolók voltak meg.¹¹ 1893-ban a Memorandum-per idején a románok megrongálták.¹² 1901-ben, a felsőbb leányiskola építéskor, a Sétatér bejáratánál álló szobrokat a park másik végébe szállították. 1902-ben a Szépítő Egylet a Fellegvárra vezető út felső végébe vitette fel a szobrokat. A kolozsvári újságok szerint, a század utolsó éveitől kezdve, a város románsága ezeken élte ki magyarellenes indulatait; több ízben megrongálták.¹³ 1908-ban „alaktalanná vált kő-darabok”-ról¹⁴ írtak, míg 1920-ban a város román vezetése nyomtalanul eltüntette őket.¹⁵

A Kazinczy látogatását követő évben, 1817. augusztus 18. és 27. között I. Ferenc és Augusztia, erdélyi útja során, Kolozsvárt is meglátogatta. A császárlátogatás

1. Csűrös Antal: Szent Péter, 1802–1803. Szamosújvár, örmény nagytemplom.

adott ürügyet az egyetlen 19. század első felében megvalósított emlékmű elkészítéséhez. Története rávilágít a kolozsvári szobrászat akkor létező összes gyengéjére. Az emlékoszlop felállítását Páll Sámuel főbíró indítványozta. A tanács, miután megkapta az uralkodó engedélyét, 1818. május 1-jén öt tervet nyújtott be a hivatalos szervekhez jóváhagyás végett. Másfél esztendő kellett, míg az ügy megjárta a bürokrácia labirintusait, és visszaért rendeltetése helyére. 1821. december 22-én a tanács, a szükséges engedélyek tulajdonában, megkötötte az alkut ifj. Schindler Mihállyal és testvérével, Antallal, a kőfaragó munkára, míg az emlékoszlop géniuszeit, az egyébként rajztanár és pecsétmetszőként ismert Nagy Sámuellel kívánta elkészíttetni. Az anyagi nehézségek miatt, kilenc év múlva, az emlékmű ügye már majdnem végleg elakadt, amikor Topler Imre városi ügyész, a nemesi cím elnyerése érdekében, 1830-ban felajánlotta, hogy anyagilag támogatja a munka befejezését. Az igazi bajok csak ekkor kezdődtek. Mint kiderült, az eddig elvégzett munka minősége messze nem felelt meg az elvárásoknak, s ezért Schindleréktől visszavették a munkát, de a szobrászok által felvett 1033 Ft előleget soha nem tudták behajtani. Közben Csűrös Antal kapott megbízatást az emlékmű négy sarkára tervezett sasok megfaragására, de az ő munkáját sem fogadták el; azt, hogy Topler az új szobrokat végül kivel faragtatta újra, nem sikerült kideríteni. Nem járt több sikerrel a Nagy Sámuel által felvállalt portrék elkészítése sem, ugyanis ezeket végül Bécsben csináltatták meg. Az eléggé sematikus felfogásban kivitelezett emlékmű igaz értékét, a két nagyméretű (100×150 cm), aprólékos gonddal megalkotott dombormű¹⁶ képezi. Ezeket a bécsi Klieber József (1773–1850) akadémiai szobrász, Ferenczy István (1792–1856) tanítómestere készítette. Felavatása Kolozsvár főterén, a mai telefonközpont előtt, 1831. október 4-én, Ferenc napján került sor. A művész nem várta meg a szobor átadását, szeptember 11-én visszautazott Bécsbe.¹⁷ Eddig a történet, melynek „főszereplője” az egyetlen szobrászművész, aki a század első felében Kolozsváron rangos alkotást készített.¹⁸

1894-ben a Mátyás-szobor pályaművének elfogadása után vált világossá, hogy a Főtér délkeleti sarkánál álló emlékműnek mindenáron új helyet kell találni.¹⁹ 1898-ban a városatyák abban is megegyeztek, hogy az óvári térre kell átköltöztetni,²⁰ de ennek végrehajtása, mivel az árleejtésre mindössze egy vállalkozó jelentkezett, a következő évre maradt.²¹ Az emlékmű szétbontását, majd összeállítását végző Székely Mihály építómester 1899. áprilisában látott munkához²² és június 6-án jelentette a városnak, hogy a rábízott feladatot sikerült bevégeznie.²³

A Karolina-oszlop mintája szolgálhatott alapul Wesselényi Miklós elvbarátja, a fiatalon elhunyt Kendeffy Ádám (1796–1834) síremlékéhez, azzal a különbséggel, hogy készítője, az egyébként csak a helyi újságok híradásaiból ismert Hesse (Hess) Traugott, a sasokat itt négy oroszlánnal helyettesítette. A Libucz utca 28. szám alatti műhelyét még 1854-ben is hirdette a Kolozsvári Naptárban.²⁴ Az ezt követő másfél évtizedben mindössze három díszesebb síremlék elkészítéséről tudunk. Bölöni Farkas Sándor (1795–1843)²⁵ író és utazó, Szentiványi Mihály (1813–1844)²⁶ költő neogótikus síremlékeit a város jeles építómestere, Kagerbauer Antal (1814–1872) tervezte. A Bölöni síremlékén látható mellszobrot Szathmári Papp Károly (1813–1887) festőművész mintázta, ennek gipszmintáját az unitárius püspökségen őrzik.²⁷ Soutter Ferenc (†1845) ezredes síremléke mesterének nevét nem sikerült kideríteni.²⁸

Mint a fenti példák is igazolják, ebben a korszakban nem vált el élesen a szobrász a kőfaragótól. B. Nagy Margit 1977-ben megjelent könyvében korabeli protokoliu-

mok alapján, három tucatnál is több kolozsvári mesternevet sorolt fel. Közülük csak a kolozsvári Csűrös-testvéreket, a bécsi Smeltzer Józsefet (1816), a zombori Steinhauser Józsefet (1820) és Timár Mihály „de Dés”-t (1822) nevezik szobrászoknak, de ez utóbbi két mesternek egyetlen munkájáról sem írnak.²⁹

A századelő legtehetségesebb szobrászai a Csűrös-testvérek, Antal és Mihály. Csűrös Antal (1773–1842) tevékenysége több figyelmet érdemel. Hoffmayer tanítványa volt, 1800 és 1842 között Szamosújváron, Zsibón, Ótordán, Héderfáján, és Kolozsváron dolgozott. Munkássága, illetve annak színvonala eléggé változatos, akárcsak élete, melybe egy váltólevél-hamisítási „kaland” és a vele járó börtönbüntetés is belefért. Legismertebb munkáit a szamosújvári örmény nagytemplom számára készítette, míg Kolozsváron a féresikerült császárlátogatási emlékoszlopot nem számítva, a volt minorita templom sasos szőszéke dicséri az ő munkáját. Csűrös Antal esetében nehéz pontosan elválasztani azokat a munkákat, amelyeket egyedül készített azoktól, amelyeket testvérével, vagy tanítómesterével vállalt.³⁰

A kolozsvári művészsors akár tipikusnak is mondható példája, a császárlátogatás kolozsvári emlékénel 1821-ben munkát vállaló Nagy Sámuel (1773–1845) élete. Nagyenyeden született, 1804 körül a bécsi Akadémián tanult, 1814 és 1829 között a kolozsvári ref. rajziskolájában tanított, 1819-ben pecsétmetszőként jegyezték be a városi polgárkönyvbe. Élete során sok arcképet rajzolt, könyveket illusztrált, 1834-ben Marosvásárhely látképét, a kolozsvári kovácsoknak céhlevelét készítette. Munkái tehetséget árulnak el, de ez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy csak ilyen feladatokból megéljen. 1829-ben Csáki Rozália kolozsvári háza elé bronz oroszlánokat készített, de azt is tudjuk, hogy Teleki József geryeszegi kastélyában falakat márványozott, 1840-ben a kolozsvári reformátusok Külső Magyar utcában épülő templománál, Kagerbauer részére, köveket faragott.³¹ Nevét 1816-ban Kazinczy is említi,³² 1846 és 1848-ban kolozsvári kőfaragó műhelyéről olvasunk.³³

A B. Nagy Margit által felsorolt kőfaragók közül tizenegynek a neve csak peres ügyek kapcsán őrződött meg. Így Vigám János (1800), Schuller Antal (1806), Pál Ferenc (1806), Kádár Márton (1809), Cseh Ferenc (1825), Hincz Ferenc (1831), Laboncz István (1832), az 1832-ben 60 éves korában meghalt Kotró András, Bálint Márton (1833), Plasz Ferenc (1844–46) és Bálint András (1847), mindössze epizód-szereplői történetünknek.³⁴

Kőfaragó dinasztia több is akadt a város korabeli történetében. A század elején nem kevesebb, mint hat Hartmann nevű kőfaragó dolgozott Kolozsváron. Valószínűleg mind rokonok, egykori ősük Csehországból jövet, 1729-ben telepedett le Kolozsváron. A család tagjai közül a legkorábbi név szerint ismert kőfaragó Hartmann Gottfried (1730–1789), Wesselényi hadiépítkezéseinek vicepallérja, majd a kolozsvári Bánffy-palota és a bonchidai kastély kőfaragó munkáinak részese.³⁵ Két fia, István (1767–1811) és Antal (1773–1820) már Kolozsváron születtek, ez utóbbinak Koronkán, Marosvásárhelyen, Kolozsváron végzett munkái között az erkélytartóoszlopok és urnák a legmívesebb emlékek. A Hartmann nevű kőfaragók közül János már 1804 előtt meghalt, Jakab 1847-ben 50 éves korában hunyt el. Hartmann Sándor, „kinek apja szintén kőfaragó volt”, már művészi ambíciókkal is rendelkezhetett, ugyanis több éven át látogatta Simó Ferenc Normál Rajzodáját.³⁶ Timár András – a már idézett Mihály fia – 1808 és 1810 között, a Belső Király utcában dolgozott, ahol gróf Toldalagi László (1748–1806) és felesége, Korda Anna részére Küküllő-, majd Torda megye geometrája Carlo Justi (1768–1808) díszes palotát

tervezett, melynek váratlan haláláig, építését is vezette.³⁷ Ugyanitt volt alkalmazásban az 1873-ban született Majer Péter, akinek apja, Majer Gottfried kőfaragó, tekintélyes mester lehetett, ugyanis csak ezzel magyarázható, hogy 1875-ben rábízták a Szent József-szeminarium épületének becsúját. Az emlékoszlop kapcsán már említett Schindler Antal és Mihály apja, a Gernyeszegen, Zsibón, Gyalakután, Új Tordán, Koronkán, Kolozsváron is dolgozó id. Schindler Mihály (1754–1821)³⁸ szintén kőfaragó volt. A 19. század kolozsvári építéstörténetét végigkísérő Hirschfeld család legkorábbi ismert tagja, Hirschfeld Friederich (†1848) kőfaragó, 1810-ben Debrecenből költözött a városba. Dolgozott a Wesselényieknek, a Teleki- és Kendeffy családnak, 1827-ben köveket faragott a császárlátogatás emlékoszlopa számára, 1829-ben id. Jósika Miklós szurduki kriptájának feliratos követét véste, 1834 és 1838 között Gyalakután, a Lázár-udvarház kapuzslopának és urnáinak rajzait, és egy síremlék tervét készítette.³⁹ Ezen kívül dolgozott a városnak az épülő kaszárnyánál, a Redoutnál, a Sörháznál és még sok egyéb munkán is. 1846 és 1848-ban a Házsongárd mellett műhelyét a Kolozsvári Naptárban hirdette. Fia, Hirschfeld József (1818–1901)⁴⁰ szintén kőfaragó volt, akárcsak Heinrich, akinek munkásságát 1810 és 1843 között követhetjük. Mindössze egy évtizedre nyúlik be az évszázadba Kocsárdi Mihály (†1810) élete, akinek – a radnai származású Striczki Antaléhoz (†1837) hasonlóan – főleg számos peres ügye miatt maradt fenn az emléke. Egyed András (†1837. ?) kőfaragó munkáját 1813-ban Korda Anna grófnő dicséri,⁴¹ míg az 1842-ben, 56 éves korában elhunyt Reimann János,⁴² minden valószínűség szerint azoknak a Reimann nevű kőfaragóknak első ismert tagja, akik a század hátralevő évtizedeiben a város elismert mesterei közé küzdöttek fel magukat.

A korabeli újságok⁴³ már akkor „pártpolikiai” szempontok szerint írtak az eseményekről. Az ellenzéki Erdélyi Híradó beszámolt a demokratikus eszméket hirdető Kendeffy-, Szentiványi-, Bölöni síremlék felállításáról, de a császárlátogatás emlékének munkálatait még egy hírre sem méltatta.⁴⁴ Erdélyi vonatkozásban mindössze az 1841-ben tervezett Benkő József (1740–1814), a Kis-Ajtán eltemetett polihisztor emlékoszlopának terveiről szólnak, igaz, az Erdővidéki Gazdasági Egyesület által tett javaslat felkarolását, mind a kormányparti, mind az ellenzéki újság érdekesnek tartotta támogatni.⁴⁵ A legkorábbi, igazán szobrászattal kapcsolatos hír 1836-ban jelent meg, ez Ferenczy István „Debreczen földjén már fennálló” Csokonai Vitéz Mihály-, illetve pesti Kisfaludy Károly-szobrát említi.⁴⁶ Ennél jóval több teret szenteltek a lapok Nyáry Pál 1839 decemberében, a honi szobrászat megteremtése érdekében tett javaslatának ismertetésére, illetve a további események bemutatására.⁴⁷ Nem kizárt, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy a szervezkedés Ferenczy István Mátyás király szobrának megvalósítását tűzte ki célul, s mivel Mátyás Kolozsváron született, a pesti kezdeményezés közelebből érintette a város közvéleményét. Nyáry Pál felhívását⁴⁸ az Erdélyi Híradó 1839. december 30-i, 53-ik száma közölte, de már ezt megelőzően, két részes írást olvashatunk a következő címmel: *Hunyadi Mátyás ideje a magyar kultúrára nézve*.⁴⁹ A következő évben a lap részletesen beszámolt a Mátyás-szobor munkálatairól, s megtudjuk, hogy az adakozók között Kisfaludy Sándor (1779–1844) és Brassai Sámuel (1800–1897) is szerepelt.⁵⁰ 1846-ban Ferenczy egy újabb próbálkozásáról, a Megyeri-emlék tervezetéről,⁵¹ „gyulafehérvári Czélkúti Züllich Rudolf, Hunyadi János szobráról”,⁵² illetve Döbrentei „szobor-csarnok felállításának tervéről” olvasunk, „melynek célja [...] múltunk felelevenítése hajdan, s korunk jeleseinek szobrokban örökítése által,

2. Franz Thaler: Teleki Sámuel, 1805. Marosvásárhely, Teleki Könyvtár.

jelenünket dicsőíteni.”⁵³ 1864-ben Szatmáron, a református templom elé egy Kőlcsey-szobrot állítottak, melyet 1920. december 20-án éjjel távolított el az új hatalom.⁵⁴ Székelyudvarhelyen 1843-ban emeltek egy emléket, a református kollégiumot 1771–1772 között újjáépítő tanárnak, Madarasi Kis Gergelynek.⁵⁵ 1849-ben, Hasford orosz altábornagy Brassó felett egy emlékgúlát építtetett, melyen a következő felirat volt olvasható: RUSSIA ET AUSTRIA UNITAM MDCCCXLIX.⁵⁶ Erdélyben ezen kívül még két hasonló emlékművet emeltek. Az egyik azt a helyet jelöli Segesvár és Fehéregyháza között, ahol 1849. július 31-én elesett Szkarjatyin cári vezérőrnagy.⁵⁷ Ennek az emlékműnek a felállítását a Nagyszebenben állomásozó erdélyi parancsnokság kezdeményezte, alapkövét 1853. június 30-án maga Ferenc József császár helyezte el.⁵⁸ A következő évben, 1853. március 31-én, Gyulafehérváron állították fel Loseanau ezredes emlékét, aki 1849. február 9-én esett el a piski csatában. Az emlékmű talapzata gránit, felső része öntött vas volt. Ezen kapott helyet az erdélyi hadjáratban elesett tiszték névsora.⁵⁹

2. Két korszak határán. Az abszolutizmus éveitől a kiegyezésig (1850–1867)

Világos drámája és a kiegyezés között eltelt bő másfél évtizedében Kolozsvár művészeti életében már megjelentek az első biztató jelek. A kolozsvári Nőegylet jótékony célú kiállításain már rendszeresen jelen vannak a helyi művészek munkái, az időszak végére eső évekből pedig állandó képtár megvalósítását célzó főúri adományokról is tudunk.⁶⁰ Mikó Imre (1805–1876) kezdeményezése, az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859-ben történt megalapítása hozta az igazi fordulatot: létrejött az a fórum, amely egy konkrét cél érdekében képes volt Erdély szellemi és tárgyi értékeit önálló intézmény égisze alatt felsorakoztatni. Ami a művészetek fejlődését illeti, ezek a célok az 1850-es, 60-as években elsősorban erkölcsi szinten jelentek meg. Ha a szobrászatot hozzuk példának, látni fogjuk, hogy az első Széchenyi- és Petőfi-szobrok elkészítésének apropóját éppen az Erdélyi Múzeum gyűjteményének gyarapítása adta. Kolozsvár esetében külön hangsúlyt kapott az országszerte egyre terjedő Mátyás-kultusz, amelynek terjesztésében szerepet vállaltak a Múzeum Egylet köreihez csatlakozó tudósok, írók és művészek is. Korabeli újságok szerint,⁶¹ Mátyás emlékének ápolása a király szülőházának azonosításával kezdődött 1851-ben,⁶² míg egy Mátyás-szobor felállításának ötletéről legkorábban 1864-ben olvasunk.⁶³

Korszakunk elején Kolozsváron új névvel nem találkozunk, minden bizonnyal azért, mert ezekben az években nevesebb szobrászművész nem is dolgozott a városban. A legkorábbi említésre méltó emlék, két neogótikus síroszlop, a már említett Kagerbauer Antal építész nevéhez kötődik. Legkorábbi Debreczeni Márton (1812–1851) bányamérnök és eposzíró síremléke. Felállításáról csak gyanítani lehet, hogy Mikó Imre közéleti tevékenységével hozható összefüggésbe.⁶⁴ Barra Imre (1799–1854) orvos síremlékéről már jóval több adattal rendelkezünk. Barra páratlan népszerűségnek örvendett a lakosság körében. Kóváry László elmondása szerint, temetésén olyan nagyszámú tömeg gyűlt össze, hogy az osztrák hatalom félve egy esetleges tüntetéstől, katonai készültséget rendelt el a városban. Alighogy eltemették, Kisfaludy Sándor költő kolozsvári barátja,⁶⁵ az emlékiró Újfalvi Sándor (1792–1866) javaslatára egy bizottság alakult, melynek célja a felállítandó

3. Franz Thaler: Bethlen Zsuzsanna, 1805. Marosvásárhely, Teleki Könyvtár.

emlékmű anyagi háttérének megteremtése volt. 1854 februárjában „márvány, vagy öntöttvas szobor emelése indítványoztatott a Sétányon, Nagy-piacon, vagy Trencsén-téren.”⁶⁶ Májusban már összegyűlt a pénz, s „a látható emlék gondolatában megegyezvén” Kagerbauer Antal bemutatott tervei szerint egy díszes síremlék emelése mellett döntöttek.⁶⁷ Barra fémbe öntött domborműves arcképét Sikó Miklós (1818–1900) kolozsvári festőművész rajza után ismeretlen, a munka minőségét tekintve, minden valószínűség szerint külhoni, talán bécsi mester készítette. Prágai művész, Max Emanuel (1810–1900)⁶⁸ munkája 1855-ből Mikó Imréné, gróf Rhédey Mária (1811–1849) carrarai márványból faragott síremléke,⁶⁹ melyet a Kagerbauer által tervezett és 1864–1865 között épített családi kriptába helyeztek el.⁷⁰ Kelemen Lajos (1877–1963) művészettörténész Max Emanuel művét – amelyhez Vilma porosz királyné síremléke szolgált mintául – Erdély legszebb síremlékszobrának nevezte.⁷¹

Az 1860-as években, a Pest-Budán egyre szaporodó emlékművek láttán, Kolozsváron is megteremtődött rájuk az igény, elhangzottak az első, felállításukat szorgalmazó javaslatok. 1853-ban Kóváry László, a Barra-emlék kapcsán még hevesen ellenzett bárminemű köztéri emlékműállítást.⁷² 1840-ben, a Jelenkorban megjelent írásában abból a megfontolásból, hogy „az ország gyenge egy ilyen mű létesítésére”, a Mátyás-szobor ellenzőinek adott igazat, de erről az 1860-as évek után, már mélyen hallgatott. Hét év alatt a viszonyok megváltoztak. A Széchenyit gyászoló tömegében, még ha politikai okokból is, akadtak olyanok, akik az elhunyt emléket szoborral kívánták megörökíteni. Marosillyén, báró Bornemissza Albert javaslatára, 1860 júliusában „aláírás indítatott egy Kolozsvárt, A Múzeumkertben felállítandó Széchenyi-szoborra.” Az összegyűlt pénzalapot évekig Brassai Sámuel kezelte.⁷³ Ez a kezdeményezés nem vezetett sikerre. Erdély első, és ma is álló⁷⁴ Széchenyi emléket 1861. augusztus 22-én a Máramaros megyei Kőszegremetén avatták fel.⁷⁵ 1863-ban éppen Kóváry volt az, aki a Széchenyi nevét viselő kolozsvári térre egy emlékoszlop emelését javasolta. Mint írta: „Bármi egyszerű lesz, mutatni fogja hazafiságunkat”.⁷⁶ Egy év múlva Kolozsvár elszalasztott egy nagy lehetőséget. Orbán Balázs (1830–1890) a szárhegyi és a mészkei márvány-, illetve alabástromtelepek bejárása végett Erdélybe hívta Izsó Miklóst (1831–1875), aki 1864 októberében Kolozsváron ajánlatot tett Mátyás király és Széchenyi István szobrainak elkészítésére. Bármennyire is remélte a Kóváry által szerkesztett Korunk cikkírója, hogy az „életrevaló eszme minél előbb testté fog válni”,⁷⁷ megvalósítására – ami a Mátyás-szobrot illeti – még évtizedeket kellett várni. Az 1864-es év azért hozott valami szerény sikert is. A Női Egylet november 1-je és 6-a között, a Vigadó (ma Néprajzi Múzeum) termeiben rendezett tárlatán Barabás Miklós (1810–1898) Kolozsváron élő leánya, Henriett (1844–1929), Simó Ferenc (1801–1869), és Kóváry Endre (1832–1918) festményei mellett egy Petőfi-szobor is kiállításra került.⁷⁸ Szerzőjének nevét – sajnos – nem sikerült kideríteni. Eddigi ismereteink szerint ez az első olyan portrészobor, mely kolozsvári kiállításon szerepelt.

Ezekben az években – mint jeleztük – név szerint egyetlen kolozsvári szobrászt sem ismerünk. A kőfaragók között az 1821-ben született Reimann Károly Külső Szén utcai műhelyét említik 1845-ben.⁷⁹ Nevével még az 1880-as években is találkozunk. A felső-ausztriai Weixelbraun (Weichelbraun) József (1804–1853) 1822 körül telepedett le a városban.⁸⁰ 1850-ben a „Király utca sarkán” levő műhelyében, bár „mindennemű emléket és épületekhez való kőfaragási munkát tart készen”,⁸¹

nevét – B. Nagy Margit kutatásai alapján – inkább a város jó nevű építőmesterei között kell számon tartanunk. A Kendeffy-síremléket faragó Hesse Traugott, illetve a már említett Timár Mihály nevével utoljára 1854-ben találkozunk, míg Strammer Ferenc, Telegdi Samu Külső Szén utcában levő műhelyeiről, valamint a század végén is dolgozó Nagy Jánosról ekkor írtak először a kolozsvári lapok.⁸² Tradinick Ferenc „kő és képfaragó”-ról csak 1863-ban olvasunk.⁸³

A Kolozsváron, illetve Erdély határain túl működő szobrászok közül az 1859-ben Lendvay szoborpályázatát elnyerő Dunaiszky Lászlóról (1822–1904),⁸⁴ 1862-ben a Rómából a pesti műtárlatra szobrokat küldő Engel Józsefről (1815–1901)⁸⁵ és Gerenday Antal (1818–1887) kiskőrösi Petőfi-szobráról,⁸⁶ 1863-ban Vay Miklós (1828–1886) Székesfehérvárnak szánt Vörösmarty-emlékéről,⁸⁷ a pályája elején álló, 1865-ben Milánóban működő és Pesten kiállító, aradi születésű Aradi Zsigmondról (1830–1899),⁸⁸ a következő évben a szigetvári Zrínyi-emlék és a pesti Széchenyi-szobor tervéről olvashatunk.⁸⁹

3. A fellendülés évei (1867–1902)

Az 1867-es kiegyezés és a monarchia 1918-as összeomlása közötti időszakban Kolozsvár gazdasági és szellemi élete újra magára talált. Négy évtized alatt közel kétszáz, hosszabb-rövidebb ideig megjelenő periodikát adtak ki a városban. Közülük a Magyar Polgár, a Kolozsvári Közlöny és az Ellenzék vált meghatározóvá. E korszakon belül, ami a szobrászat alakulását illeti, három periódust különböztetünk meg: az elsőt (1867–1872) a tudományegyetem megnyitása zárja. A második (1873–1882) a Mátyás-szobor javaslatátételének évéig tart, a harmadik (1883–1902) Fadrusz főművének leleplezésével végződik.

Az ország második egyetemének 1872-ben történt megnyitása nagyon fontos művelődéstörténeti pillanat, melynek köszönhetően Kolozsvár szellemi élete egy bő évtized alatt európainak mondható szintre ért el. Ez a fejlődés a művészetek terén is pontosan lemérhető. Izgalmas témának tűnik annak felkutatása, hogy a külföldi egyetemeken tanult, majd katedrához jutott tanári kart miként tudta megtartani a város, illetve jó lenne látni azt is, hogy az első generációhoz tartozó tudósok hogyan illeszkedtek be Kolozsvár életébe, sajátos szemléletviláguk miként hatott a nagy átalakulásban. Kolozsvár (emlékmű)szobrászatának megjelenése is ennek a folyamatnak a része. Ahhoz ugyanis, hogy ezt a nagyszabású, a város anyagi feltételeit messze meghaladó vállalkozást sikerre vigyék, kellett az az értelmiségi réteg, amely „ki tudta találni” és képes volt megvalósítani a különböző elképzeléseket. Mátyás király szobrának megvalósítását például 1882-ben javasolták, felavatására 1902-ben került sor, s mára tisztán látszik, hogy ez az időszak egyben a művészetek legígéretesebb évei voltak. Ekkor alakult az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságnak a Sétatéren önálló kiállítási épülete, műtermei is voltak. Elindult egy olyan folyamat, melyet senki sem remélt: a külföldön tanult, illetve az ott meglepedett művészek kezdtek visszatérni Kolozsvárra. Neves festőművészek mellett Kozma Erzsébet és Szeszák Ferenc személyében két tehetséges szobrászművész is növelte a város hírnevét. Az ígéretes kezdet folytatását Trianon tragédiája darabokra zúzta. Az alapok azonban letétettek, melyek később Kós Károly szervezőmunkájának köszönhetően a Barabás Miklós céh alapításához vezettek.

1867–1872 közötti évek

A kiegyezés éve több figyelemre méltó szobrászati esemény éve is volt. Klósz József, Linder József, Lórencz Ferenc és Schaffer Béla személyében felbukkantak az első olyan kolozsvári születésű, illetve itt letelepedett kőfaragók, akik mesterségük mellett, egyszerűbb szobrászati feladatokat is képesek voltak elvégezni, míg az év augusztusában Gyulai Ferenc színművész emléke kapcsán elhangzott az első olyan köztéri szobor felállításának a javaslata, amelyet sikeresen meg is valósítottak.

A mesterek között Klósz József (1843–1922) neve a legismertebb. Munkásságát még a kőfaragó és a szobrász kettőssége jellemzi. Művészeti tanulmányokat nem folytatott, mesterségbeli tudását a Szent Mihály-templom tornyának építésénél nyerte, melyet Bécsben, Budapesten, Párizsban tökéletesített. Később művészi feladatokat is szívesen vállalt. Élete végéig Kolozsváron élt, s bár főleg épület-szobrászattal és sírkőfaragással (a Házsongárdi temetőben például Kéler Ilona, Salamon János, E. Kovács Gyula, Bethlen Gergely síremlékei) foglalkozott, de egy-egy szobra már bekerült a pesti és bécsi kiállításokra is. 1867-ben Gerenday Antal rajza után,⁹⁰ Linder Sándor Külső Torda utcai „műtermében” egy bizonyos Trombitás szászrégeni ügyvédnek farag síremléket,⁹¹ az év áprilisában Széchenyi-szobrot mintáz, melyet a „Széchenyi térre épített kútra” helyeztek el.⁹² 1883-ban a szobor lekerült talapzatáról, egy év múlva a „városház lépcsőházának felmenetelén áll”,⁹³ utóbb elkallódott. Klósz 1867-ben Párizsba ment,⁹⁴ nevével csak 1872-ben találkozunk újra, amikor Zilah város címerét faragta Linder Sándor kolozsvári műhelyében,⁹⁵ s még abban az évben nevét az Országos Magyar Ipartestület díjazottjai között találjuk.⁹⁶ Munkássága a későbbiekben is elég pontosan követhető.⁹⁷ Nem úgy, mint Linder Sándoré, akiről tudjuk, hogy évekig a római katolikus líceum keretében működő, Simó Ferenc rajztanár által vezetett Normál Rajzodába járt,⁹⁸ majd 1862-ben a bécsi Akadémián is megfordult.⁹⁹ 1867 márciusában Marosvásárhelyt „kolozsvári académiái szobrász”-ként hirdette magát, aki „elvállal minden szakmájába vágó megrendelést (...) mindennemű síremlékhez tartozó kő-, és képfaragványok elkészítését”.¹⁰⁰ Ebben az évben már kőbányája van a Kolozsvár melletti Szucság falu határában. Nevét és műhelyét, ahol Klósz és Lórencz is többször megfordult, 1872-ig említik az újságok.¹⁰¹ Lórencz Ferencről még ennél is kevesebbet tudunk. 1870-ben „Pestről Kolozsvárra megérkezett”, műhelyét a Külső Torda (Avram Iancu) utcában rendezte be.¹⁰² Munkássága csak emléktáblák és síremléktervek készítésének a színvonaláig jutott. Kriza János (1811–1875) unitárius püspök Nagy Ajtán álló szülőházára emléktáblát készített 1882-ben,¹⁰³ Kéler Ilona (1860–1880) színésznő és Sámi László (1817–1881) történész síremlékének terveit 1881-ben,¹⁰⁴ illetve 1884-ban¹⁰⁵ készítette. 1884 után neve már nem szerepel a kolozsvári újságokban. Schaffer Károly nevével 1868-ban és 1869-ben találkozunk,¹⁰⁶ mindkét alkalommal szobrásznak nevezi magát.¹⁰⁷

1867 augusztusában háromtagú bizottság alakult, az egy évvel korábban elhunyt kolozsvári színművész, Gyulai Ferenc szobrának megvalósítására.¹⁰⁸ A bizottság lelke, az egykori híres színésznő, Koronka Borbála (színészneve Sáskáné) fia, Hajós János (1819–1899) rendőrbiztos volt, aki miniszteri tanácsosi rangját is latba vetve addig kilincselte az ügy érdekében, míg 1875-ben eljutottak oda, hogy előbb Dunaiszkyval, majd Izsóval is tárgyaltak a munkáról.¹⁰⁹ A választás Izsóra esett, de annak váratlan halála miatt a szobrot tanítványa, Huszár Adolf készítet-

4. Erzsébet királyné emlékoszlopa, 1899.
Bereck.

5. Gerenday Antal: Honvédemlék, 1874.
Sepsiszentgyörgy.

6. Kis Gergely emlékoszlopa, 1843.
Székelyudvarhely.

7. Kozma Erzsébet: Brassai Sámuel sírem-
léke. 1910. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

te el. A mellszobrot 1876. szeptember 24-én avatták fel a Farkas utcai kőszínház épülete előtt,¹¹⁰ miután a Nemzeti Színház 1906-ban a Helmer és Fellner tervezte új, Bocskai téri székházába költözött, a Gyulai-szobrot a régi helyén hagyták. Az Ellenzék 1906-ban átszállítását szorgalmazta,¹¹¹ ez hamarosan meg is történt. A Keleti Ujság 1937. karácsonyi, 298-ik száma szerint, ekkor Janovics Jenő színházigazgató kertjében állt, későbbi sorsáról közelebbit nem tudunk.

Szilánysomlyón, ahol Bem átvette a magyar seregek vezetését,¹¹² 1868 júniusában, „alispán választás alkalmával szóba jött, hogy a hősnek megfelelő emléket kellene állítani”.¹¹³ A Bihar megyei Honvéd Egylet Kolozsvárra javasolta a szobrot felállítani, „mert így országos jelentőségű lészen”,¹¹⁴ később Piski, Dés és Marosvásárhely is megfogalmazta ilyen irányú igényét.¹¹⁵ Az Országos Honvéd Egylet 1868. augusztus 22-én, Pesten tartott gyűlésén, Marosvásárhelynek ítélte oda a Bem-szobor állításának jogát, mivel a város vállalta a hős tábornok hamvainak saját költségen történő hazaszállítását.¹¹⁶ A nagy lelkesedés azonban hamarosan alábbhagyott, a pályázati kiírást csak 1876-ban tudták megtenni.¹¹⁷ Mint kiderült, a kiírás, amely „Bem tábornok[ot] ágyúra könyökölve” kívánta megörökíteni, nem járt sikerrel, ugyanis – mint Borosnyay Pálnak, a Bem-szoborbizottság elnökének jelentéséből kiderül – a négy hónapnyi határidő lejártáig egyetlen pályamű sem érkezett.¹¹⁸ 1877-ben a kiírást megismételték,¹¹⁹ és a következő év október 28-án Huszár Adolfal megkötötték a szerződést.¹²⁰ 1878 februárjában a művész már javában dolgozott a szobron,¹²¹ az év őszén „agyagmintája már készen van Huszár Adolf városligeti műtermében”,¹²² a következő évben „a szobor a bécsi öntödében van, s a talapzathoz szükséges kövek nagy részben elkészültek a ditrói kőtelepen”,¹²³ ekkor már készülnek a leleplezés ünnepélyére is.¹²⁴ A Bem-szobrot 1880 áprilisában Pestre szállították, s ott a „Műcsarnokban közszemlére tétetett”.¹²⁵ A marosparti városban ekkor még javában folyt a szobor helye körüli vita.¹²⁶ A szobrot október 9-én szállították el Marosvásárhelyre,¹²⁷ felavatására 1880. október 17-én került sor.¹²⁸ A román hatalomátvételt követően, 1919. március 27-én éjszaka Dandea polgármester a szobrot levétette talapzatáról, s a lengyel kormány tiltakozása ellenére olvasztóba küldte.

Közben gyűjtöttek Aradon a Honvéd-emlékműre,¹²⁹ melyet 1867-ben még Izsó Miklóssal szerették volna elkészíttetni.¹³⁰ Kivitelezését végül Aradi Zsigmondra bízták,¹³¹ felavatása „a főúri sétány közepén”,¹³² 1873-ban történt. Debrecen Mátyás király szobrára gyűjtött (1870),¹³³ Esztényben (Eresztevény) Gábor Áron sírját akarták egy méltó emlékekkel megjelölni (1871).¹³⁴ Még ebben az évben készült Gerenday műhelyében egy Gábor Áron-szobor, de ezt Kézdivásárhely főterén tervezték felállítani. Erre a szoborra még 1861-ben kezdték meg a gyűjtést.¹³⁵ Az esztényi emlék ötlete csak 1881-ben került újra napirendre,¹³⁶ a mai, 1892. július 31-én leleplezett emlékművet Gyárfás Győző királyi mérnök tervezte,¹³⁷ a rajta látható domborművet Gerenday Antal műhelyében készítették el.¹³⁸

A szobrászok közül az újságok a „fiatal szobrász Kugler Ferenc” nevét említik, aki Saguna érsek mellszobrát (1871),¹³⁹ majd Ferenc József temesvári látogatásának dombormű-emlékét készíti (1872).¹⁴⁰ A lapok legtöbbször Izsó Miklóssal foglalkoztak. Mint megtudjuk: 1867-ben debreceni műtermében Fáy András és Egressy Gábor mellszobrain dolgozik,¹⁴¹ a következő évben Orbán Balázs társaságában megfordult Kolozsvárt, majd a szárhegyi és a hunyadmegyei márványlelőhelyeket látogatta meg.¹⁴² A lelőhelyek anyagával igencsak meg lehetett elégedve, hiszen 1874-ben

8-11. Szeszák Ferenc négy síremléke a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

szárhegyi márványból faragta Arany János mellszobrát.¹⁴³ 1870 januárjában, a Székely Hírlap január 1-jei száma szerint, *Haldokló Honvéd* című szobrát Sepsiszentgyörgy kívánja felállítani, de az 1874-ben itt felavatott, s ma is álló, két oldalt carrarai márványból faragott oroszlanos Honvédemlék Gerenday Antal pesti műhelyében készült.¹⁴⁴ Oldallappjaira Jókai Mór fogalmazta meg a feliratokat.¹⁴⁵ 1870 májusában a közoktatási miniszter Pesten a magyar királyi egyetem udvarán műtermet szándékozott építtetni Izsó számára,¹⁴⁶ novemberben Szeredahelyi József kisasszonnyal történt házasságáról írtak.¹⁴⁷ 1871-ben „Izsó Miklós reáltanodai tanárt” Székely Bertalan, Schulek Frigyes és Greguss János társaságában az Országos Mintarajzoda tanárának nevezték ki.¹⁴⁸ Novemberben a Greguss Ágost vezette hatos bizottság neki ítélte a budapesti Petőfi-szobor pályázatán a megbízást.¹⁴⁹ 1872 júniusában Izsó „Mányik Erika dalművésznő féldombormű szobrán dolgozik (...) már elkészítette Petőfi szobor fejének mintáját”,¹⁵⁰ de 1875. május 28-án, alig 45 éves korában bekövetkezett váratlan halála miatt¹⁵¹ a szobor befejezése Huszár Adolfra maradt.

1871-ben a Kelet hasábjain, az akkor Berlinben tanuló Deák Gerő, későbbi szászvárosi főgimnáziumi tanár a Begas Rajnold (1831–1911) alkotta Schiller-emlékmű felavatásáról tudósított.¹⁵²

Az újságok oldalain folytatódott a Mátyás-ház körüli huzavona. Némelyek kételkedtek abban, hogy valóban ott született a nagy király, s a város erre hivatkozva, egyre halogatta a katonai kórháznak helyet adó épület felújítását, illetve annak emléktáblával való megjelölését. 1867-ben a Magyar Polgár cikkírója javasolta, ha „bárminő szerény emléktáblával is”, de meg kellene jelölni az épületet.¹⁵³

Az 1873–1882 közötti évek

Miközben megtörténtek az első lépések Mátyás kolozsvári házának felújítására, s egyre erőteljesebben szorgalmazták a lakóház emléktáblával történő megjelölését, Kolozsvár két szoborral lett gazdagabb. „Jóhírű szobrászunk Klósz György Andrassy Gyula miniszter mellszobrán dolgozik” – írta a Kelet 1873. január 18-i, 14-ik száma. Márciusra elkészült a szobor, júliusban a város kiküldte a bécsi világkiállításra.¹⁵⁴ A következő év tavaszán „a dicséretre méltott Andrassy-szobrot” Klósz a városnak ajándékozta, azzal a szándékkal, hogy az „valamely közhelyen felállíttassék”.¹⁵⁵ 1876-ban a szobrot „a Külszén utcában épített utczai kút földézetére” készültek elhelyezni, de mivel a város építési osztálya ellenezte ezt, a tervet végleg elvetették (s a szobor későbbi sorsáról már nem történt említés).¹⁵⁶

A Hölgyfutár 1876 december 14-i száma szerint, Türr István elnöklete alatt, Orbán Balázs és Vastagh György festőművész részvételével „társaság alakult”, melynek célja Aradi Zsigmond carrarai márványból készített Petőfi-szobrát az Erdélyi Múzeum számára „adakozás útján megszerezni”.¹⁵⁷ A megváltozott időkre jellemző, hogy az egykori 1848-as tábornok által szorgalmazott gyűjtés első adakozója a bécsi udvar volt, mely még abban a hónapban 50 Ft-ot utalványozott a szobor javára.¹⁵⁸ A „közadakozás útján megvásároltatott” Petőfi-szobor a Magyar Polgár 1878. január 31-i száma szerint, már „elküldetett Kolozsvárra”. 1894-ben az Erdélyi Múzeum az Erekllye Múzeumnak adományozta Aradi Zsigmond munkáját,¹⁵⁹ egy 1895-ben kelt hír szerint a Petőfi-szobor ekkor Budán volt kiállítva.¹⁶⁰

12. Hargitai Nándor: Erzsébet királyné emlékoszlopa, 1909. Homorodkarácsonyfalva.

13. Köllő Miklós: Zeyk Domokos emlékműve, 1901. Héjjasfalva.

14. Szkarjatyin cári vezérőrnagy emlékműve, 1854. Segesvár.

15. Gerenday Antal: Gábor Áron síremléke, 1892. Eresztevény.

1873-ban a helyi lapok felröppentik a hírt, mely szerint Ferenczy István Wes-selényi Ferencet, illetve Széchy Máriát ábrázoló szobrait, melyeket 1872-ben a „pesti Képzőművészeti Társulat csarnokába állítottak ki”¹⁶¹ az elhunyt művész Kassán élő testvére az Erdélyi Múzeumnak kívánja adományozni.¹⁶² 1879 májusa-ban a színház díszletfestőjeként ismert Gabányi Árpád – Petőfi egykori barátjáról – Teleki Sándor (1821–1892) ezredesről készített agyagszobráról olvasunk,¹⁶³ októberben a marosvásárhelyi Bem-szobor felavatása hatására a Magyar Polgár cikkírója „a honfoglalás 1000-ik évfordulójára” „az uniót és március 15-iki eszméket kifejező emlékmű” felállítását javasolta Kolozsvár városának.¹⁶⁴

1881-ben Lórencz Ferenc „síremlék raktáros” Kéler Ilona színésznő,¹⁶⁵ míg Szász Gyula „szobrász” az egy évvel korábban eltemetett Sámi László sírjához készített emléktervet.¹⁶⁶ Ami közös volt bennük: egyik sem nyerte el a megrendelők tetszését. Kéler síremlékére Pákei Lajos építész 1882 januárjában új tervet nyújtott be,¹⁶⁷ melynek kivitelezésével Klósz József szobrászt, illetve Nagy Jánost és Raimon Károly kőfaragókat bízták meg.¹⁶⁸ A temető egyik legimpozánsabb síremléke 1883. október 8-ra lett kész, melyre a művész dombormű-arcképét a Kolozsvár melletti bácsitoroki kőből Klósz József faragta.¹⁶⁹ Sámi emlékköve ennél körülményeseb-ben készült el. Miután a Szász-féle tervet visszautasították, 1882-ben újabb négy terv érkezett.¹⁷⁰ Ezek közülük Mátrai – akkor még Muderlak – Lajos (1850–1906) budapesti szobrász tervét fogadták el,¹⁷¹ de azt – ismeretlen okokból – végül nem ő készítette el. Az emléket 1884. október 15-én állították fel. Tervezőjét nem ismerjük. Kivitelezését Lórencz, Nagy és Reimann közösen végezték, a Sámi Lászlót ábrá-zoló domborművet – Veress Ferenc fényképe alapján – carrarai márványból, Carlo Nicolo faragta, és készen szállították le 1884 júliusában Kolozsvárra.¹⁷²

Mátrai (Muderlak) nevével még egyszer találkozunk 1885-ben, az aradi vértanú-emlékmű kapcsán. Az 1876-ban javasolt, és 1877-ben közzétett pályázatot¹⁷³ Huszár Adolf nyerte. Huszár 1885-ben bekövetkezett halála után Muderlak és Keszler Lajos kívánták a félbe maradt emlékművet elkészíteni.¹⁷⁴ Az aradi városatyák azonban Zala György mellett döntöttek.¹⁷⁵ 1886 telén Zala már készen volt „a Hungária és az Ébredés-csoporzattal”,¹⁷⁶ 1890 májusában az öntési munkálatokról számoltak be az újságok,¹⁷⁷ júniusban már a leleplezési ünnepségek műsorát szervezték.¹⁷⁸ Zala György bécsi újbarokk hagyományokat követő emlékművét 1890. október 6-án avatták fel,¹⁷⁹ de a végső átadás-átvételre csak hosszas huzavona után, 1892. július 20-án került sor.¹⁸⁰ 1919-ben Veliciu Romulus prefektus lebontását indítványozta, de Barabás Béla akkori alispánnak sikerült megvédenie, a város lakossága, napo-
kon át, élő láncot alkotva védte az emlékművet. 1922-ben a szobrot bedesztkázták, 1924-ben Radu Panciu prefektus kijárta, hogy a kormány elrendelje a szobor le-
bontását. Ennek tudatában a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte a szo-
bor átadását, de 1925 júliusában mégis a lebontás mellett döntöttek. Egyes részeit a Kultúrpalota épületében, illetve a vár kazamatáiban helyezték el.¹⁸¹ 1999-ben az RMDSZ és a magyar kormány kezdeményezte a szobor visszaállítását eredeti helyére.

A Kolozsvárra eljutott hírekből megtudjuk, hogy 1875-ben Marosvásárhelyen Orbán Balázs egy Vértanú-emlékművet avatott.¹⁸² A Petőfi Társaság 1877-ben Segesváron tartott összejövetelén a „héjasfalvi birtokos, s már néhai Imre György” javaslatát tárgyalta, mely szerint „a segesvári csatatéren egy Petőfi-emlék”-et kellene emelni.¹⁸³ 1877-ben megjelent az első kolozsvári írás Michelangelo életéről

16. ifj. Vay Miklós: Mikó Imre emlékszobra, 1889. Kolozsvár.

17. Kozma Erzsébet: ifj. Téglás Gábor síremléke, 1900. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

18. Klösz József: A Schindler család síremléke. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

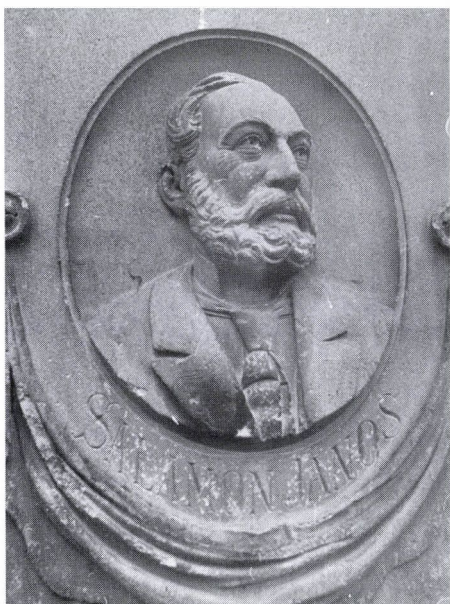
19. Klösz József: Kéler Ilona síremléke. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

és munkásságáról,¹⁸⁴ illetve egy tudósítás az 1849. február 4-i csata áldozatai emlékének felállításáról.¹⁸⁵ 1881-ben három kezdeményezésről olvasunk: 1) Sepsiszentgyörgyön Gábor Áron eresztevényi sírját kívánták méltó módon megjelölni,¹⁸⁶ 2) az aradi vesztőhelyen október 6-án avatták azt a „sötét szürke ósgránitból készült gúlát”, mely azóta az 1848-as kegyeleti helyeink egyik legismertebb zarándokhelye lett,¹⁸⁷ 3) a Vaskapunál, a Magyar Mérnök és Építész Egylet a Duna szabályozását kezdeményező Széchenyinek készült emléktáblát elhelyezni¹⁸⁸ (a tervet 1885-ben sikerült megvalósítani).¹⁸⁹ Az emléktáblát 1920-ban eltávolították, a Turnu-Severinnél épített erőmű miatt mára még a helyét is elöntötte a víz. Izsó Miklós 1874-ben Szeredahelyi színművész,¹⁹⁰ illetve szárhegyi márványból, Arany János mellszobrait készíti.¹⁹¹ Izsó betegségről,¹⁹² majd haláláról 1875-ben írtak.¹⁹³ 1877-ben, a pozsonyi születésű, alig 33 éves Tilgner Viktor szobrászművészre, Fadrusz János későbbi bécsi mesterének nevére hívták fel az olvasók figyelmét,¹⁹⁴ 1881-ben Jókai Mór Huszár Adolfról szóló írását közzölték.¹⁹⁵

1883 és 1902 között

Kolozsvár szabad királyi város törvényhatóságának közgyűlése 1882. július 21-én 113-1882 számú határozatával fogadta el Nagy Lajos unitárius kollégiumi tanár és esperes indítványát, mely Mátyás király emlékére, országos részvétel mellett, Kolozsvárt emlékszobor állítását javasolta, s támogatásra alkalmasnak minősítették a Mátyás-ház felújítását, illetve döntöttek az elhelyezésre váró emléktábla kérdéséről is.¹⁹⁶ A szobor tervének, valamint kivitelének kidolgozására egy 46 tagú (!) bizottságot is alakítottak. A bizottság elnöke a november 7-én tartott alakuló ülésén gróf Esterházy Kálmán főispán, alelnökei Minorich Károly polgármester és Szabó Károly történész, egyetemi tanár lettek. Ezzel hivatalos kereteket öltött Kolozsvár legjelentősebb művészeti alkotásának ügye, melyet két évtized múlva sikerült csak megvalósítani.

1883-ban, Budapesten töltött évek után, Bertha Mihály épületszobrász visszatért szülővárosába, Kolozsvárra, s a későbbiekben főleg Klósz Józseffel dolgozott. Első munkájáról, a katolikus plébánia főtéri épületének szobordíszeiről, elismerően írtak a helyi lapok.¹⁹⁷ 1884-ben Arany Lászlóval egyezkedik, aki apjának, Arany Jánosnak síremlékét „ditrói kőből óhajtja faragtatni”, és ezzel Berthát szeretné megbízni.¹⁹⁸ Klósszel is ekkor végezték első közös munkájukat, az iparos egylet épülő székházának 8 allegorikus szobrát mintázták.¹⁹⁹ Klósz 1885-ben az Országos Kiállításra készült. A *Falurossza* című szobra „emlékeztet ugyan Izsó Miklós Búsuló juhászára, de ez Klósznek csak dicsőségére szolgál” – írta az Ellenzék március 14-i száma. A kiállítást megjáró szobrot mesterünk az EMKE-nek ajándékozta.²⁰⁰ A már megismert nevek közül Lórencz Ferenc 1882-ben, Pákei Lajos építész terve alapján Kriza János unitárius püspök nagyajtai szülőházának falára helyezett emléktáblát faragott. Mint kultúrtörténeti adalékot említjük, hogy a rajta megörökített emlékverset Nagy Lajos „veterán költő”, a Mátyás-szobor felállításának legfőbb szorgalmazója írta.²⁰¹ Ebben az évben a Magyar Mérnöki Kamara emléket állított a tömösvölgyi csatában 1849. június 19-én elesett honvédek emlékére.²⁰² A Kolozsvárról „távozni készülő” Gabányi 1884-ben egy Arany Jánost ábrázoló agyag szobrot készített.²⁰³ 1886-ban egy bizonyos Schnell Mihály helybeli kőfaragó

20. Klősz József: Bethlen Gergely síremléke. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

21. Kagerbauer Antal: Barra Imre síremléke, 1854. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

22. Klősz József: Salamon János síremléke, 1903. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

23. Carlo Nicolo: Sámí László síremléke, 1884. Kolozsvár, Házsongárdi temető.

nevét említik.²⁰⁴ A császárlátogatásra váró Kolozsváron az olasz Moretti szárhegyi márványból Ferenc Józsefet ábrázoló szobrot farag 1887-ben.²⁰⁵ Emléktáblával jelölik meg a katolikus szeminárium épületét,²⁰⁶ Tordán a polgármesterhez fordulnak a másfél éve húzódó Jósika Miklós emléktábla ügyében,²⁰⁷ de még tíz évnek kell eltelnie, míg 1894 június 3-án sor kerülhet az Abt Sándor készítette emléktábla leleplezésre.²⁰⁸ 1885-ben, Meltzl Hugó nyelvész, egyetemi tanár a segesvári – pontosabban a fehéregyházi – Petőfi-emlék felállítását hozta szóba.²⁰⁹ A következő évben, a Kolozs megyei Alsójárán, az 1849-ben legyilkolt ötvenhárom vértanú emlékére Dávid István itteni birtokos emlékkövet állíttat az unitárius templom cintermében,²¹⁰ Kolozsváron Nagy Péter (1819–1884) református püspök carrarai márványból faragott monumentális síremlékét Gerenday műhelyében készítik.²¹¹ 1885-ben a kolozsvári újságok megemlékeztek az elhunyt Huszár Adolfról,²¹² kritika jelent meg az Országos Kiállításon bemutatkozó tíz szobrász munkáiról.²¹³ De Gerandó Attila Michelangelo művészetét méltatja,²¹⁴ és valószínű, hogy ő volt a prágai Szent György-szobor történetét Kolozsváron elsőként bemutató írás szerzője is.²¹⁵ Ürmössy Lajos 1887-ben lesújtó véleményt mond a kolozsvári művészek „abszurd” helyzetéről. Mint írja: „a művészetek virágoznak, de a művészek sanyarognak. (...) A társadalom kevés foglalkozást ad még a szobrászoknak, néhány szobor és emlékszlop minden, amit felállított. Magyar úri termekben bronzból, márványból szobrot nem láthatunk (...), a családoknak csak kőfaragó kell sírkövet rakni. (...) E tekintetben még igen hátra van az ízlés, s az érzés.”²¹⁶

1884 májusában már munkában van az Erdélyi Múzeum Egylet alapítójának, Mikó Imrének az emlékszobra, melynek „mintázását ifj. Vay Miklós vállalta magára.”²¹⁷ A következő évben a budapesti Schlick-cég raktárában áll a kiöntött szobor,²¹⁸ avatására a Múzeumkert bejáratánál 1889. június 25-én került sor.²¹⁹ Talapzatát egy bizonyos Pajecsevich gróf tervei alapján²²⁰ kiskányai kőből készítették.²²¹ Vay Miklós már nem lehetett jelen élete utolsó művének avatásán, 1886. január 26-án Galoppon elhalálozott.

1888. január 27-én a kevés sikert magának tudó Mátyás-szoborbizottság feloszlott, s helyette 122 (!) tagot – közöttük 28 egyetemi tanárt – számláló új bizottság alakult. Elnöknek Hegedűs István országgyűlési képviselőt, a három alelnöknek, Albach Géza polgármestert, Sigmond Dezső országgyűlési képviselőt és dr. Szabó Károly egyetemi tanárt választották meg, míg titkárnak dr. Szabó Gyulát, pénztárnak Nagy Lajost nevezték ki.²²² Az első közgyűlésre május 22-én került sor, ezen 10 pontba foglalva megvitatásra és elfogadásra kerültek a legfontosabb tennivalók, közöttük a Mátyás-ház már évek óta tervezett emléktáblájának megvalósítása. Az emléktábla szövegét 1888 júniusában állapították meg.²²³ A Pákey Lajos tervezte, és Zala György által készített emléktáblát 1889. szeptember 2-án avatták fel.²²⁴ Az esemény ünnepi szónokának Jókai Mórt sikerült megnyerni, aki ez alkalomra írt *Korvin Mátyás király* című ódáját olvasta fel. Mivel Kolozsvár szerette volna a Mátyás-szobrot a millenniumi ünnepekre elkészíttetni, 1893. június 11-én dr. Ferenczy Zoltán összeállításában megjelentették a pályázati kiírás szövegét.²²⁵

A pályázati kiírásra hét művész küldte be munkáját: Bezerédi Gyula, Fadrusz János, Köllő Miklós, Róna József, Sovánka István, Tóth András, ifj. Vastagh György. A nyertes nevét 1894. május 15-én hirdette ki a 11 tagból álló bíráló bizottság, s hamarosan megkötötték Fadrusz Jánossal a szerződést. S bár mint tudjuk, a mil-

24. Szeszák Ferenc: Arany János, 1907. Nagyszalonta.

lenniumig csak az alapkö ünnepélyes letételére került sor – 1896. szeptember 19-én –, a Mátyás-szobor ügye végre „sínre” került.

Ezekben az években Kolozsváron még történt egy pár említésre méltó művészeti esemény. 1891-ben a Gyalu felé vezető út mentén, a kolozsmonostori Gazdasági Tanintézet telke előtt álló, 1852-ben felállított emlékoszlopot szándékozott felújítani a tanári kar.²²⁶ A hagyomány az emlékoszlop történetét – tévesen – II. Rákóczi György nevéhez kapcsolta. Úgy tudták, hogy 1660. május 22-én a török ellen vívott csatában itt sebesült meg halálosan az erdélyi fejedelem. Így vélekedett erről Kóváry László történész is,²²⁷ aki az emlék felújítását szorgalmazta. Ennek alapján az év szeptemberében „a sokáig elhanyagolt és már porladni kezdő emlékek (...) új, tetszetős külsőt” adtak, s ekkor került fel oldalára a Rákóczi sebesülését hirdető emléktábla, melyet Körösi Endre kőfaragó készített.²²⁸ Történetének tisztázására Kelemen Lajos vállalkozott.²²⁹ Szerinte a török-kuruc összecsapás nem itt, hanem az emlékoszloptól több mint 10 km-re, a Kolozsvár és Gyalu közötti Fenes falu határában történt. Kelemen szerint az emlékoszlopot eredetileg az 1579 után Kolozsmonostoron megtelepedett jezsuita rend állíttatta. Apor Péter a 18. sz. elején azt írta, hogy a szerzetesek idáig jártak ki nyáron a búzatermést megszentelni. Az 1930-as években a régi oszlopot lebontották, helyébe egy kisebb emléket emeltek. 1979-ben, a Monostor-lakótelep építéskor, ezt is – immár végleg – eltüntették. 1888-ban a Dési Honvéd-Egylet, az 1848. november 23-án lezajlott csatában elesett szabadságharcosok emlékére, egy emlékművet kívánt emelni,²³⁰ melyet a következő év június 2-án avattak fel.²³¹ A négyszögű talapzaton pihenő oroszánt ábrázoló emléket Bartók József építész tervezte,²³² és a kolozsvári Bertha Kristóf kivitelezte.²³³

1892-ben fontos kultúrtörténeti eseményt, a kolozsvári színjátszás 100 éves évfordulóját ünnepelte a város. A megemlékezések előkészítése során elhatározták, hogy a társulatnak legkorábban helyet adó Rhédey-ház falára egy emléktáblát fognak elhelyezni.²³⁴ Míután a ház tulajdonosától, az Alvincen lakó Horváth Ödönné, sz. Rhédey Johannától megkapták az engedélyt, Pákei Lajos tervei alapján, Klósz József és Bertha Mihály jóvoltából elkészült a díszes keretbe foglalt emléktábla,²³⁵ melyet 1892. november 11-én lepleztek le.²³⁶

1891-ben a Mátyás-szobor talapzatát is építő Nagy János „elég tőkélyre vitt sírkőgyárát” említik. Az erdélyi katolikus status tulajdonában levő „kolozsmonostori és bácsitoroki bányák köveit Bécsben is keresik. E kövekből szállítanak jelenleg az új országház díszmunkáihoz is” – jelenti az Iparkamara 1891-ben. Területén 5 szobrász és 48 kőfaragó volt nyilvántartva.²³⁷ A következő évben Smiel (később Sebestyén) Dávid Oláh-Nádason nyit új kőbányát, míg a Nagy-Testvérek sírkőraktárának termékei „mind nagyobb teret hódítanak meg”.²³⁸ A Tordai születésű Abt Sándor 1893-ban, katonai éveit letöltve, szülővárosában dolgozik, miközben Stróbl Alajos műtermébe készül.²³⁹

Az újságokon keresztül hírt kapunk arról, hogy a gyulafehérvári születésű, és Kairóban elhunyt Züllich (Czélkúti) Rudolf (1813–1890) szobrászművész emlékére bátyja, Züllich István, „1000 ft-ot fizetett be a Képzőművészeti Társaság kasszájába.”²⁴⁰ Jékey Aladár Stróbl Arany-szobráról mond nem túl kedvező véleményt,²⁴¹ miközben Boros György a két éve vajúdo Orbán Balázs-emlékhez igyekszik támogatásokat szerezni.²⁴² Bereckben, Gábor Áron szülővárosában, 1890-ben szoborbizottságot alakítanak, Bihardiószegen 1897-ben felállítják Kossuth első Partiumbéli szobrát,

25. Harro Magnussen: Honterus emlékmű, 1898. Brassó.

Gerenday Béla munkáját, amely egy erőteljes kultusz kezdetét jelenti. 1898-ban Szalontán is indult egy mozgalom,²⁴³ de Kossuth-szobrot mégis a közeli Tenke állít 1899. november 5-én.²⁴⁴ A szalontaiak Csorvássy István szolgabíró vezette gyűjtése²⁴⁵ is hamarosan sikerrel zárult. Négy-öt hónap alatt szinte a teljes összeg együtt volt, s már 1899 őszén útra kelhetett a küldöttség Debrecenbe, Tóth András szobrászművészhez, hogy Kossuth egészalakos szobrát megrendeljék. Az elkészült Kossuth-szobrot 1901. június 30-án avatták a városka Főterén,²⁴⁶ amelyet 1902-ben Sarkad és Tataros, 1909-ben Arad városa követett. A szalontai Kossuth-szobrot 1920. augusztus 8-án távolította el az új román hatalom,²⁴⁷ s 1940 októberéig a Csonka-toronyban őrizték, akkor visszahelyezték eredeti helyére, azóta ott található.²⁴⁸ Segesváron, az 1861 óta tervezett Petőfi-szobor²⁴⁹ megvalósítását próbálták a holtpontonról kimozdítani.²⁵⁰ Az 1869-ben létrehozott szobor-egylet, éveken át alig hallatott magáról. 1893-ban új bizottság alakult,²⁵¹ két év múlva az is eldőlt: két szobor fogja őrizni a nagy költő emlékét. Harminchat év (!) tervezgetés után,²⁵² 1897. július 31-én végre sor került az avató ünnepségre. Fehéregyháza számára Alpár Ignác (1855–1928) műépítész tervezett emléket. Az ágostonfalvi kövekből emelt 10 méter magas gúla tetején kiterjesztett szárnyú turul vigyázza az 1849. július 30-i csata mezejét.²⁵³ Segesváron Kólló Miklós örökítette meg Petőfi képmását,²⁵⁴ melyet az 1916. évi hadműveletek során – akkor még úgy hitték, hogy csak rövid időre – előbb Kolozsvárra, majd Kiskunfélegyházára menekítettek. Az 1848–49. évi szabadságharc emlékét őrzi Székelyföldön az 1901-ben felavatott,²⁵⁵ s 1934-ben Bidu Valer prefektus rendeletére ledöntött obeliszk, a Kézdivásárhelyen Túróczi Mózes ágyúöntő háza falán 1904-ben elhelyezett emléktábla,²⁵⁶ valamint a köpeci, a baróti, a nyergestetői és a Sepsiszentgyörgyről Gidófalva felé vivő mezei út mellett felállított 1848–49-es honvédelemek is. Ez utóbbit 1960 körül bontották le. 1898-ban Székelyudvarhelyen is felvetődött az 1848-as székely nemzetgyűlés színhelyén, Agyagfalván felállítandó emlékmű gondolata. Az Udvarhelyi Híradó rendszeresen beszámolt a szoboralap gyűjtésének folyamatáról, az elképzelések alakulásáról. Az első konkrét tervet csak 1913-ban dolgozták ki, de a szobrász – az 1893-ban alapított székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola²⁵⁷ tanára, Hargitai (Scheffer) Nándor (1853–1913) – halála miatt ez sem valósult meg. Az első világháború hosszú időre levette a napirendről az emlékmű kérdését, amely végül 1975-ben készült el.²⁵⁸ Hargitai, akit a minisztérium az iskola megalapítására küldött Székelyudvarhelyre, Walter Crane (1845–1915) követőjének tartotta magát, iskolaigazgatói teendői mellett rengeteg sírkövet, szobrot és emlékművet mintázott. Nagyobb szabású tervei alapján készült munkák, illetve saját kivitelezésű művei között megemlíthető a Székelyudvarhelyen emelt milleniumi emlékmű, amelynek már csak darabjait őrzik a városi múzeumban, a Homorodkarácsonyfára tervezett és elkészített Erzsébet-emlékmű, a Halmágy község részére készített Erzsébet királyné mellszobor, az Udvarhely vármegye székházába elhelyezett székelykapu, az 1900-ban Székelyudvarhelyen felállított Krisztus-szobor, vagy a kivitelezést nem nyert agyagfalvi 1848-as emlékmű.

Fadrusz János zilahi Wesselényi-szoborának története azzal kezdődött, hogy Pungor Gyula,²⁵⁹ a zilahi polgári fiúiskola tanára, a Szilágy Vármegyei Tanítótestület 1891. október 2-án tartott közgyűlésén indítványozta, hogy emeljenek szobrot az iskolaalapításairól is elhíresült Wesselényi Miklósnak.²⁶⁰ A vármegye közgyűlése 1891. október 19-i összejövetelén Szikszai Lajos (1825–1897) alispán elnöklésével tárgyalta és elfogadta az előterjesztést.²⁶¹ Az 54 tagú szoborbizottság 1891.

november 9-én megtette az országos gyűjtésre a felhívást. 1894. szeptember 2-án megtörtént a feltételek meghatározása. A pályázatra Széchy Antal, Sennyei Károly, Bezerédi Gyula és Holló Barnabás fővárosi művészek kérték fel,²⁶² de csak Holló Barnabás és Bezerédi Gyula küldte el szobortervét. A pályázat sikertelen volt, minek következtében a szerződést – dr. Ferenczy Zoltán közvetítésével – immár megbízásos alapon, 1895. március 16-án, Fadrusz János kapta, aki szobortervét augusztus 1-jén mutatta be Zilahon. Két napra rá a város megkötötte Fadrusszal az előszerződést, amelynek 10-ik pontja a Turul-émlék elkészítésének furcsa feltételeit is rögzíti. A megállapodás értelmében ugyanis Fadrusz ingyen vállalta a millenniumra szánt obeliszk elkészítését.²⁶³ A felek a végleges szerződést november 29-én kötötték meg.

1895 őszen szenzációs hírt közölt a sajtó: Nagyváradon, a vár átadásai során, megtalálták Szent László középkori eredetű szobrát, pontosabban annak maradványát.²⁶⁴ Novemberben, Kolozsvár határában, a Dés irányába vezető út mellett, az 1849. október 18-án kivégzett Tamás András és Sándor László székely vértanúk emlékét készültek emlékoszloppal megörökíteni,²⁶⁵ melynek elkészítését Smiel Dávid kőbányatulajdonos vállalta magára.²⁶⁶ 1896. április 2-án megtörtént az alapkövételete,²⁶⁷ október 18-án Szász Gerő felavatta az emléket.²⁶⁸ 1913-ban Smiel és Kerekes Márton tatarozta az oszlopot. Az 1930-as évek vége felé felső részét ledöntötték, de az 1941 nyarán itt állomásozó légvédelmi üteg tüzei helyreállították.²⁶⁹ 1977 novemberéig sértetlenül állt, 1985 után, felső részét újból ledöntötték, s darabjai évekig heverték a fűben, majd visszaállították, de feliratát²⁷⁰ levették, díszeit összetörték. 1993 őszen az emlék környékét kitisztították, a még fellelhető részeit összeszedték, s helyreállították.²⁷¹

A kolozsvári egyetem tanári kara, Haller Károly és Márki Sándor kezdeményezésére, az alig tíz éve „felfedezett” Szent György-szobor másolatát szerették volna 1895-ben Kolozsváron felállítani.²⁷² A szép szándék éveken át, az e célra alakult bizottság sorozatos „ajánlásainak” megtételén túl, konkrét eredményre nem jutott.²⁷³ Ferenc József 1901-ben a szobor egyik gipszmásolatát az egyetemnek adományozta,²⁷⁴ 1902-ben Fadrusz úgy vélte: legjobb lenne a Szent György-szobor ércbe öntött mását a Szent Mihály-templom bejárata mellett felállítani. A történet kedvező végkimenetelét Podmaniczky Frigyesnek köszönheti, aki, miután 1903-ban, a minisztérium alapjaiból, több példányba kiöntette a szobrot, az egyik másolatot Kolozsvárnak ajándékozta.²⁷⁵ Felavatására a London (ma Béke) téren, az egyetemi könyvtár épülete előtt, 1904. szeptember 30-án került sor, Berzeviczy Albert válas-, és közoktatásügyi miniszter jelenlétében.²⁷⁶ 1965 körül a Béke tér rendezésével, a szobrot átszállították mai helyére, a belvárosi református templom (Farkas, ma Kogalniceanu utca) bejárata előtti térre.²⁷⁷ A kolozsvári állami felsőbb leányiskola tanári kara 1896 novemberében elhatározta: emléktáblával jelöli meg azt az épületet (Biasini-szállót), ahol Petőfi Sándor 1847-ben megszállt.²⁷⁸ Az ünnepélyes aktusra a következő év március 15-én került sor.²⁷⁹ Bertha Mihály 1896-ban, Erdély 19 fejedelmének domborműves arcképét mutatta be. Azt tervezték, hogy az épülő megyeháza dísztermét fogják velük díszíteni.²⁸⁰ Désen 20 méter magas millenniumi oszlopot avattak,²⁸¹ Pusztaszeren és Brassóban Árpád vezérnek emeltek egy-egy emléket. Az előbbi Kallós Ede (1866–1950) munkája,²⁸² az utóbbit a budai Gellért-szobráról ismert Jankovics Gyula (1865–1932) készítette. A Brassó fölé magasodó Cenk tetején felavatott 22 és fél méteres emlékoszlop „tetején másfél

méter magas kőszobor Árpád vezért ábrázolja, egyik kezében kardját, a másikban Magyarország címerét tartja. A cenken már építik a talapzatot, melyet Berczik Gyula műszaki tanácsos tervezett.²⁸³ Felavatására 1896. november 18-án került sor.²⁸⁴ Brassóba szállítása után megrongálták,²⁸⁵ s „felavatása napján a város oláhsága tüntetést rendezett azzal, hogy ugyanaz napra tűzték ki az új papok felszentelését.”²⁸⁶ 1902 decemberében és 1913 szeptemberében megrongálták az emlékművet, 1916 októberében, a bevonuló román katonaság ágyúval lőtte szét a szobrot. Az 1980-as évek elején talapzatának egy része még látható volt a Cenk-tetőn, a felvonó gépháza mellett, mára ez is eltűnt.

1899. június 20-án Kolozsvár frissen kinevezett polgármestere, Szvacsina Géza megegyezett a katolikus egyházzal, hogy a Szent Mihály-templom elé 1747-ben emelt barokk kaput közös költséggel a Főtérről, a Kül Magyar utcai Szent Péteri templom elé költöztetik,²⁸⁷ s ezt a következő hónapban véghez is vitték.²⁸⁸ 1900-ban Fadrusz Mátyás-szobrát a párizsi világkiállítás zsűrije a Grand Prix-díjjal tüntette ki,²⁸⁹ 1901. szeptember 5-én a város háromtagú bizottsága átvette Fadrusztól Budán az elkészült Mátyás-szobrot.²⁹⁰

A Wesselényi-szobor két alakja 1901. január 30-án érkezett meg az öntödéből Zilahra,²⁹¹ s úgy tervezték, hogy az avatást az év őszén fogják megtartani, de az avató beszédet elvállaló Szilágyi Dezső elfoglaltsága miatt, átadását a következő év májusára voltak kénytelenek halasztani. Szilágyi 1901 július 30-án Karlsbadban váratlanul meghalt, s talán mert jeleseink ezt intő előjelnek vélték, sorra elhárították – köztük Thaly Kálmán is – a szoborbizottság felkéréseit az avatóbeszéd megtartására. Feltehetően nincs még egy olyan magyar emlék, melynek leleplezésére, az ünnepi szónok hiánya miatt, egy kerek évet kellett volna várni. A sikertelen próbálkozások után, 1902. március 22-én Beöthy Zsolt író végre elvállalta a megbízatást.²⁹² A Wesselényi-szobor, illetve a Tuhutum-emlékmű ünnepélyes leleplezésére szeptember 18-án került sor.²⁹³

Kolozsváron, 1902. június 8-án határozták el a Mátyás-szobor felavatásának végső dátumát. A budapesti Beschorner-cég Váci út 175. szám alatti műhelyéből, Hoffman Ferenc igazgató kíséretében augusztus 15-én érkezett meg a szobor,²⁹⁴ melyet 18-án szállítottak be a vasútállomásra. „A Mátyás-szobor talapzatán már áll az első vitéz” – írta a Magyar Polgár augusztus 21-én. Tíz nap alatt mind a négy mellékalak ércszobra a helyére került. Szeptember 26-án, a magas palánkke-
rítéssel elkerített emlékműre, a munka befejezését jelző zöld ágat is felhelyezték az építők, s az avató ünnepségre október 12-én került sor.

A Mátyás-szoborpályázat és annak felavatása között eltelt hét esztendő eseményei igazolják, hogy Fadrusz művével párhuzamosan, részben annak hatására, a város képzőművészeti élete fokozatosan megélné.

1897-ben az első női szobrászművész, Kozma Erzsébet nevét említi a Kolozsvár annak kapcsán, hogy elkészíti jövendő férjének, Veress Zoltán (1868–1935) festőművésznek arcmását.²⁹⁵ Szeptemberben a Sétatéren épülő, majd a város első állandó kiállítótermeinek helyet adó, korcsolyacsarnok homlokzatára készített szobrokat.²⁹⁶ Sorozatban mintázta portrészobrait (Sámi Lászlóné írónő, Pákei Lajos építész, Lázár István unitárius püspök stb.), melyekről tanára, Fadrusz János azt nyilatkozta: „Különbet mi sem tudnánk csinálni.”²⁹⁷

Kozma Erzsébet hivatásának tekintette a szobrászatot, sajátos életmódjával felkeltette környezete figyelmét. „Őt már régóta nélkülözik a zsúrok és a bálók,

mert ő igazi művészi temperamentummal, csak az agyag mellett érzi jól magát” – írta róla a műtermét meglátogató Újság szerkesztője.²⁹⁸ 1900. február 26-án, alig huszonhárom éves korában elhunyt Téglás Gábor költő, a kolozsvári újságírás fiatal tehetsége. A Házsongárdi temetőben ma is álló síremlékét Veress tervezte, a talapzatot Smiel Dávid készítette, míg a Beschorner-cég által ércebe öntött mellszobrot Kozma Erzsébet mintázta meg.²⁹⁹ A művésznő munkája az unitárius kollégium előcsarnokában felállított Brassai-mellszobor is. (A mellette látható Berde Mózes szobrot Margó Ede készítette 1901-ben.)³⁰⁰ 1910-ben másolata a házsongárdi temetőben felállított Brassai-síremlékre került,³⁰¹ melyet Pákei Lajos még 1897-ben tervezett. Kozma Erzsébet férjével,³⁰² Veress Zoltánnal 1901-ben végleg Budapestre költözött, ennek ellenére munkái az első világháborúig rendszeresen ott voltak a kolozsvári kiállításokon.³⁰³

A másik fiatal kolozsvári tehetség, Szeszák Ferenc neve is ezekben az években jelent meg a kolozsvári újságokban. 1900-ban E. Kovács Gyula színművész³⁰⁴ és Brassai Sámuel dombormű reliefjét készítette el.³⁰⁵ Ez utóbbit az unitárius kollégiumnak ajándékozta. Ekkor Kolozsvár város ösztöndíjával Budapesten, Stróbl Alajosnál tanult. 1901-ben a főiskola kitüntetettjei közé tartozott.³⁰⁶ Talán ennek fejében vállalta a megrongált Vezérszobrok javítását.³⁰⁷ A következő évben „Szeszák Ferenc kocsigyártó hasonnevű fia, ki az Országos Iparművészeti Főiskola szobrászati szakán most járja az utolsó évet”, tanulmányi nagydíjban részesült.³⁰⁸ Elkészítette Versényi György (1852–1918) költő, az Erdélyi Irodalmi Társaság főtítkárának arcmását, mely azzal vonult be a város művészettörténetébe, hogy ez volt „az első olyan eset, hogy valaki már életében gyönyörködhet saját szobrában.”³⁰⁹ Az Ellenzék elismerően írt tehetségéről,³¹⁰ majd szeptemberben, a kolozsvári emlékmű felállításának hevéletében, Mátyás és Beatrix mellszobrait készítette el, melyeket Bertha Mihály sokszorosított.³¹¹ Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902-ben megnyílt első kolozsvári kiállításán egy Wesselényi-domborművel szerepelt,³¹² a következő évben bemutatott *Gisette* című szobra láttán a Magyar Polgár szerkesztője a következőket írta: „Gondoskodni kellene a módokról, hogy ez a tehetség el ne kallódjék, megtalálja a maga eszközeit és terét.”³¹³ 1905-ben az újonnan épült kolozsvári Nemzeti Színház homlokzatára állított Wesselényi- és Széchenyi-szobrain dolgozott,³¹⁴ majd egy párizsi utat követően, 1906 elején, legismertebb munkájáért, a nagyszalontai Arany János-szoborért³¹⁵ a Ferenczy-féle állami ösztöndíjban részesült.³¹⁶ Bár volt szó arról, hogy végleg visszatér Kolozsvárra, a század első évtizedében a fővárosban dolgozott. Az 1908. évi – Horvay János által megnyert – Kossuth-szobor pályázaton³¹⁷ Horváth Gézával közösen készített munkáját a negyedik helyre sorolták. A Pesti Hírlapban megjelent méltatás szerint „kvalitást, művészi erőt csak ez a munka árul el.”³¹⁸ Még ebben az évben részt vett a Bartha-szobor pályázaton (II. díj), tervéről a budapesti lapok elismerően írtak. Az Alkotmány szerint „az ő pályaműve a legelfogadhatóbb.”³¹⁹ 1909-ben súlyos tüdőbetegség viselte meg,³²⁰ 1911-ben a zalaegerszegi Csányi-szobor pályázaton Istók és Nemessányi Andor mögött a III. díjban részesült.³²¹ Részt vett a Margó Edének ítélte debreceni Kossuth-szobor pályázaton is. Nagykanizsán egy Krisztus-szobra került felállításra. 1912-ben a kolozsvári kiállításon 15 szobrot állított ki, s meghívást kapott, hogy az egyetemen szobrász tanítói állást vállaljon.³²² Visszavért szülővárosába, de szűkre szabott élete, alig néhány szecessziós hangvételű síremlék (Farkas Ödön, Gyalui Farkasné stb.), illetve a *Kárpátok őre* című faszobrának

elkészítésére adott alkalmat.³²³ Mindössze 38 évesen, 1919. február 18-án hunyt el Kolozsváron.

Bertha Mihály a kolozsmonostori templom gótikus portáléjának megfaragásával váltott ki elismerést 1898-ban.³²⁴ Postakert utcai saját házában kialakított műhelyében³²⁵ Szeszák Ferencnek dolgozott.³²⁶ Utolsó hírünk róla 1908-ból, illetve 1910-ből származik, amikor Debreczeni Márton emlékére tervezett, de meg nem valósított, emléktábla gipszmintáját készítette.³²⁷ Sírja a Házsongárdi temetőben, a kápolna közelében van, sírköve annyira megkopott, hogy alig olvasható.³²⁸

Klósz József 1896-ban a nagyenyedi diákok emlékművét készítette, 1900-ban Salamon János síremlékének dombormű arcképét faragta.³²⁹ Bem József egykori tábori zenészenek, majd Kolozsvár híres primásának síremlékét Pákei tervezte, s a Nagy-Testvérek cége kivitelezte, átadására 1903-ban került sor.³³⁰ A következő évben E. Kovács Gyula színművész sírja fölé a „Budapestről rendelt nagy, széles obelisz” részére készített hasonló jellegű munkát,³³¹ illetve Fadrusz megbízásából a Mátyás-szobor talapzatának magyar címerkövét faragta. 1906-ban Megyeri Dezső színházigazgató elhunyt fiának „modern, úgy szólván szecessziós stílű” síremlékén dolgozott.³³² 1912. április 30-án, az Ellenzék munkásságának 50 éves jubileumáról tudósított.³³³

Az 1899. évi Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben Augél Antal, Tessitori Hermino és Gurisatti Antal „szobrász”-nak vallják magukat. Augélról közelebbit nem ismerünk, az utóbbi kettőről tudjuk, hogy kisebb kőfaragó munkák elvégzése mellett főleg cementöntéssel foglalkoztak. Ők készítették 1898-ban a Sétatéren felállított szobordíszes szökőkút öntési munkáit, melynek szobrait Bécsből rendelték. 1901-ben az Erzsébet-szobor talapzatának kivitelezését végzik,³³⁴ egy évre rá, a megrongált *Vezérszobrok* alakjait javították.³³⁵

Az ekkor összeírt 15 kőfaragó közül mindössze Gerseinbrein Tamás, a Nagy-Testvérek (János és József), illetve a két Reimann: Károly és József azok, akiknek munkásságát a helyi sajtó is említi. 1901-ben egy bizonyos Opris Oszkár kolozsvári születésű szobrászról ír az Ellenzék, aki Nyíregyházán él és dolgozik.³³⁶

1906-ban Horváth Géza „fiatal szobrászművész”, az EMKE megbízásából, a Kuúntestvérek szobrán dolgozik,³³⁷ melyet 1910-ben állítottak fel Szászvárosban.³³⁸ Nevével a budapesti Kossuth- és a Bartha Miklós-szoborpályázatokon is találkozunk. Ugyancsak ő volt az, aki 1906-ban elkészítette Bocskai István fejedelem szobrát, melyet Nyárádszeredán állítottak fel, Ravasz László helybeli református esperes kezdeményezésére. A szobrot kétszer is eltávolították, de mindig sikerült azt visszaállítani. 1924-ben a templomba menekítették, majd 1933-tól 1940-ig a kolozsvári teológián őrizték. Ekkor másodszor is leleplezték (1940. november 24), majd 4 év múlva ismét a templomba menekítették. Legutóbb 1997. július 22-én avatták fel Nyárádszereda főterén.³³⁹ A kolozsvári születésű Szamosi Sóos Vilmos 1908-ban Kolozsváron „Brassai Sámuel szobrának egy kisebb tervezetét mutatja be”,³⁴⁰ 1910-ben a fővárosi tárlatokon ért el sikereket.³⁴¹ 1913-ban Rákosszentmihályon élt, amikor a pécsi dalárda 100 éves jubileumára meghirdetett emléklapkett-pályázatot megnyerte.³⁴²

Erzsébet királyné halála után, az ország más településeihez hasonlóan, Kolozsváron is emlékszobrának felállítását tervezték. Ezt 1898-ban a Magyar Polgár kezdeményezte, úgy vélt, hogy „nem kell pályázatot írni rá, mert az országos versenyben sok olyan munka lesz, amelyekért a művészet vesztesége volna, ha meg

nem valósíthatnák. Valósítsuk meg hát mi azokat”.³⁴³ Az első erdélyi Erzsébet-szobrot, Stróbl Alajos alkotását, mégsem Kolozsváron, hanem a megye határán fekvő községben, Hídalmáson állították fel 1899-ben.³⁴⁴ Két évnek kellett eltelnie ahhoz, míg Bölöni Józsefné személyében megjelent a szamospartai város emlékszobrának mecénása is. A Pákei tervezte és a Gurisatti-Tessitori cég által kivitelezett díszes talapzatra szintén Stróbl Alajos egyik alkotása került.³⁴⁵ Ünnepeles átadására 1901. június 16-án került sor.³⁴⁶ A szobrot 1919-ben eltávolították, talapzatának maradványai ma is láthatók a fellegvári sétány mellett.

Ezekben az években több emléktábla elhelyezéséről tudunk. 1898 karácsonyának első napján, Bem Kolozsvárra történt bevonulásának 50-ik évfordulóján, a főtéri Pataki-ház falára helyeztek emléktáblát.³⁴⁷ A Reimann Károly által díjtalanul készített emléket 1900-ban Bolyai János (1802–1860) Belső Közép (Petru Groza) utcai szülőháza elhelyezett emléktábla követte.³⁴⁸ November 2-án Szilágyi Sándor (1827–1899) történész Farkas utcai házának falára került fel a református kollégium tanári karának kegyeleti emléke.³⁴⁹ 1902. június 15-én, a nagy tudású pedagógus és tankönyvíró, az 1885-ben elhunyt Indali Péter (1824–1885) egykori lakóházát jelölte meg a kolozsvári Tanítóképző tanári kara,³⁵⁰ még az év októberében, igaz ekkor még a Fadrusz készítette díszes keret nélkül. A Nagy-Testvérek által faragott Unió emléktáblát az egykori Redoutte, ma Néprajzi Múzeum, Bel Monostor (December 30) utcai épületének falára helyezték el.³⁵¹ 1903 májusában a Deák Ferencet és Vörösmarty Mihályt 1845 május 20-án vendégül látó főtéri Zichy-házat,³⁵² 1906. május 20-án Bocskai István erdélyi fejedelem Óvárban álló szülőházát jelölte meg egy-egy emléktáblával az utókor kegyelele. Ez utóbbi emléket a ház akkori tulajdonosa, a költő édesapja, Reményik Károly építész kezdeményezte, illetve valósította meg.³⁵³ 1909-ben Debreczeni Márton egykori kolozsvári szállását, Veress Ferenc fényképész házat szándékoztak megjelölni.³⁵⁴ 1910-ben fia, Debreczeni Balázs, nyugalmazott városi főépítész tervet, Bertha Mihály gipszintát is készített az emléktáblához, melyet végül, általunk nem ismeret okból, soha nem készítettek el.³⁵⁵

A század első éveiben, a megvalósított Mátyás-, Szent György-, és Erzsébet-szobrok mellett a város több köztéri szobrot készült felállítani. 1908-ban „Egy városi képviselő” érdekes cikket közölt, melyben – többek között – szólt a tervezett emlékszobrokról is. Mint írta: „A Kossuth-szobor és a Szabadság-szobor alapjai ez időtájt 16-16 ezer koronára rúgnak. A Rákóczy-emlék és a Bocskay-szobor javára megindult a gyűjtés (...) az egyik a Bocskay téren, a másik a Sétatér bejáratánál lesz felállítva. (...) A Mátyás-szoborral átellenben, a Szent Mihály templom túlsó oldalán a Kossuth Lajos utca felé tekint majd Kossuth Lajos, Kolozsvár díszpolgárának az ércszobra (...). Most még elhelyezésre várnak a régi színház sarkánál ott felejtett Gyulai-szobor, továbbá az EMKE által közadakozásból kezdeményezett ama mell-szobor, amely Bethlen Gábor emlékét lesz hivatott megőrizni. A Karolina-térre áthelyezett emlékoszlop a végleges helyére került, akárcsak az Erzsébet királyné szobra. (...) Jelenleg még csak 5 szobrunk van ugyan, de azok mellett egy-két emberöltő megfognak kétszereződni nálunk a fejlődés egyéb feltételei is, ha minden városi polgár türelemmel, kitartással, s ami a legfőbb, lelkesedéssel közre munkálkodik az előrehaladás érdekében.”³⁵⁶ A tervek közül egyik sem valósult meg. 1910-ben még szóba került Kriza János (1811–1875) unitárius püspök,³⁵⁷ illetve egy, az 1911-ben elhunyt Haller Károly (1836–1911) jogtudós, polgármester

emlékét megőrkítő szobrok felállításának ötlete,³⁵⁸ de a megvalósításig csak Purjesz Zsigmond (1846–1918) orvos emlékszobra jutott. A szentesi születésű Purjesz három évtizedig volt a kolozsvári kórház vezetője, a Vastagh György által készített mellszobrot 1912. május 29-én „hálás páciensei, tanári társai, tanítványai és tisztelői (...) emelték a Klinika-kertben, a Belgyógyászati pavilon bejáratával szemben”.³⁵⁹ Itt állt 1921 augusztusáig, amikor az ércszobrot a kórház román vezetése végleg eltávolította, majd olvasztókemencébe küldte.

Marosvásárhelyen, az 1894-ben javasolt első erdélyi Kossuth-szobron Köllő Miklós dolgozott. 1898 áprilisában a Müller-féle kőbányában már a talapzat köveit faragták,³⁶⁰ felavatására 1899 július 11-én került sor.³⁶¹ 1907. október 29-én Székely Károly Rákóczi-szobrát is felállították a városban,³⁶² melynek tragikus sorsa, a Bem- és a Kossuth-szoborral egy napon, 1919. március 27–28-a éjjelén pecsételődött meg. Ekkor a város román prefektusa levétette a szobrokat talapzatukról, majd az öntődébe szállította és megsemmisítette.

Nagykárolyban, Kölcsey Ferencnek állítottak ércszobrot 1897. április 4-én (Kallós Ede munkája), elsősorban gróf Károlyi István adománya révén.³⁶³ Brassó Harro Magnusennel készítette el Honterius-szobrát, melyet 1898. augusztus végén állítottak fel a Fekete-templom tövében.³⁶⁴ Ha közvetve is, de erdélyi vonatkozású hír, mely szerint Budapesten, Brassai Sámuel nagy tisztelője, Szegedy-Maszák Hugó, az utolsó erdélyi polihisztor mellszobra elkészítését Jobbágy Miklósról bízta.³⁶⁵ A minta után a Glatz-cég több másolatot készített. „E szobrocskából 15 darab Kolozsvárra is jutott” – adta hírül az Újság 1900 május 30-i száma. Köllő Miklós alig hogy bevégezte a héjasfalvi Zeyk Domokos emlékmű mintázását, 1900. szeptember 17-én véget vetett életének.³⁶⁶ A Schlick-cégnél leadott minta öntését ezért fia, Köllő Gábor és Hepka Károly „öntővezető” végezték el.³⁶⁷ Zeyk Domokos százados, Bem tábornok hadsegédje volt és a segesvári csatában esett el 1849. július 31-én. Köllő utolsó munkáját 1900 decemberében mutatták be a budapesti „Műtárlaton”.³⁶⁸ Felállításához 1901 tavaszán fogtak hozzá.³⁶⁹ A talapzat tervét Kertész Károly Róbert műegytemi tanársegéd készítette, a kolozsváriak részvételét a Nagy-Testvérek biztosították, akik az emlékmű kivitelezését végezték. A 7,5 m magas emlék felavatására 1901. szeptember 27-én került sor.³⁷⁰ Köllő síremlékét barátai, Zala György és Kiss György szobrászművészek szerették volna elkészíteni, az általuk elindított mozgalomról több ízben is beszámoltak a kolozsvári újságok.³⁷¹

Gyulafehérváron 1906-ban a Custozánál vívott győztes csata emlékére emeltek egy obeliszket.³⁷² Budapesten, ugyanebben az évben, Kozma Erzsébet is részt vett a komoly vitákat kiváltó Munkácsy-pályázaton,³⁷³ míg a marosvásárhelyi Rákóczi-emlék alkotója, Székely Károly Párizsban az egyik nagydíjban részesült. Két év múlva arról írtak a lapok, hogy ő nyerte a budapesti szobrászati mesteriskola Ferenczy-ösztöndíját.³⁷⁴ 1908-ban Mózes Mihály abrudbányai unitárius lelkész Dávid Ferenc-emlékszobor felállítását szorgalmazta.³⁷⁵ Megtudjuk, hogy Magyarországon ez idáig összesen 56 Kossuth-szobrot állítottak fel,³⁷⁶ számuk 1913. júliusában, a Zugligetben felavatott Kossuth-szoborral 70-re emelkedett³⁷⁷ (1980-ig a Kossuth emlékét, alakját őrző köztéri szobrok száma 102, külföldön pedig további 7 volt).³⁷⁸

Szászsebesen Honvéd-emléket avattak (1919). A szamosújvári fegyházban 1904 és 1912 között, a túrkevei születésű Finta Sándor szobrász raboskodott testvérével, Istvánnal.³⁷⁹ A kolozsvári újságok, Sándor tehetségét magasztalva, szabadlábba helyezését szorgalmazták. A hírlapok oldalain egy sajátos életrajz bontakozott ki,

melyben szó esett a Finta testvérekről, így a szintén szobrászművésznek készülő Finta Gergelyről is, aki szegyenében nevét Zádori Oszkára változtatta, majd Párizsba költözött, ahol Rodin műtermében is dolgozott. Finta Sándor szabadulása után, az 1920-as években, Amerikába vándorolt, előbb Argentínában élt, majd az Egyesült Államokban vált ismert művésszé.

A század utolsó éveiben egyre világosabban látszott: ahhoz, hogy a kolozsvári művészeti élet eredményeket tudjon felmutatni, annak szervezetlen voltán mihamarabb változtatni kell. 1899-ben az Ellenzékben, egy Pierre álnéven publikáló szerző igen tanulságos írása jelent meg: „A mi művészeink (...) csak gyászrovatainkban élnek. Amíg itt vannak köztünk, senki sem tud róluk és senki sem törődik velük. (...) Meghasonlás, elkeseredés, érvényesülés hiánya, vagy más egyéb teszi oly bizalmatlanná és rejtőzködőkke ezeket az embereket, nem tudom. (...) Tessék ezeket a művészeket felfedezni azoknak, kik annyira szívükön viselik a művészet ügyét, s tessék ezeket disputálni a műízlés felől, akkor lesz nálunk is valamely művészeti élet. (...) Miért támadna szerencsétlenség abból, ha az itt élő festők és szobrászok olykor-olykor a közönség elé állnának (...) ha lenne egy múzeumunk (...) A középiskolai tanárok és tanár növendékek 75 %-a sem képet, sem szobrot nem látott (...) és hogy ilyen viszonyok között minő művészi okulásokat várhat a jövő generációja az iskolától, egyelőre titok.”³⁸⁰ A kolozsvári művészeti glosszák egyik korai remeke amellet, hogy pontos képet nyújt a kolozsvári viszonyokról, megjelöli a két alapvető igényt: az alkotók foglalkoztatását, illetve a bemutatkozás lehetőségének megteremtését, melyek nélkül a város művészeti élete képtelen fejlődni. Kolozsvár művészei is felismerték ennek szükségét, s 1900 januárjában Erdélyrészi Szépművészeti Társaság néven megalapították első szervezetüket.³⁸¹ Első kiállításukat a Mátyás-szobor leleplezése ünnepén, a sétatéri csarnokukban nyitották meg.³⁸² Ezen a tárlaton több jó nevű szobrász is szerepelt: Fadrusz János és felesége, Stróbl Alajos, Ligeti Miklós, Istók János, Szeszák Ferenc, Kozma Erzsébet és Andrejka József. A kiállításon olyan művek is láthatók voltak, mint Fadrusz *Wenckheim* báró lovas szobrának makettje, *Toldi*-ja, *Krisztus*-a; ez utóbbi két alkotás immár mint Kolozsvár város tulajdona. A Mátyás-ház épületében megnyitott múzeumban a látogatók megtekinthették az 1896. évi Mátyás-szoborpályázat egykori pályaműveit.³⁸³ A következő kiállítást 1903. augusztus 31-én, Vikol Kálmán helyettes polgármester nyitotta meg. A kiállító művészek között volt Fadrusz János, Szeszák Ferenc, Dankó József, Róna József és Andrejka József is.³⁸⁴ A kiállítások a következő években, ha nem is rendszeresen, de szerveződtek. 1912-ben az EMKE is önálló tárlatot rendezett, ahol Szeszák Ferenc, Merész Gyula és Kozma Erzsébet művei lettek kiállítva.³⁸⁵

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok T 030525 támogatásával készült.

² Erdélyi Híradó, 1829. január 17. 6. sz.

³ B. NAGY Margit: *Stílusok, művek, mesterek*. Bukarest, 1977. (a továbbiakban: B. NAGY 1977)

⁴ MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Fadrusz János kolozsvári és zilahi működése a korabeli erdélyi sajtó tükrében*. *Ars Hungarica*, 1998/1. 105–142.

⁵ LYKA Károly: *A táblabíró világ művészeite*. Bp. 1981. 210. (a továbbiakban: LYKA 1981)

- ⁶ Kazinczy erdélyi útjáról: *Kazinczy Ferenc erdélyi útja*. Kolozsvári Közlöny, 1869. június 14. 6. sz. és június 16. 7. sz.
- ⁷ KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek*. 12. köt. 86. Abafi Lajos kiadása. Menketti Könyvtár 1–36 köt. (1878–1890)
- ⁸ KELEMEN Lajos: *A magyarfenesi báró Jósika-kastély*. Művészeti Szalon, 1927. 12. sz. 3–10.
- ⁹ LYKA 1981. 211. 360.
- ¹⁰ KÖVÁRY László: *A kolozsvári Sétatér keletkezése és fejlődése. 1812–1886*. Kolozsvár, 1886. 6.
- ¹¹ *Vezérszobrok. Sétaterünk megint szépül*. Magyar Polgár, 1885. július 22. 166. sz.
- ¹² *Hét-vezér Kolozsvárt a Fejedelmi-kertben*. Ellenzék, 1901. szeptember 11. 206. sz.
- ¹³ Ellenzék, 1902. június 13. 132. sz.: „Ismeretlen tettesek március 15-én éjjel a vezérszobrokat a Fellegváron megrongálták.” Ellenzék, 1902. július 31. 172. sz.: „Tessitori most renoválja a szobrokat.”
- ¹⁴ Ellenzék, 1909. július 15. 156. sz.
- ¹⁵ GAÁL György: *Magyarok utcája*. Kolozsvár, 1995. 138–139.
- ¹⁶ A keletre néző táblán az uralkodó pár kolozsvári bevonulása látható, a másik domborművön Karolina császárné a városi kórház kapujában állva van megörökítve, amint alamizsnát osztogat a város szegényeinek.
- ¹⁷ JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. Kolozsvár, 1882. III. köt. 713–721.; BÍRÓ Lajos: *A főtéri emlékoszlop története*. Ellenzék, 1899. május 16. 110. sz.; KELEMEN Lajos: *A kolozsvári emlékoszlop*. Hírnök, 1925. 552–556.; MIKLÓSI-SIKES Csaba: *A Múzeumtéri „Státua”*. Igazság, 1981. július 12.
- ¹⁸ *Az Obelisztk története*. Magyar Polgár, 1871. április 1. 75. sz.
- ¹⁹ Ellenzék, 1894. november 10. 258. sz.: „A Főtér-i Státua eltávolítását ajánlja Fadrusz János, ki néhány napja Kolozsváron tartózik, hogy megtegye az előkészületeket a Mátyás-szobor talapzatának felállítására.”
- ²⁰ *A Főtéri emlékoszlop*. Magyar Polgár, 1898. június 1. 4. sz. *A kolozsvári emlékoszlop (Státua)*. Ellenzék, 1898. július 19. 161. sz.
- ²¹ *Mi lesz az emlékoszloppal?* Ellenzék, 1898. október 19. 237. sz. Magyar Polgár, 1898. október 19. 170. sz.
- ²² *Bontják az emlékoszlopot*.
- ²³ Ellenzék, 1899. június 6. 127. sz.: „Tegnap az emlékoszlop teljesen készen állt az Óvárbán.”
- ²⁴ Kolozsvári Naptár 1846. 103. műhelye a Sétatér utca, Kagerbauer házban; Kolozsvári Naptár 1848. 105. u.a.; Kolozsvári Naptár 1854. műhelye a Libucz u. 28. sz. alatt.
- ²⁵ KRIZA János: *Böloni Farkas Sándor sírmeleke tárgyában*. Első közlés, Erdélyi Híradó, 1843. január 3. 1. sz.; Második közlés, Erdélyi Híradó, 1844. június 7. 46. sz.
- ²⁶ Erdélyi Híradó, 1844. július 31. 61. sz.
- ²⁷ Murádin Jenő kolozsvári művészettörténész szíves közlése.
- ²⁸ Kiskövet, 1846. október 4. 40. sz.
- ²⁹ B. NAGY 1977 – *Mesterek névmutatója*.
- ³⁰ B. NAGY Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970. 297–299. (a továbbiakban: B. NAGY 1970)
- ³¹ BÍRÓ Béla: *Nagy Sámuel kolozsvári rézmetsző*. Erdélyi Helikon, 1944. 99–105.
- ³² *Kazinczy Ferenc erdélyi útja*. Kolozsvári Közlöny, 1869. január 14. 6. sz. és január 16. 7. sz.
- ³³ Kolozsvári Naptár 1846. 103. Nagy Samú kőfaragó – Barompiac; Kolozsvári Naptár 1848. 105. – u.a.
- ³⁴ B. NAGY 1977. 177–260.
- ³⁵ B. NAGY 1977. 207–208.
- ³⁶ Uo. (Csupán a lehetőség erejéig vetjük fel a kolozsvári Hartmannok és az 1750-ben kassai polgárjogot nyert Hartman József szobrász rokoni kapcsolatának lehetőségét. Vö. G. GYÖRFFY Katalin: *Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez*. *Ars Hungarica*, 1984 /1. 51–66.
- ³⁷ TOCA, Mircea: *Clujul baroc (A barokk Kolozsvár)*. Kolozsvár, 1983. 87–90.
- ³⁸ B. NAGY 1971. 321.; B. NAGY 1977. 243.
- ³⁹ B. NAGY 1977. 211–212.
- ⁴⁰ Apa és fia sírköve a Házsongárdi temetőben. (GAÁL György: *Tört kövön és porladó keresztben*. Kolozsvár, 1997. 56.)
- ⁴¹ B. NAGY 1977. 197.
- ⁴² 1826-ban már Kolozsváron dolgozik. (B. NAGY 1977. 239.)
- ⁴³ A város legkorábban ismert sajtóterméke a Döbrentei Gábor által 1814-ben kiadott Erdélyi Múzeum négy évfolyamának tíz füzetében, szobrászatról szóló híreket alig találni. Ezt követte a Pethe Ferenc majd Méhes Sámuel, végül Ocsvay Ferenc szerkesztésében 1827. december 27-től kiadott,

- előbb hetente egyszer megjelenő Hazai Híradó, amely 1829. júniusától, Erdélyi Híradó címen, már hetente kétszer jelent meg. A reformokért harcoló ellenzéki lapot, melynek főmunkatársai között Kemény Zsigmond és Kriza János neve is szerepelt, 1848 őszén szüntették meg. Melléklapja a Nemzeti Társalkodó. 1834-től Brassai Sámuel szerkesztésében megjelenő Vasárnapi Újság a „közhasznú ismeretek” terjesztését vállalta fel, míg a Szilágyi Sándor nevével szignált Múlt és Jelen (melléklapja: Hon és Külföld) a konzervatív értékeket képviselte.
- ⁴⁴ Az emlékoszlop történetéről legkorábban, 1867-ben lehet olvasni a kolozsvári lapokban.
- ⁴⁵ Erdélyi Híradó, 1841. április 30. 35. sz.; Vasárnapi Újság, 1841. május 2. 365. sz. 285.
- ⁴⁶ Erdélyi Híradó, 1836. november 22. 42. sz.
- ⁴⁷ TÍMÁR Árpád: *Vita Ferenczy István Mátyás-émlékmű tervezetéről*. Ars Hungarica, 1993/2. 163–202.
- ⁴⁸ Címe: *Felszólítás a honi szobrászat ügyében*. Az írás legkorábban a Honművész c. újságban jelent meg 1839. december 8-án (98. sz. 777–782).
- ⁴⁹ M. K.: *Hunyadi Mátyás király ideje a magyar kultúrára nézve*. Nemzeti Társalkodó, 1893. november 27. 48. sz. 382–383. és december 4. 49. sz. 391–392.
- ⁵⁰ NYÁRI Pál: *A honi szobrászat pártolása, különösen Mátyás király lovasszobrának közhelyen föllállítására alakult társaság közzététele*. Erdélyi Híradó, 1840. november 6. 37. sz.
- ⁵¹ Kiskövet, 1846. január 23. 4. sz.
- ⁵² Kiskövet, 1846. július 26. 30. sz.
- ⁵³ *Szobor csarnok*, Erdélyi Híradó, 1846. szeptember 20. 80. sz.
- ⁵⁴ Murádin Jenő szíves közlése.
- ⁵⁵ A szobordíszes emlékmű ma is áll a református gimnázium udvarán. VOLFKORI György: *Székelyudvarhely várostörténet képekben*. Kolozsvár, 1998. 66.
- ⁵⁶ Közhasznú Nagy Naptár 1864. 82.
- ⁵⁷ Talapzatán orosz és német nyelvű felirat: „Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagy, aki Schassburg város mellett 1849. július 31-én esett el, a törvényes rend helyreállításáért harcolt. Emelték ezt az emlékművet az Osztrák Hadsereg Szemigradi Hadtestjének tisztjei.” Vö. DAVID Gyula – MIKÓ Imre: *Petőfi Erdélyben*. Bukarest, 1972. 320.
- ⁵⁸ Erdélyi Naptár 1854. 32.
- ⁵⁹ ZEPECZÁNER Jenő – MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc múlt századi emlékművei*. Hargita Kalendárium 1999 évre, Csíkszereda, 1999. 24.
- ⁶⁰ Bánffi Dénesné grófné, az Erdélyi Múzeumnak adományozta 50 darabból álló képgyűjteményét, melyet 1866-ban szállítottak le Bécsből Kolozsvárra. Kolozsvári Közlöny, 1866. május 10. 55 sz.
- ⁶¹ 1848 és 1867 között Kolozsváron megjelenő jelentősebb lapok jegyzéke: 1848–1849 között: Kolozsvári Híradó, Ellenőr, Honvéd, Szabadság, Vasárnapi Újság, Természetbarát. 1850–1867 között: Kolozsvári Lap (1849–1852), melléklapja a Népbarát, Fiatalság Barátja (1851–?), Hetilap (1852–1855), Kolozsvári Közlöny (1856–1873), Magyar Futár (1856–1859), Korunk (1860–1869), Erdélyi Posta (1863), Erdélyi Múzeum (1856–1859), Erdélyi Gazdasági Egylet-Havi Füzetek (1856–1857), Keresztény Magvető (1861-től napjainkig), Kolozsvári Színházi Közlöny (1859–1860), Növendékek Lapja (1865).
- ⁶² Kolozsvári Naptár, 1851. 19–25.
- ⁶³ Korunk, 1864. október 11. 122. sz.
- ⁶⁴ LÁSZLÓFFY Aladár: *Házsongárd*. é. n. [1989] 138. 140. Debreczeni Márton a Kolozs megyei Magyargermonostoron született. Selmecen bányászati főiskolát végzett, majd korának igen neves bányászati szakértője lett, bányafőtanácsosi rangig vitte. Mikó Imre buzdítására írta meg a „Kívói csata” című hőskölteményét, melyet halála után 1854-ben adtak ki Kolozsváron. 1849-ben, a szabadságharcban viselt dolgai miatt perbe fogták, s elítélték. Szabadulása után már csak saját kedvteléséből végezte kutatásait, s hamarosan el is hunyt Erdély leghíresebb fényképésze, Veress Ferenc kolozsvári házában. Gyönyörű neogótikus síremléke Brassai Sámuel sírja közelében, a Házsongárdi temetőben. (MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Adatok két kalotaszegi család történetéhez*. Kézirat, megjelenés alatt, 1999.)
- ⁶⁵ MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor erdélyi kapcsolatai*. Somogy, 1997/5. 469–474.
- ⁶⁶ Hetilap, 1854. február 15. 13. sz.

- ⁶⁷ KÖVÁRY László: *A Barra-émlék és egy új temető*, Hetilap, 1854. május 3. 13. sz.
- ⁶⁸ Kovács Mihály *önéletrajza*. Eger, 1995. 196.
- ⁶⁹ Mikó *sírbolt*. Kelet, 1876. szeptember 19. 213. sz.
- ⁷⁰ Kolozsvári Közlöny, 1865. október 3. 16. sz. 463.
- ⁷¹ KELEMEN Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. 1982. 163.
- ⁷² KÖVÁRY László: *Felszólalás emlékügy kapcsán*. Hetilap, 1853. január 28. 8. sz.
- ⁷³ Kolozsvári Közlöny, 1860. július 8.
- ⁷⁴ SIKE Lajos: *A kőszegremetei Széchenyi-émlékoszlop*. Erdélyi Gyopár, 2000/2. 31.
- ⁷⁵ KOVÁCS Károly: *Hogyan épült 1861-ben a kőszegremetei emlékmű*. Szamos, 1941. október 31.; *Széchenyi emlékhelyek*. Összeállították: SZENTKÚTI Károly és VÉRTES László, Bp. – Nagycenk, 1990. 79.
- ⁷⁶ Kolozsvári Közlöny, 1863. október 29. 128. sz.
- ⁷⁷ Korunk, 1864. október 11. 122. sz.
- ⁷⁸ K. PAPP Miklós: *A Nő-Egylet tárlata*. (vezércikk), Magyar Polgár, 1864. november 8. 132. sz.
- ⁷⁹ Apja, id. Raimann Károly neve 1846-ig szerepel a városi összeírásokban. (B. NAGY 1977. 239.)
- ⁸⁰ B. NAGY 1977. 257.
- ⁸¹ Kolozsvári Lap, 1850. március 6. 29. sz.
- ⁸² Kolozsvári Naptár 1854. – A kolozsvári iparosok névjegyzéke.
- ⁸³ Kolozsvári Közlöny, 1863. január 15. 7. sz.
- ⁸⁴ Kolozsvári Közlöny, 1859. március 17.
- ⁸⁵ Korunk, 1862. július 25. 111. sz.
- ⁸⁶ Kolozsvári Közlöny, 1862. augusztus 23. 124. sz.
- ⁸⁷ Kolozsvári Közlöny, 1863. augusztus 6. 83. sz. és Korunk, 1866. január 5. 2. sz.
- ⁸⁸ Arad, 1865. január 20. 9. sz. és augusztus 27. 103. sz.
- ⁸⁹ Korunk, 1865. január 5. 2. sz.
- ⁹⁰ GERENDAY Antal: *Album*. Kiadja az első országos márványműgyár tulajdonosa Pesten, 1864. Készült Haske Ferenc könyvműdjében. Rajz: Gerenday Antal. Címnap: Haske Ferenc. (KEMÉNY Mária: *A Gerenday-féle sírkő-gyár története. 1847–1952*. Ars Hungarica, 1983/1. 93–126.)
- ⁹¹ S. J.: *Kloesz József*, Kolozsvári Közlöny, 1867. március 7. 29. sz.
- ⁹² Magyar Polgár, 1867. április 17. 10. sz. és Korunk, 1867. április 17. 46. sz.
- ⁹³ Kolozsvári Közlöny, 1884. november 1. 253. sz.
- ⁹⁴ Korunk, 1867. április 17. 46. sz.
- ⁹⁵ Kelet, 1872. november 26. 221. sz.
- ⁹⁶ Kolozsvári Közlöny, 1872. február 15. 26. sz.
- ⁹⁷ *Klősz József jubileuma*. Ellenzék, 1912. április 30.; GYALUI Farkas: *Klősz József szobrásról*. Ellenzék, 1937.
- ⁹⁸ BÍRÓ Béla: *A kolozsvári normál rajzoda*. Erdélyi Helikon, 1943. 396.; B. NAGY 1977. 225.
- ⁹⁹ LYKA Károly: *Nemzeti romantika*. Bp. é. n. 76.
- ¹⁰⁰ Székely Néplap, 1867. március 23. 12. sz.
- ¹⁰¹ *Linder szobrász*. Kelet, 1872. január 11. 7. sz. Közhasznú Erdélyi Kis Naptár 1872.
- ¹⁰² Közhasznú Erdélyi Kis Naptár 1870. 17–25.
- ¹⁰³ *Kriza ünnepség Nagyajtán*. Kolozsvári Sajtó, 1882. július 16. 30. sz. Az emléktáblát Pákei Lajos Kolozsvár főépítésze tervezte, a rajta olvasható emlékverset Nagy Lajos unitárius tanár, a kolozsvári Mátyás-szobor kezdeményezője írta.
- ¹⁰⁴ Kossuth Világ, 1881. április 23. 4. sz.
- ¹⁰⁵ Magyar Polgár, 1884. március 16. 64. sz.; Erdélyi Protestáns Közlöny, 1884. március 23. 12. sz.; Ellenzék, 1884. szeptember 15. 212. sz.
- ¹⁰⁶ Unió, 1868. március 1. 68. sz.: „A Főtéri templom tervbe vett főoltárát Vastagh György készült megfesteni, míg az oltár faragott szobormintáit Schaffer Károly szobrász készítette el.”
- ¹⁰⁷ Magyar Polgár, 1869. november 12. 134. sz.
- ¹⁰⁸ *Felhívás a Gyulai Ferenc emléke ügyében*, Magyar Polgár, 1867. augusztus 21. 44. sz.
- ¹⁰⁹ Kelet, 1875. június 19. 122. sz.
- ¹¹⁰ A szobor munkálatairól, illetve felavatásáról: Kelet, 1876. július 1. 147. sz., szept. 10. 206. sz., szept. 12. 207. sz., szept. 20. 214. sz., szept. 24. 218. sz.; *Gyulai Ferenc szobrának felavatása*. Kelet, 1876. szept. 26. 219. sz.; HAJOS János: *A Gyulai szobor története*. Magyar Polgár, 1876. szeptember 27. 221. sz.
- ¹¹¹ *Egy elfeledett szobor*. Ellenzék, 1906. szeptember 4. 200. sz.
- ¹¹² DEÁK Farkas: *Bem tábornok szobra*. Székely Néplap, 1868. augusztus 8. 32. sz.
- ¹¹³ Kolozsvári Közlöny, 1869. június 9. 67. sz.
- ¹¹⁴ Magyar Polgár, 1868. július 24. 87. sz.

- ¹¹⁵ Magyar Polgár, 1868. aug. 9. 94. sz.; RÉCSEY PÁP Albert: *Bem emlék*. Magyar Polgár, 1869. febr. 12. 19. sz.
- ¹¹⁶ Magyar Polgár, 1868. aug. 26. 101. sz.; Kolozsvári Közlöny, 1868. aug. 29. 102. sz. és okt. 22. 125. sz.
- ¹¹⁷ Kelet, 1876. június 9. 130. sz.
- ¹¹⁸ Kelet, 1876. november 29. 273. sz.
- ¹¹⁹ Kelet, 1877. április 15. 85. sz.
- ¹²⁰ Kelet, 1877. október 30. 249. sz.: „Huszár Adolf terv vázlatát mutatta be, mely a vitéz tábornokot hadserege előtt állva mutatja be, testének súlya főleg jobb lába hordja, bal lába szét zúzott ágyú töredékén nyugszik, félig fölemelt jobbában távcsövet, balljában történelmi nevezetességű ostorát és kardját tartja. Köpenye könnyedén bal vállára vetve, ez teszi plasztikailag érdekesebbnek a kőrajzot, könnyeddé az alakot ...”
- ¹²¹ Magyar Polgár, 1878. február 22. 44. sz.
- ¹²² Kelet, 1878. szeptember 6. 203. sz.
- ¹²³ Kelet, 1879. szeptember 16. 211. sz.
- ¹²⁴ *A Bem szobor leleplezése Marosvásárhelyen*. Magyar Polgár, 1879. október 17. 241. sz.
- ¹²⁵ Kelet, 1880. április 13. 84. sz.
- ¹²⁶ DEÁK Farkas: *A Bem-szobor felállítása Marosvásárhelyen*. Kelet, 1880. augusztus 13. 185. sz.
- ¹²⁷ Kelet, 1880. október 9. 232. sz.
- ¹²⁸ *A Bem-szobor leleplezési ünnepségei*. Ellenléc, 1880. október 19.
- ¹²⁹ *Az aradi vértanúk szobra*. Kolozsvári Közlöny, 1867. június 23. 73. sz.
- ¹³⁰ Unió, 1867. december 6. 54. sz.
- ¹³¹ *Szoborleleplezés Aradon*. Kolozsvári Közlöny, 1873. február 14. 37. sz.
- ¹³² *Az aradi Honvédszobor leleplezése*. Kelet, 1873. január 11. 8. sz.
- ¹³³ Kolozsvári Közlöny, 1870. december 22. 151. sz.
- ¹³⁴ Magyar Polgár, 1871. április 19. 87. sz.
- ¹³⁵ Kelet, 1871. május 21. 116. sz.; Magyar Polgár, 1871. május 24. 116. sz.
- ¹³⁶ Magyar Polgár, 1881. október 8. 229. sz.: „Gábor Áron sremlékének létesítésére tegnap bizottság alakult Sepsiszentgyörgyön.”
- ¹³⁷ *Gábor Áron sírja*. Történelmi Lapok, 1892. augusztus 15. 147.
- ¹³⁸ VOLFKORI László: *Székelyföld útikönyve*. Bp. 1998. II. köt. 298.
Gábor Áron emlékszobrának megvalósítása érdekében 1907-ben Sepsiszentgyörgyön bizottság is alakult, a gyűjtést is meg-
- kezdték, de kivitelezését a háború kitérőse meggátolta. Újabb mozgalom 1940-ben indult, 1942-ben pályázatot is kiírtak, melyet Vargha Ferenc szobrászművész nyert meg. A szobor megvalósítása, csak a talapat megépítéséig jutott el, mert a további munkát a háború megakadályozta.
- ¹³⁹ Kolozsvári Közlöny, 1871. augusztus 28. 198. sz. és Magyar Polgár, 1871. augusztus 27. 194. sz.
- ¹⁴⁰ Kolozsvári Közlöny, 1872. szeptember 29. 221. sz.
- ¹⁴¹ Székely Néplap, 1867. február 9. 6. sz.
- ¹⁴² Magyar Polgár, 1869. augusztus 13. 96. sz.: „Orbán Balázs és Izsó Miklós Kolozsvárra érkeztek, s innen Székelyföldre veszik utjukat.” Székely Hírlap, 1869. augusztus 18. 65. sz.: „Szabó Károly, Orbán Balázs és Izsó Miklós meglátogatták a Teleky könyvtárat Marosvásárhelyen, s Izsó szerint a bronz szobrászat itt van legjobban képviselve Magyarországon.” Székely Hírlap, 1869. szeptember 29. 77. sz.: „Izsó visszatért Pestre Székelyföldi utjáról, s mint mondotta, igen szép szobor-márvány telepet talált.”
- ¹⁴³ Kelet, 1874. február 8. 31. sz.
- ¹⁴⁴ Kelet, 1874. szeptember 24. 216. sz.: „az 1848–49 évi szabadságharcban Háromszéken elesett honvéd hősi emléket folyó év október 11-én fogják leleplezni.”
- ¹⁴⁵ Kolozsvári Közlöny, 1874. október 15.
- ¹⁴⁶ Kolozsvári Közlöny, 1870. május 26. 62. sz.
- ¹⁴⁷ Magyar Polgár, 1870. november 10. 134. sz.
- ¹⁴⁸ Magyar Polgár, 1871. szeptember 28. 220. sz.
- ¹⁴⁹ Kelet, 1871. november 29. 274. sz.
- ¹⁵⁰ Kelet, 1872. június 4. 125. sz.
- ¹⁵¹ Nekrológ: Kelet 1875. június 1. 122. sz.; Magyarország és a Nagyvilág 1875. június 6. 273. sz.
- ¹⁵² DEÁK Gerő: *A Schiller-emlék leleplezése Berlinben*. Kelet, 1871. november 18. 205. sz.
- ¹⁵³ *Emléktáblát a Mátyás- király szülőházra*. Magyar Polgár, 1867. március 20. 7. sz.
- ¹⁵⁴ Kolozsvári Közlöny, 1873. március 27. 71. sz.
- ¹⁵⁵ Kelet, 1874. március 4. 51. sz.
- ¹⁵⁶ Kelet, 1876. október 6. 288. sz.
- ¹⁵⁷ Kelet, 1876. december 17. 288. sz.
- ¹⁵⁸ Kelet, 1876. december 24. 297. sz.
- ¹⁵⁹ *Petőfi szobra Kolozsváron*. Ellenléc, 1894. március 1. 49. sz.

- ¹⁶⁰ Ellenzék, 1895. augusztus 6. 192. sz.
- ¹⁶¹ Kolozsvári Közlöny, 1872. október 27. 248. sz.
- ¹⁶² *Ferenczy István szobrok Kolozsváron*. Kolozsvári Közlöny, 1873. június 12. 133. sz.; Kelet, június 12. 133. sz.
- ¹⁶³ Magyar Polgár, 1879. május 17. 113. sz.
- ¹⁶⁴ H-S: *Az Unió szobra*. Magyar Polgár, 1879. október 29. 251. sz.
- ¹⁶⁵ Kossuth Világ, 1881. április 23. 4. sz.
- ¹⁶⁶ Ellenzék, 1881. november 21. 271. sz.
- ¹⁶⁷ Magyar Polgár, 1882. április 18.
- ¹⁶⁸ Ellenzék, 1882. május 13. 109. sz.
- ¹⁶⁹ Kolozsvári Közlöny, 1883. október 16. 212. sz.
- ¹⁷⁰ Ellenzék, 1882. október 26. 245. sz.: „4 terv érkezett, 2 Hottner József ifjú építész munkája, 2 tervet Muder-lak bp-i művész készített ...”
- ¹⁷¹ Magyar Polgár, 1882. április 18.
- ¹⁷² Kolozsvári Közlöny, 1884. július 11. 159. sz.
- ¹⁷³ Ébredés, 1877. március 6. 53. sz.: „Az aradi Vértanú Szobor Bizottság már elkészíté a pályázati hirdetést (...). A szobor a város főterén fog állni, bronz alakból, márvány, vagy gránit alapon.”; Kelet, 1877. augusztus 30. 196 sz.
- ¹⁷⁴ *Az aradi vértanúk szobra*. Ellenzék, 1885. február 11.
- ¹⁷⁵ Ellenzék, 1885. március 5.: „Az aradi Vértanúk Szobor Bizottsága egyhangúlag elhatározta, hogy Huszár Adolfnak, a szoborra vonatkozó tervének kivitelezésére Zala Györgyöt bízza meg.”
- ¹⁷⁶ Ellenzék, 1886. február 6. 111. sz.
- ¹⁷⁷ Ellenzék, 1890. május 2. 76. sz.
- ¹⁷⁸ Ellenzék, 1890. június 7.
- ¹⁷⁹ VARGA Ottó: *Az aradi vértanúk albuma*. Arad, 1890.
- ¹⁸⁰ „Zala György, Berczik Gyula miniszteri osztálytanácsos és Andretti, a talapzat készítője július 20-án délután tartották meg a helyszíni szemlét, melyen a város részéről Parecz tanácsnok, Virágh főmérnök, Nachnébel mérnök és Schenowitz szobor-bizottsági tag vettek részt. A szemle után hosszas tanácskozás volt a vállalkozók, a miniszteri biztos és a város képviselői között, s a tanácskozás eredménye az lett, hogy a teljesített pótmunkákat rendben találták, s a szobrot végleg átvették.” Történeti Lapok, 1892. augusztus 1. 144.
- ¹⁸¹ Murádin Jenő szíves közlése.
- ¹⁸² Kelet, 1875. július 2. 148. sz.: „A marosvásárhelyi 1848/49-es vértanuk szobrát múlt szombaton avatták fel a Postaréten. A kivégzett Török János, Horváth Károly, Gálfi Mihály honvédek emlékenél Orbán Balázs mondta az avató beszédet.” *A székhely vértanúk szobra Marosvásárhelyen*. Magyarország és a Nagyvilág. 1875. július 4. 27. sz. 329. (fénykép)
- ¹⁸³ *A segesvári Petőfi emlék*. Magyar Polgár, 1877. január 9. 6. sz.
- ¹⁸⁴ *Michelangelo Bounarotti*. Hölgyfutár, 1877. április 19. 16. sz.
- ¹⁸⁵ SZENTKATOLNAI BAKK Endre: *A vízaknai 1849-iki honvédsír és emlékoszlop*. Történelmi Lapok, 1892. I. évf. április 15. 65. – 1890 július 3-án, egy felhőszakadás következtében beszakadt a régi bánya, s a feltörő sóbánya vize hat hónapig tetemét hozta a felszínre. A tetemetek az emlékmű háta mögé temették el. SZENTKATOLNAI BAKK Endre: *A vízaknai aknastréből kiszállt honvédek*. Történelmi Lapok, 1892. április 15. 7. sz. 66.
- ¹⁸⁶ Magyar Polgár, 1881. október 8. 229. sz.
- ¹⁸⁷ Kelet, 1881. október 19. 237 sz.
- ¹⁸⁸ Magyar Polgár, 1881. május 7. 103. sz.; Ellenzék, 1881. augusztus 20. 180. sz.
- ¹⁸⁹ *Széchenyi emlék a vaskapunál*. Kolozsvári Közlöny, 1885. április 26. 96. sz.
- ¹⁹⁰ Kelet, 1874. január 1. 1. sz.
- ¹⁹¹ Kelet, 1874. február 8. 31. sz.
- ¹⁹² Kelet, 1875. március 18. 63. sz.
- ¹⁹³ Kelet, 1875. június 1. 122. sz.; *Izsó Miklós életéből*. Ellenzék, 1881. február 24. 45. sz.
- ¹⁹⁴ *Tilgner Viktor*, Kelet, 1877. október 3. 226. sz.
- ¹⁹⁵ JÓKAI Mór: *Huszár Adolf műtermében*. Magyar Polgár, 1881. március 31. 73. sz.
- ¹⁹⁶ *Kolozsvár közgyűlése*. Ellenzék, 1882. július 24. 166. sz.
- ¹⁹⁷ Kolozsvári Közlöny, 1883. október 24.: „A plébániaház épületére rakott correct kivitelezésű díszítmények, s magasabb ízlésről tanúskodó emberi alakokat mind Kolozsváron öntötték és Bertha Mihály bádogos fiának, Bertha Mihály mesteri kezei alól kerültek ki. A jeles modelírozó és fafaragó a budapesti Operaháznál volt eddig foglalkoztatásban.”
- ¹⁹⁸ Ellenzék, 1884. február 1.

- ¹⁹⁹ Magyar Polgár, 1884. március 29. 74. sz.
- ²⁰⁰ Ellenzék, 1887. augusztus 22.
- ²⁰¹ *Kriza ünnepség Nagyajtán*. Kolozsvári Sajtó, 1882. július 16. 30. sz.; Ellenzék, 1882. július 11. 156. illetve július 14. 158. sz.
- ²⁰² KÓOS Ferenc: *A tömösvölgyi honvéd szobor mellett*. Történelmi Lapok, 1895. július 15. 112–113.
- ²⁰³ Ellenzék, 1884. március 12.: „egy 24 cm magas Arany János szobor agyag mintázatával lepte meg szerkesztőségünket Gabányi János.”
- ²⁰⁴ Kolozsvári Közlöny, 1886. szeptember 2.: „A Szent Mihály templom részére több díszes műfaragványt készített. (...) Különösen a szenteltvíztartó és térdeplő zsámoly szép munka.”
- ²⁰⁵ Ellenzék, 1887. szeptember 17. 211. sz.
- ²⁰⁶ Kolozsvári Közlöny, 1883. augusztus 26.
- ²⁰⁷ *Nyílt levél a Jósika Emléktábla ügyében*. Kolozsvári Közlöny, 1884. augusztus 29. 199. sz.
- ²⁰⁸ HARMATH Lujza: *A Jósika Emléktábla leleplezése*. Aranyosvidék, 1894. június 2. 22. sz.
- ²⁰⁹ *Petőfi Sándor segesvári síremléke*. Kolozsvári Közlöny, 1885. június 31. 133. sz.
- ²¹⁰ Magyar Polgár, 1886. október 29. 249. sz. Az emléket Siménfalvi György unitárius lelkész, november 2-án szentelte fel. Magyar Polgár, 1886. nov. 10. 285. sz.
- ²¹¹ Kolozsvári Közlöny, 1887. február 21. 47. sz.
- ²¹² *Huszár Adolf (1843–1885) halála*. Magyar Polgár, 1885. január 24. 19. sz.; *Huszár Adolf szobrász-művész halála*. Kolozsvári Közlöny, 1885. január 24. 19. sz.
- ²¹³ *Magyar festők és szobrászok a budapesti Országos Kiállításon*. Ellenzék, 1885. május 9.
- ²¹⁴ Ellenzék, 1886. december 10.
- ²¹⁵ *Kolozsvári szobrászok a XIV-ik században*. Ellenzék, 1886. december 9. 281. sz.
- ²¹⁶ ÜRMÖSSY Lajos: *A magyar társadalom, az irodalom és a művészet*. Kolozsvár, 1887. november 28. 278. sz.
- ²¹⁷ *Emlékszobor Mikó Imrének*. Kolozsvári Közlöny, 1884. május 10. 108. sz.
- ²¹⁸ Ellenzék, 1885. november 30.
- ²¹⁹ *Gróf Mikó Imre ércben*. Ellenzék, 1889. június 11. 135. sz.
- ²²⁰ Dr. S.: *Néhány szó a gróf Mikó Imre szobor talapzatáról*. Ellenzék, 1889. június 25. 146. sz.
- ²²¹ *Mikó Imre mellszobra*. Kolozsvár, 1889. március 9. 59. sz.
- ²²² JÚLIUS: *Mátyás király szobra*. Erdélyi Híradó, 1888. január 28. 24. sz.
- ²²³ Tervezte Pékei Lajos, Öntötte Turbán Károly fia., Zala Gy.; Erdélyi Híradó, 1888. június 13. 138. sz.
- ²²⁴ Kolozsvár, 1897. szeptember 2. 202. sz.
- ²²⁵ *A Mátyás szobor. Hirdetés pályázatra*. Erdélyi Híradó, 1893. június 16. 136. sz.
- ²²⁶ *A kolozsmonostori Rákóczy emlék*. Ellenzék, 1891. február 26.
- ²²⁷ P. J.: *A Rákóczy emlék*. Ellenzék, 1891. március 7.; KÖVÁRY László: *Kolozsvár emlékszobrai*. Vasárnapi Újság, 1856. 370.; PÉTERFFY Domokos: *A Rákoczy-oszlop Kolozsmonostor mellett*. Hazánk s Külföld, 1867. 24. sz. (A szerző az emlékoszlopot már Rákóczy-oszlopként említi.); MURÁDIN Jenő: *Emlékmű a város kapujában*. Igazság, 1978. II. 23.
- ²²⁸ *A Rákóczy emlék megújulása*. Ellenzék, 1891. szeptember 2.: „Az emlék szögbe végződő teteje három lépcsőzetes lesz, a tetején egy gombbal.”
- ²²⁹ KELEMEN Lajos: *Kolozsvár művészeti és építészeti emlékei a XIX. század közepéig*. = *Uő.: Művészettörténeti tanulmányok*. Kriterion, 1982. 164. 365.
- ²³⁰ Szolnok–Doboka, 1888. szeptember 30. 40.
- ²³¹ Szolnok–Doboka, 1889. június 9. 34.
- ²³² KÁDÁR József: *Honvédemlék Deésen*. Történelmi Lapok, 1898. december 1. 221.
- ²³³ HUBER András: *Dési séták*. Igazság, 1980. november 9.
- ²³⁴ *Emléktáblát a Rédey-házra*. Erdélyi Híradó, 1892. szeptember 24. 217. sz.; Ellenzék, 1892. szeptember 24. 217. sz.; Kolozsvár, 1892. szeptember 24. 218. sz.: „A palota emeleti báltermében rendezték meg 1792. november 11-én az első magyar nyelvű színházi előadást.”
- ²³⁵ Kolozsvár, 1892. november 10. 225. sz.
- ²³⁶ Erdélyi Híradó, 1892. november 11. 257. sz. „A Rhédey-házon az emléktábla leleplezése ma volt. (...) Gyarmathy Miklós, Kolozs vármegye alispánja mondta az avató beszédet.” Ellenzék, 1892. november 11. 257. sz.
- ²³⁷ *A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 1891 évre*. Kolozsvár, 1891. 161.
- ²³⁸ *A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 1892 évre*. Kolozsvár, 1892. 196.

- ²³⁹ *Abt Sándor fiatal szobrász.* Aranyosvidék, 1893. november 4. 45. sz.
- ²⁴⁰ Erdélyi Híradó, 1890. december 12. 285. sz.
- ²⁴¹ JÉKEY Aladár: *Egy pár szó Arany János szobrának Toldijához.* Ellenzék, 1891. október 12. 231. sz.
- ²⁴² BOROS György: *Emléket Orbán Baláznak.* Ellenzék, 1891. december 7. 279. sz.
- ²⁴³ PODHRACZKY Rezső: *Szobrot Kossuthnak!* Szalontai Lapok, 1898. július 3.
- ²⁴⁴ ROZVÁNY György: *Kossuth-szobor felavatása Tenkén.* Szalontai Lapok, 1899. november 12.
- ²⁴⁵ MÓCZÁR József dr. (szerk): *Nagyszalonta 1606–1906.* Nagyszalonta, 1906. 262.
- ²⁴⁶ ADY Endre: *A szalontai ünnep.* Nagyvárad Napló, 1901. július 2. Ezt megelőzően, július 2-án Ady a szobor alkotójával, Tóth Andrással készített beszélgetését tette közzé.
- ²⁴⁷ FARAGÓ Rezső: *Merénylet a Kossuth-szobor ellen.* Szalontai Lapok, 1920. augusztus 10.
- ²⁴⁸ DÁNIELISZ Endre: *A szalontai Kossuth-szobor kálváriája.* Honismeret, 1999/1. 56–60.
- ²⁴⁹ *Petőfi síremléke Segesvárt.* Kolozsvár, 1893. szeptember 23. 156. sz.: „Ennek eszméje egy tanuló-ifjúság körben fogalmazódott meg 1861-ben, midőn Héjasfalva községben egy műkedvelő előadást tartottak, s ekkor Somogyi István, későbbi megyei jegyző tanácsára az itt befolyt jövedelmet az akkori Felső Fehér megye főbírójának, Haller Ferencnek adták át egy szoboralap létesítésére.”
- ²⁵⁰ BALÁZS Imre (titkár): *Petőfi Sándor szobra Segesvárt.* Történelmi Lapok, 1892. december 15. 250.
- ²⁵¹ Kolozsvár, 1893. március 26. 67. sz.
- ²⁵² BALÁZS Imre (titkár): *A segesvári Petőfi-emlék története.* Ellenzék, 1897. július 29. 170. sz.
- ²⁵³ *Petőfi ünnep Fehéregyházán és Segesvárt.* Ellenzék, 1897. július 31. 172. sz.
- ²⁵⁴ *A segesvári Petőfi emlék leleplezése.* Kolozsvár, 1897. július 31. 172. sz.
- ²⁵⁵ Barót község képviselőtestülete 1896. november 10-én határozta el, hogy az 1848. december 9-i és 13-i harcokban elesettek emlékére oszlopot állít Verzeren. Az ekkor megalakult szoborbizottság elnöke Zathureczky Gyula, titkára Mórlik Lajos, pénztárosa Gáspár Antal volt.
- ²⁵⁶ SYLVESTER Lajos: *Az órnagy hazatért.* Sepsiszentgyörgy, 1999. 10–14.
- ²⁵⁷ ROTH Edit: *Száz éves a az Állami Kő-, és Agyagipari Szakiskola.* Székelyudvarhely, é. n.
- ²⁵⁸ RÓTH András Lajos: *Adatok az agyagfalvi 1848-as emlékmű történetéhez.* ACTA 1999. 189–193.
- ²⁵⁹ Pungor Gyula (Erdőszenygel, 1843. V. 24. – ?) természettudós, gimnáziumi tanár. Iskoláit, 1850-től Maros-vásárhelyen végezte, 1863-tól Nagyenyeden tanult. 1865–66 között Marosvásárhelyen tanít, 1866-ban a margburgi egyetem hallgatója. 1870-ben tanító volt Mezőzáhon, Ugron Gábor gyermekei mellett. Itt ismerkedett meg Hermann Ottóval. 1870-ben a szilágynagyfalusi református egyház meghívta lelkésznek, 1877-ben a zilahi polgári iskola tanára. 1893-ban a budapesti ornitológiai központban, Hermann Ottó mellett dolgozott.
- ²⁶⁰ Kolozsvár, 1891. október 12. 231. sz.
- ²⁶¹ Erdélyi Híradó, 1891. október 19. 236. sz.
- ²⁶² Kolozsvár, 1894. december 14. 286. sz.
- ²⁶³ EMLÉKKÖNYV a nagy Wesselényi Miklós báró zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről, szerk. ifj. KAPUSI Sámuel, Zilah, 1903. 1–68.
- ²⁶⁴ *Nagyváradon megtalálták Szent László szobrát.* Kolozsvár, 1895. október 31.: „Két lába le van törve, de az arconásai épek, fején koronát látni, vállán palást, jobb kezét szívére teszi.”
- ²⁶⁵ *Állítsunk emlékoszlopot a székely vértanúknak Kolozsváron.* Ellenzék, 1895. november 26. 271. sz.
- ²⁶⁶ „Az emléket Smiel Dávid építési vállalkozó saját költségén állította fel. Vasrács kerítéséhez a vasanyagot a költő nagyapja, Reményik Lajos és Fia vaskereskedő cég díjtalanul adományozta. A kerítés elkészítési munkáját Dem-jén Ágoston, Beczkay Péter, Porsche Ferenc, ifj. Knauer József műlakatosok teljesítették... A kerítés festését Grünvald Mór kolozsvári festő ajánlotta fel... Az aszfalt burkolatot Pollák Samu kolozsvári aszfalt, és cementgyáros készítette.” (Tolnai Világlap, 1896.)
- ²⁶⁷ *A honvédelmi emlék alapkövének letétele.* Kolozsvár, 1896. április 2. 77. sz.

- ²⁶⁸ *A kolozsvári Honvédelem felavatása.* Kolozsvár, 1896. október 19. 238. sz.; SZÁSZ Gerő: *Sándor László és Tamás András emlékoszlopának felavatása.* Kolozsvár, 1896. október 20. 239. sz.
- ²⁶⁹ Ellenzék, 1941. december 13. 8.
- ²⁷⁰
- ²⁷¹ ASZTALOS Lajos: *A 49-es emlékmű viszonytagságai.* Szabadság, 1997. október 6. 3.
- ²⁷² Dr. MÁRKI Sándor: *Egy kolozsvári műremek.* Kolozsvár, 1895. december 24. 296. sz.
- ²⁷³ *Szent György szobor Prágából Kolozsvárra.* Kolozsvár, 1896. március 6. 55. sz.; Dr. NAGY Mór: *Kolozsvári Márton és György emlékezete.* Erdélyi Híradó, 1896. május 11. 106. sz.; GYALUI Farkas: *Középkori kolozsvári szobor Prágában.* Kolozsvár, 1897. augusztus 4. 175. sz.; Magyar Polgár, 1902. január 20. 15. sz.
- ²⁷⁴ Magyar Polgár, 1902. január 21. 16. sz.
- ²⁷⁵ Magyar Polgár, 1902. december 6. 281. sz.
- ²⁷⁶ Vasárnapi Újság, 1904. 42. sz. 475.
- ²⁷⁷ A szobor eredetijének hatalmas irodalma van, a korábbi irodalommal: MAROSI Ernő: *„OPUS IMAGINIS SANCTI GEORGII” – A prágai Szent György-szobor itáliai vonatkozásai = Uő.: Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon.* Bp. 1995. 86–124.; ill. KELEMEN Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1982. 163. 365.; PATAKI József: *Kincs az, óvjuk hát.* Igazság, 1973. március 31.
- ²⁷⁸ *Petőfi emléktábla Kolozsvárt.* Kolozsvár, 1896. november 2. 250. sz.; Ellenzék, 1896. november 4. 260. sz. Petőfi, a 18 éves Szendrei Júliával 1847. október 21-én érkezett Kolozsvárra, ahol két napot töltöttek el. Szállásuk a Biasuni-szálló emeletén volt. Az emléktábla elhelyezését, még 1891-ben Hory Béla (1846–1909) író, áraszéki elnök kezdeményezte, de ez akkor nem járt sikerrel.
- ²⁷⁹ *A Petőfi emléktábla leleplezése.* Kolozsvár, 1897. március 16. 61. sz.
- ²⁸⁰ Ellenzék, 1896. március 21. 68. sz.
- ²⁸¹ Erdélyi Híradó, 1896. november 12. 258. sz.
- ²⁸² Kolozsvár, 1896. október 15. 235. sz.
- ²⁸³ Kolozsvár, 1896. szeptember 4. 201. sz.
- ²⁸⁴ *A brassói millenniumi emlék.* Kolozsvár, 1896. október 19. 238. sz.; *Árpád szobra a Cenken,* Ellenzék, 1896. október 19. 238. sz.
- ²⁸⁵ Kolozsvár, 1896. augusztus 10. 181. sz.: „Megrongálták a szobrot a Teréz gőzmalom udvarán. Jobb válláról, melléről és sisakjáról hasítottak le kőszilánkokat.”
- ²⁸⁶ Kolozsvár, 1895. november 23. 268. sz.
- ²⁸⁷ *A Főtér rendezése.* Magyar Polgár, 1899. június 21.
- ²⁸⁸ Magyar Polgár, 1899. július 2.
- ²⁸⁹ Magyar Polgár, 1900. augusztus 10. 183. sz.
- ²⁹⁰ *A Mátyás szobor átvétele.* Magyar Polgár, 1901. szeptember 5. 201. sz.
- ²⁹¹ *A Wesselényi szobor.* Szilágy, 1901. február 3. 5. sz.
- ²⁹² Magyar Polgár, 1902. március 29. 73. sz.
- ²⁹³ KÖVÁRY László: *Koszorúnk a Wesselényi szoborra.* Újság, 1902. szeptember 18.; *A Wesselényi szobor leleplezése.* Magyar Polgár, 1902. szeptember 19. 214. sz.; *A Wesselényi szobor leleplezése,* Ellenzék, 1902. szeptember 19. 214. sz.
- ²⁹⁴ Ellenzék, 1902. augusztus 16. 187. sz.
- ²⁹⁵ Ifj. TÉGLÁS Gábor: *Kolozsvári képűrok.* Kolozsvár, 1897. június 25. 142. sz.
- ²⁹⁶ *Művész tehetség.* Ellenzék, 1897. szeptember 10. 205. sz.
- ²⁹⁷ *Veress Zoltán és Kozma Erzsébet.* Ellenzék, 1900. február 10. 33. sz.
- ²⁹⁸ *Atelier látogatások.* Újság, 1900. február 13. 43. sz.
- ²⁹⁹ *Téglás Gábor síremléke.* Magyar Polgár, 1900. június 11. 132. sz.
- ³⁰⁰ Újság, 1901. augusztus 18. 225. sz.
- ³⁰¹ *Brassai síremlék leleplezése.* Ellenzék, 1910. október 3. 225. sz.
- ³⁰² Magyar Polgár, 1900. október 19. 240. sz.: „Veress Zoltán festőművész tegnap örök hűséget esküdött Kozma Erzsinek Marosvásárhelyen.”
- ³⁰³ *Művészeti Lexikon,* Bp. II. 697.
- ³⁰⁴ Ellenzék, 1900. november 2. 249. sz.
- ³⁰⁵ Magyar Polgár, 1900. november 7. 255. sz.
- ³⁰⁶ *Kitüntetett kolozsvári szobrász.* Ellenzék, 1901. február 7. 31. sz.
- ³⁰⁷ Ellenzék, 1901. szeptember 24. 217. sz.
- ³⁰⁸ Újság, 1902. február 1.
- ³⁰⁹ Ellenzék, 1902. július 12. 157. sz.
- ³¹⁰ *Egy fiatal tehetségről. Szeszák Ferenc.* Ellenzék, 1902. július 14. 159. sz.
- ³¹¹ Ellenzék, 1902. szeptember 26. 220. sz.
- ³¹² FANGHNÉ GYÚJTÓ Izabella: *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kiállítása.* Ellen-

- zék, 1902. október 16. 238. sz.; *A Szépművészeti kiállítás*. Magyar Polgár, 1902. október 18. 240. sz.
- ³¹³ *Képzőművészeti kiállításunk*. Magyar Polgár, 1903. szeptember 2. 197. sz.
- ³¹⁴ A szobrokat 1919-ben eltávolították a homlokzatról, és megsemmisítették.
- ³¹⁵ Története: 1882. november 12-én, Fónagy László, Szalonta országgyűlési képviselője indítványozta „Arany Jánosnak helyben emléket állítani”. A javaslat visszhang nélkül maradt. 1893-ban újból elhangzott a javaslat. 1901. november 30-án Bonczos Mihály végrendeletében 2000 koronát hagyott egy Arany-szobor felállítására. 1902. július 27-én Költő Kálmán a Szalontai Lapokban vetette fel újból a szobor ötletét. 1903-ban megalakult a szoborbizottság (április 16). 1904. november 13-án Beöthy László főispán, Szalay László min. osztálytanácsos, a Nemzeti Múzeum igazgatója jelenlétében, Stróbl Alajos bemutatta tervrajzát, s eldöntötték, hogy az eredeti tervvel ellentétben nem a múzeum, udvarán, hanem a Csonkatorony mélyedésében helyezik el a szobrot. Stróbl egészségi állapotára hivatkozva, nem vállalta a munkát, s tanítványát Szeszák Ferencet ajánlotta a bizottságnak. Leleplezve: 1907. szeptember 15-én, Szél Kálmán és Szalay Imre jelenlétében.
- ³¹⁶ Ellenzék, 1906. február 17. 38. sz.
- ³¹⁷ *Eldölt a Kossuth szobor pályázata*. Ellenzék, 1908. április 11. 85. sz.
- ³¹⁸ *A kolozsvári Szeszák Ferenc dicsősége*. Ellenzék, 1908. április 14. 87. sz.
- ³¹⁹ *Szeszák Ferenc Bartha szobra*. Ellenzék, 1908. május 12. 109. sz.
- ³²⁰ *Szeszák Ferenc nagy beteg*. Ellenzék, 1909. július 13. 114. sz.
- ³²¹ *A zalaegerszegi Csányi szoborpályázat*. Újság, 1911. február 15. 39. sz.
- ³²² *Az EMKE kiállítása. Beszélgetés Szeszák Ferencel*. Újság, 1912. december 12. 295. sz.
- ³²³ A szobor felavatására 1915. augusztus 18-án került sor, 1919 elején talapzatáról le döntötték.
- ³²⁴ Ellenzék, 1898. augusztus 11. 181. sz.
- ³²⁵ *Kolozsvári cím és Lakásjegyzék az 1899 évre*, 347.
- ³²⁶ Ellenzék, 1902. szeptember 26. 220. sz.
- ³²⁷ *A kivói-csata szerzőjének emléktáblája*. Ellenzék, 1909. augusztus 7. 176. sz.; *Debreceni Márton emlékezete*. Ellenzék, 1910. december 15. 286. sz.
- ³²⁸ GAÁL György: *A Házsongárdi temető térképe*. Kolozsvár, 1994. 63.
- ³²⁹ *Salamon János szobra Kolozsvárt*. Ellenzék, 1900. május 26. 119. sz.
- ³³⁰ *Salamon János síremléke*. Magyar Polgár, 1903. október 10. 229. sz.
- ³³¹ Újság, 1901. október 16. 284. sz.
- ³³² *Megyeri Kálmán sírja*. Ellenzék, 1906. május 16. 111. sz.
- ³³³ *Klász József jubileuma*. Ellenzék, 1912. április 30. 98. sz.
- ³³⁴ Ellenzék, 1901. június 8. 128. sz.
- ³³⁵ Ellenzék, 1901. szeptember 24. 217. sz.
- ³³⁶ Ellenzék, 1901. július 27. 169. sz.: „Opris Oszkár kolozsvári születésű műfaragó, a ki már eddig több kitüntetésben részesült külföldi uralkodóktól, most egy szoborműért Nikita montenegrói fejedelemtől a *Dolinisi* lovagrendet kapta elismerésül. A rendjelet tegnap adta át Nyíregyházán, ahol jelenleg is lakik br. Feilitzsch Bertold, Szabolcs megye főispánja Oprisnak.”
- ³³⁷ Ellenzék, 1906. január 20. 16. sz.
- ³³⁸ Ellenzék, 1910. október 11. 232. sz.
- ³³⁹ HAJDÚ Demeter Dénes: *Ismét áll Bocskai István szobra Nyárádszeredán*. Honismeret, 1997/6. 84–86.
- ³⁴⁰ E. CSIKY Jenő: *Képkiallítás*. Ellenzék, 1908. december 21. 292. sz.
- ³⁴¹ *Egy ifjú kolozsvári szobrász sikere*. Ellenzék, 1910. április 27. 95. sz.
- ³⁴² *Székely szobrász sikere. Első díjat nyert kolozsvári szobrászművész*. Ellenzék, 1913. február 20. 43. sz.
- ³⁴³ *Erzsébet emléké*. Magyar Polgár, 1898. október 4. 157. sz.
- ³⁴⁴ *Erzsébet szobor leleplezése Hidalmáson*. Bánffyhunyadi és Vidéke, 1899. november 2. 15. sz.
- ³⁴⁵ Ellenzék, 1901. január 11. 9. sz.
- ³⁴⁶ *Az Erzsébet-szobor leleplezése*, Újság, 1901. június 17. 163. sz.
- ³⁴⁷ *Bem tábornok emléktáblája Kolozsvárt*, Magyar Polgár, 1898. december 12. 214. sz.; *Bem ünnepség Kolozsváron*, Magyar Polgár, 1898. december 20. 221. sz.; *Bem emléktábla leleplezése*, Ellenzék, 1898. december 28. 295. sz.
- ³⁴⁸ Ellenzék, 1900. március 22. 67. sz.
- ³⁴⁹ Magyar Polgár, 1900. november 2. 251. sz.

- ³⁵⁰ KOZMA Ferenc: *Erdélyi Indali Péter*. Ellenzék, 1902. június 16. 134. sz.; *Az Indali ünnepség Kolozsvárt*. Képes Folyóirat, 1902. XIX. 457.
- ³⁵¹ MIKLÓSI i. m., *Ars Hungarica* 1998/1. 213.
- ³⁵² *Új emléktábla Kolozsvárt*. Magyar Polgár, 1903. május 4. 99. sz.: „az emléktáblát Smiel Dávid fogja ingyen elkészíteni.”
- ³⁵³ Ellenzék, 1906. május 18. 13. sz.
- ³⁵⁴ *A kivői-csata szerzőjének emléktáblája*. Ellenzék, 1909. augusztus 7. 176. sz.
- ³⁵⁵ *Debreczeni Márton emlékezete*. Ellenzék, 1910. december 15. 286. sz.
- ³⁵⁶ Egy városi képviselő: *Kolozsvár szobrai és műemlékei*. Ellenzék, 1908. április 6. 80. sz.
- ³⁵⁷ PÉTERFFY Tamás: *Mi lesz a Kriza-szoborral?* Ellenzék, 1910. december 24. 294. sz.
- ³⁵⁸ *Szobrot Haller Károlynak*. Ellenzék, 1911. február 9. 32. sz.
- ³⁵⁹ *Purjesz Zsigmond szobrának leleplezése*. Újság, 1912. május 24. 122. sz.; *A Purjesz szobor leleplezése*. Újság, 1912. május 29. 125. sz.
- ³⁶⁰ Magyar Polgár, 1898. április 4. 9. sz.
- ³⁶¹ *Kossuth-szobor leleplezése*. Ellenzék, 1899. június 12. 132. sz.
- ³⁶² Ellenzék, 1908. február 17. 39. sz.
- ³⁶³ *Kölcsey N-Károlyi szobrának leleplezése*. Vasárnapi Újság, 1897. 15. sz. 44. évf. 227. (2 képpel)
- ³⁶⁴ *Honteriusz (1498–1549) szobrának leleplezése Brassóban*. Ellenzék, 1898. augusztus 22. 188. sz.
- ³⁶⁵ Újság, 1900. május 30. 148. sz.
- ³⁶⁶ KUSZKÓ István: *Köllő Miklós meghalt*. Ellenzék, 1900. szeptember 19. 212. sz.
- ³⁶⁷ Ellenzék, 1900. december 5. 277. sz.
- ³⁶⁸ SZABÓ Sámuel: *Zeyk Domokos síremléke*. Ellenzék, 1900. december 3. 275. sz.
- ³⁶⁹ Ellenzék, 1901. augusztus 2. 174. sz.: „a 7,5 m magas emléket a Nagy-Testvérek kolozsvári kőfaragó cég készíti Bácsatoroki kőből.”
- ³⁷⁰ SOMOGYI Albert: *A héjasfalvi emlékek*. Ellenzék, 1902. február 1. 34. sz.
- ³⁷¹ *Köllő síremlék bizottság*. Újság, 1902. március 1.
- ³⁷² Ellenzék, 1906. június 28. 145. sz.
- ³⁷³ *A Munkácsy-szobrok*. Ellenzék, 1906. október 20. 239. sz.
- ³⁷⁴ Ellenzék, 1908. február 17. 39. sz.
- ³⁷⁵ Ellenzék, 1908. október 7. 228. sz.
- ³⁷⁶ Ellenzék, 1908. november 17. 264. sz.
- ³⁷⁷ Újság, 1813. július 11. 162. sz.
- ³⁷⁸ H. SZABÓ Lajos: *Az első Kossuth-szobor*. Veszprém Megyei Napló, 1994. március 14.
- ³⁷⁹ *Talentum a fegyházban*. Újság, 1911. január 4. 3. sz.; B. Gy.: *A szamosújvári rab talentuma*. Újság, 1911. január 5. 4. sz.
- ³⁸⁰ Pierre: *Művészeti glosszák*. Ellenzék, 1899. február 1. 26. sz.
- ³⁸¹ Magyar Polgár, 1900. január 2. 3. sz.
- ³⁸² Magyar Polgár, 1902. szeptember 16. 201. sz.
- ³⁸³ *A Szépművészeti kiállítás*. Magyar Polgár, 1902. október 18. 24. sz.
- ³⁸⁴ –i. y.–: *Képzőművészeti kiállítás*. Magyar Polgár, 1903. szeptember 2. 197. sz.
- ³⁸⁵ *Az EMKE kiállítása*. Újság, 1912. december 12. 295. sz.

A szobrászok és kőfaragók névmutatója (az erdélyi sajtóban jelzett munkásságuk jegyzéke)

Andrejka József (Pest-Buda, 1859 – ?) Budapesten és Bécsben tanult, 1892-től 1936-ig a budapesti Állami Felső Ipariskola tanára volt. Főleg egyházi témájú szobrokat készített. Dolgozott az Országház számára is. A Vörösmarty-szobor pályázatán a II. díjat nyerte. (Műv. Lexikon I. 71.)

– 1902-ben és 1903-ban részt vesz az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kolozsvári kiállításain.

Anghel Ferenc kőfaragó

– 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Apáti Abt Sándor szobrász és keramikus (Torda, 1870. I. 14 – Bp., 1916. III. 23.) Budapesten és Münchenben végezte tanulmányait. A Zsolnay-gyár tervezője, majd Székesfehérváron volt tanár. Kisplasztikai munkáival a modern magyar kerámiaművészet egyik úttörője volt. (Műv. Lexikon I. 85.)

- 1893. Tordán egy *Leányka portré*-t készít, Stróbl Alajos műtermébe készül menni.
- 1894. Báró Jósika Miklós tordai emléktábláját készíti.
- Aradi Zsigmond** szobrász (Arad, 1830 – Velence, 1899) Bécsben és Milánóban tanult, majd Velencében telepedett le. Főleg arcképszobrokat mintázott. Legismertebb műve a budapesti Kossuth Lajos szobra. (Műv. Lexikon. I. 92.)
- 1865. Milánóból Aradra küldi *Bachus* című szobrát, a *Búsuló Róma* című szobrát kiállítják Pesten.
- 1873. Az aradi *Honvédszobor* alkotója.
- 1876–78. Az Erdélyi Múzeum részére megvásárolják Petőfit ábrázoló szobrát
- Augél Antal** szobrász
- 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.
- Balázs János** kőfaragó, Székelyföld.
- 1901. Felajánlja, hogy Köllő Miklós sírját Fejér Miklós és Rendes Antal kőfaragókkal ingyen elkészíti.
- Bálint András** kőfaragó, Kolozsvár. 1847-ben szomszédja perli, mert az udvarán készülő sírkövek kárt tesznek kerítésében. (B. NAGY 1977. 181.)
- Bálint Márton** kőfaragó, Kolozsvár. 1833-ban, 23 éves korában nősül. (B. NAGY 1977. 181.)
- Bernsee Joseph** osztrák éremmetsző (1802–1849) Bécsben tanult, és 1835-től a bécsi, majd 1842-től a gyulafehérvári verdékben dolgozott. Néhány érme ismeretes (Kolozsvári orvosgyűlés, Dickmann-Secheran).
- Bertha Mihály** épületszobrász, kőfaragó. Kolozsvári születésű, sírja a Házsongárdi temetőben, a ravatalozó közelében van, sírköve igen megkopott, felirata csak részben olvasható. 1882-től, főleg Klósz Józseffel dolgozott.
- 1884. Arany János síremlékét akarta elkészíteni (nem valósult meg), részt vett az Országos Kiállításon, Klósz Józseffel az Ipartestület székházának szobordíszzeit készítette.
- 1892. Pákei tervei alapján, Klósz Györggyel készíti a *100 éves Magyar Színjátszás* emléktábláját.
- 1896. Elkészíti 19 erdélyi fejedelem szobrát.
- 1898. A kolozsmonostori templom főbejáratát faragja, a kassai dóm motívumai után.
- 1899. Neve szerepel a kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben (Postakert u. 1., háztulajdonos).
- 1902. Szeszák Ferenc *Mátyás király és Beatrix* című mellszobrai önti alabástromba, és sokszorosítja azokat.
- 1908–10. Debreczeni Márton tervezett emléktábláján dolgozik.
- Carlo Nicolo** carrarai szobrász
- 1884-ben készíti Sámi László tanár dombormű arcását a Házsongárdi temetőben felállított síremlékre.
- Curisatti (Gurizatti) Antonio** szobrász, cementöntő (†Kolozsvár 1910)
- 1899. A kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzék szerint Tessitorival dolgozik (Nagy-híd u. 16 sz.).
- 1908. Bartók György református püspök síremlékét készíti Kolozsváron.
- Czélkúti Züllich Rudolf** szobrász (Gyulafehérvár, 1813. VII. 13. – Kairó, 1890. I. 13.) Bécsben és Rómában tanult, megfordult olasz és francia földön, majd Egyiptomban élt és ott is hunyt el. *Juno* című szobra a Nemzeti Galériában van. Katona József (Pest, 1856) és Kisfaludy Sándor (Balatonfüred) szobrai utóbb eltávolították. (Műv. Lexikon I. 788.; dr. VERESS Elemér: *Egy régi erdélyi szobrász*. Ellenzék, 1910. III. 24. 68. sz.)
- 1846. Hunyadi János szobrát készíti.
- Cseh Ferenc** kőfaragó legény, Kolozsvár. 1825-ben birtokos voltáról kér igazolványt, mivel meg akar szabadulni a katonaságtól. (B. NAGY 1977. 193.)
- Csűrös Antal** szobrász és kőfaragó. Zilahi születésű. A polgári esküt Kolozsváron 1809. IX. 20-án tette le. Meghalt 1842. IV. 6-án, 69 éves korában. Hoffmayer Simon tanítványa. Sokirányú munkássága 1809-től követhető. 1814-ben hamis „váltóleveleket” készít testvérel, Józseffel, ezért Kolozsváron, 1816-tól a szamosújvári várban raboskodik, ahol faragással foglalkozik. 1819-ben szabadult, 1821-ben a császárlátogatást megörökítő emlékoszlop kőfaragó munkáját kéri. 1823-ban a megbízást meg is kapja a császári pár mellképének és a

„génuszok” kifaragására, de munkáival nem voltak megelégedve, ezért 1831-ben visszaadták azokat neki, és kártérítést követeltek értük. 1827 és 1844 között Stritzki Antal kőfaragóval pereskedik. Munkái közül Szamosújváron 1800-ban az örmény nagytemplom oltárán dolgozik, 1802–1803 között ugyanott 2 homlokzati szobrot és a 12 apostol szobrát faragja, míg 1814 és 1819 között a templomgalérián levő faszobrokat, 1819-ben a börtönkápolna oltárát készíti. Zsibón, a Wesselényi-kastélyban, 1802-ben asztalt és vázákat, 1805-ben két szobrot, 1813–14-ben emlékkövet farag. Dolgozott Héderfáján, ahol szökőkutat és két átlőtt nyakú címermadarat faragott 1803-ban, Kolozsváron a minorita-templom sasos szószékét 1820 után, az ótordai református templom szószékét 1824-ben készítette. (B. NAGY 1970. 297-98.; B. NAGY 1977. 197.)

Csűrös Mihály szobrász és festő, Kolozsvár. 1810-ben testvérének, Veress Mátyás festő özvegyének érdekében kérvényez. 1823-ban személyleírását köröztetik. 1808–1811 között a kolozsvári Toldalagi-Korda háznál címert és feliratos követ farag, 1815-ben a székelykői katolikus templomban a Nepomuki Szent János-oltár és a régi oltár renoválását végzi. (B. NAGY 1970. 299.)

Dankó József szobrász

– 1903-ban részt vesz az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kolozsvári kiállításán.

Deák Ferenc kőfaragó

– 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Dunaiszky László Gyula szobrász (Pest 1822. X. 15 – Bp., 1904. VII. 3.) A müncheni akadémián Schwanthaller tanítványa volt, utána Bécsben, Rómában, majd az 1850-es évektől Pesten dolgozott. Sokat foglalkoztatott mester volt, különösen portrészobrai voltak ismertek. Id. *Lendvay Márton* pesti szobrát (1859) és a *Halászlány*-kutat készítette. (Műv. Lexikon I. 571.)

– 1875. Tervezik, hogy a kolozsvári Gyulai Ferenc-szobrot vele készítették el.

Ebergényi Lőrinc kőfaragó

– 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Egyed András kőfaragó, Kolozsvár. 1813-ban katonának fogják be. Korda Anna kéri a kolozsvári tanácsot, hogy engedje szabadon, mivel házán a francia kőfaragó pallér mellett 1808-óta igen fontos munkát végez. Ezt írta róla: „Faragásával és munkájával én nem csak tökéletesen eddigelé megelégedtem, de sőt az ő jelenléte a továbbiakra oly szükséges, hogy különben épületembe a Symetria sokat fog hibázni, s Épületeimnek Disze fog veszni.” A város szerint a valóban jó képességű legény önként állt katonának. Ha a Gubernium nem ellenzi, küldhet másd magá helyet. 1837-ben Egyed Andrásné „özvegy katonáné” panasolja, hogy férje két évtizedig katonáskodott a városért. (B. NAGY 1977. 197.)

Erős Albert kőfaragó, Kolozsvár.

– 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Farkas Lajos kőfaragó, Kolozsvár.

– 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Fazakas Mihály kőfaragó, Kolozsvár.

– 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Fejér Miklós kőfaragó, Székelyföld.

– 1901-ben vállalkozik Kőllő Miklós sírját Balázs Jánossal és Rendes Antallal ingyen elkészíteni.

Finta Sándor szobrász (Turkeve, 1880. VII. 12. – Los Angeles, 1958. VIII. 3.) 1920-ban, az USA-ba vándorolt. *Eső* című hatalmas gránitszobrával feltűnést keltett Rio de Janeiróban, ahol több évet töltött. Innen 1923-ban New Yorkba költözött. Portrékat, emlékműveket és plaketteket mintázott. Művészi hagyatéka végrendelete szerint szülővárosába került. (Műv. Lexikon II. 76.)

– 1911. A szamosújvári börtönben tölti büntetését 1904 óta. Itt kezdett el szobrászattal foglalkozni.

– 1907-ben a szamosújvári görög-katolikus templomban bronzból való evangéliumot készített, 1909-ben egy rabtársa portréját mintázta meg. Szabdlábra helyezését kérik, de a kérést elutasítják.

- 1912. Tervezi, hogy kiszabadulása után Münchenbe fog költözni.
- 1913. Szabadulása a szamosújvári, illetve a kishartai börtönből.

Fülöp György kőfaragó, Kolozsvár.

- 1899-ben neve a Kolozsvári Cím és Lakásjegyzékben szerepel.

Gáspár János kőfaragó, Kolozsvár.

- 1899-ben neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Gerenday Antal kőfaragó, szobrász (Dömsöd, 1818. III. 15 – Piszke, 1887. VIII. 7.) Az 1850-es évek elején már virágzó díszítőszobrászati és kőfaragó műhelye volt a Kerepesi út végén. Több sírkövet készített: *Vörösmarty*, *Lendvay Márton*, *Szentpéteri Zsigmond*, de itt készült a csekei *Kölcsey-émlék*, és a szatmári *Kölcsey-szobor* is.

Gerenday Béla (1863-1936) itthon és Milánóban tanult, 1885-ben szerepelt a Múcsarnokban. Ő készítette a monori *Kossuth-szobrot*, a nagykátai *Honvédemlék*-et és egy sor síremléket a Kerepesi temetőben. (Műv. Lexikon II. 198.; KEMÉNY Mária: *A Gerenday-féle sírkögyár története (1847–1952)*. Ars Hungarica, 1983/1. 93-126.)

- 1862. *Petőfi* kiskőrösi emlékét készíti.

- 1864. *Kölcsey-émlékoszlop* Szatmárnémetiben.

– 1867. Klósz József kolozsvári szobrász rajza után faragja *Trombitás* szászregeni ügyvéd síremlékét.

- 1871. *Gábor Áron* eresztvényi síremlékét készíti.

- 1874. *Honvédemlék*-et készíti Sepsiszentgyörgy városának.

- 1887. *Nagy Péter* ref. püspök síremléke, Kolozsvár, Házsongárdi temető.

- 1896. *Kossuth-szobor*, Bihar-Diószeg.

- 1898. *Kossuth-szobor*, Bihar-Torda.

- 1908. *Kossuth-szobor*, Bihar-Sarkad.

- 1910. *Török Péter* református püspök síremléke, Kolozsvár, Házsongárdi temető.

Gerstenbrein Tamás kőfaragó, Kolozsvár.

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

- 1902. A Mátyás-szobor talapzatának munkálatain vesz részt.

Györi Antal kőfaragó, Kolozsvár.

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím és Lakásjegyzékben szerepel.

Hanzi kőfaragó legény, Kolozsvár. 1809-ben a Tolalagi–Korda ház lépcsőjét faragja. (B. NAGY 1977. 207.)

Hargitai Nándor szobrász-tanár. 1853-ban született Budapesten. Szülővárosában végezte a közép- és az iparművészeti tanulmányait. 1887 és 1893 között tanár Budapesten, ettől kezdve 1913-ban bekövetkezett haláláig a székelyudvarhelyi állami kő-, és agyagipari iskola igazgatója. Szecessziós hangvételű síremléke a római katolikus temetőben.

Hartmann Antal kőfaragó, Kolozsvár. A kolozsvári római katolikus plébánia anyakönyvei szerint 1773. március 31-én keresztelik. Apja Hartmann Gottfried (1735–1789) szintén kőfaragó. Épület kőfaragó munkát végez Kolozsvárt (Toldalagi-Korda ház), Marosvásárhelyt, Koronkán. 1821-ben özvegyét említik. (B. NAGY 1970. 30-304.)

Hartmann István kőfaragó, Kolozsvár (1767–1811). Antal testvére. 1808-ban osztózási ügyben exekuciót kér. (B. NAGY 1977. 208.)

Hartmann Jakab kőfaragó, Kolozsvár. A külső Szén utcában lakik. Meghalt 1848 XII. 30-án, 50 éves korában. (B. NAGY 1977. 208.)

Hartmann Mihály kőfaragó, Kolozsvár. Antal fia. Született 1814. IX. 4-én. Az anyakönyvekben 1847-ig fordul elő a neve. (B. NAGY 1977. 208.)

Hartmann Sándor kőfaragó, Kolozsvár. Apja szintén kőfaragó volt. Simó idejében több évig volt a rajziskola vasárnapi tagozatának a hallgatója. (B. NAGY 1977. 208.; BÍRÓ Béla: *A kolozsvári normál rajzoda*. Erdélyi Helikon, 1943. 396.)

Hegedűs Sándorné amatőr szobrász, Kolozsvár.

- 1902. Részt vesz az Erdélyrészi Képzőművészeti Társaság első kiállításán (Férje portréja).

Hesse Traugott képfaragó, Kolozsvár. 1842 előtt Kolozsváron működik. A tanács 1841-es adóhátraléka miatt keresi. Szamosújváron meg is találja., éppen a várban dolgozik. Sze-

mélye talán azonos azzal a „Hess nevű bajor szobrásszal”, aki 1834-ben Kendeffy Ádám síremlékét készítette a Házsongárdi temetőben. (B. NAGY 1977. 253.) Kolozsvári műhelyét hirdeti 1846-ban, 1848-ban és 1853-ban.

Hincz Fridericus kőfaragó, Kolozsvár. Említve 1831-ben (B. NAGY 1977. 211.)

Hirschfeld Friederich kőfaragó. 1810-ben Debrecenből költözött Kolozsvárra. 1818-ban Szucságon kőbányája van, 1829-ben a Jósika-emlékkőért kéri fizetését az örökösöktől. 1832-ben a császárlátogatás emlékoszlopához készített munkája áráért perel. 1836-ban kéri, hogy vegyék fel a városi polgárok sorába. 1848-ban halt meg. Munkássága 1816 és 1841 között követhető, jobbra épület-kőfaragással foglalkozott. (B. NAGY 1977. 211-212.) Sírkőve a Házsongárdi temetőben.

Hirschfeld Heinrich kőfaragó, Kolozsvár. Munkásságáról 1810 és 1843 között szólnak az adatok. Kolozsváron és Hasszúfaluban épületek kőfaragó munkáját végezte. (B. NAGY 1977. 212.)

Hirschfeld József. Kőfaragó, Friederich fia. 1818. III. 23-án született. 1838-ban vándorútra megy (Innsbruck), 1850-ben Kolozsvárt pénzügyi problémái vannak. (B. NAGY 1977. 212.) Kolozsvári műhelyét 1846-ban és 1848-ban említik.

Horváth Géza szobrász (Marosvásárhely 1879. VII. 25 – 1948. V. 28.) Stróbl Alajos tanítványa volt, majd Münchenben folytatta tanulmányait. 1918 után Bukarestben élt. Az ő műve a budapesti Katona József emléktábla, a nyáradszeredai *Bocskai*-szobor (1906), a nádudvari és püspökladányi hősi emlék, *Kuun Kocsárd* és *Kuun Géza* szászvárosi síremléke. (Műv. Lexikon. II. 420.)

– 1906. Elkészíti *Kuun Kocsárd* és *Kuun Géza* mellszobrainak gipszmintáját.

– 1908. Részt vesz a budapesti Kossuth- és Bartha Miklós szoborpályázaton.

– 1910. A Kuun-testvérek szobrait felállították a szászvárosi Kuun kollégiumban.

Huszár Adolf szobrázművész (Szentjakabfa, 1843. VI. 18 – Bp., 1885. I. 21.) Eleinte vasöntő volt, 1863-ban H. Gassernél, majd a bécsi akadémián tanult. 1873-ban Budapesten az Eötvös-szobor pályázatot nyeri. Izsó Miklós halála után ő fejezi be ennek félben maradt munkáit: a *Dugonics*-szobrot Szegeden 1876-ban, a *Petőfi*-szobrot Budapesten 1882-ben. Főművét, *Eötvös József* szobrát 1879-ben leplezték le. Közben készült a marosvásárhelyi *Bem*-szobor 1880-ban, s elnyerte az aradi *Szabadság-szobor* pályázatát is, melyet váratlan halálát követően Zala György fejezett be. Több korabeli portrészobrot (*Kossuth*, *Izsó*, *Pulszky* stb.) is készített (Műv. Lexikon II. 428.)

– 1876. *Gyulai Ferenc* színművész szobra, Kolozsvár.

– 1877. A *Bem*-szobor pályázatának a nyertese (Marosvásárhely).

– 1878–80. A *Bem*-szobor munkálatai, avatásának előkészületei, avatása Marosvásárhely főterén.

Istók János szobrász (Bácsfalu, 1873. VII. 15 – ?) Münchenben, majd Stróbl mesteriskolájában végezte tanulmányait. Leginkább emlékmű-, és portrészobrásszal foglalkozott, művészetét nagy szakmai műgond, érzékeny mintázás jellemzi. Legismertebb alkotása *Bem József* emlékszobra (1934). *Széchenyi Ferenc* (1902), *Ramasseter Vince* (1908) emlékszobra és *Luiszer* család síremléke Sümegen, *Csányi László* Zalaegerszegen, *Ghiczy Kálmán* emléktáblája Komáromban. (Műv. Lexikon II. 462.)

– 1905. Várfalva, *Kossuth*-szobor.

– 1908. Részt vesz a budapesti Kossuth- és Bartha Miklós szoborpályázaton.

– 1911. Új pályázatok kiírása, melyet megnyer.

– 1913. Felavatták *Bartha Miklós* szobrát, most *Gábor Áron* szobrán dolgozik.

Izsó Miklós szobrász (Disznóhorvát, 1831. IX. 9 – Bp., 1875. V. 29.) A 19. századi magyar szobrászat jelentős alakja. Sárospatakon tanul, a szabadságharc után bujdosott, majd 1851-ben Ferenczy István rimaszombati műhelyébe került. 1856-ban Pestre költözött, ahol kőfaragóként dolgozott. 1857-ben Bécsbe, 1859-ben Münchenbe utazott, ahol 1861-ig tanult. 1862-ben a *Búsuló juhász* című zsánerszobrával sikert ér el. Ettől az évtől Pesten dolgozott, főleg portrékat mintázott (*Arany János*, *Egressy Béni*, *Megyery Károly*, *Fáy András*, *Révay Miklós*), 1866-ban tervet készít a Széchenyi-szoborhoz, majd ugyanebben az évben a *Csoko-*

nai-emlékmű mintázását kezdte meg, a szobrot 1871-ben avatták fel. (Műv. Lexikon. II. 486.)

- 1864. Erdélyi útja során Széchenyi- és Mátyás-szobrokat ajánl készíteni Kolozsvárnak.
- 1867. Debrecenben Fáy András mellsobrát, most az Egressy mellsobrán dolgozik, Aradon a „Vértanúk” szobrát vele szeretnék készíttetni.
- 1869. Erdélyi útja és a szárhegyi márvány „felfedezése”.
- 1870. *Haldokló honvéd* című szobrát Sepsiszentgyörgyön akarják felállítani, új pesti műterme, házassága Szeredahelyi Józefinnal.
- 1871. Reáltanodai tanárrá nevezték ki. Megbízák a budapesti *Petőfi*-szobor kivitelezésével.
- 1872. Elkészült a *Petőfi*-szobor, *Mányik Ernika* művésznő síremlékén (dombormű) dolgozik.
- 1874. *Arany János* mellsobrát szárhegyi márványból készítette.
- 1875. Izsó Miklós betegsége és halála. Szó volt arról, hogy Gyulai Ferenc szobrát ő készíti Kolozsvárra.

Jankovits Gyula szobrász (Bp., 1865. IV. 9 – Pomáz, 1932. XII. 23.) Az Iparrajziskola elvégzése után az Iparművészeti Iskolában, majd ösztöndíjjal Münchenben és Bécsben tanult. Emlékműveket, egyházi szobrokat, épület-plasztikai munkákat (Országház), síremlékeket készített. Ismertebb munkái: *Szent Gellért* szobor (1902), *Jókai*-mellszobra a Szabadsághegyen (1905). (Műv. Lexikon II. 496.)

– 1896. A brassói *Árpád*-szobrot készíti a millenniumra.

Jobbágy Miklós (-Túri) szobrász (Bp., 1882. V. 13 – ?) Festőnek készült, de a szobrászatra tért át. 1907-től szerepelt portréival, népi figuráival kiállításokon. Főbb művei: *Marokszedő lány*, *Magyar aratók*, a Ludovika alapításának százéves évfordulóján avatott emléktábla stb. (Műv. Lexikon IV. 595.)

- 1900. Szegedy-Maszák Hugó megrendelésére elkészíti *Brassai Sámuel* mellsobrát.
- 1906. Részt vesz a Munkácsy- szoborpályázaton Budapesten.

Kacsúr József kőfaragó

– 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Kagerbauer Antal építőmester (Abrudbánya, 1814. VI. 5. ? – Torda, 1872. X. 8.) Tordáról 1828 előtt költözött Kolozsvárra, ahol Winkler György építőmester mellett inaskodott, majd dolgozott. Részt vett a Magyar utcai református templom építésében, melyet ő fejezett be. 1829–1851 között, tervező és építő a Tanácsházat (1841–45), lebontja a Monostor- (1843) és Középkaput (1850), tervező és építő a marosújvári Bethlen-kastélyt (1850–69), vezeti a Nemzeti Színház átalakítását (1865) stb. Több neogótikus síremléket tervez és kivitelez a Házsongárdi temetőben. (B. NAGY 1970. 307-308.; B. NAGY: *Kagerbauer Antal és a romantika építésze Erdélyben*. 1977. 69-93.)

- 1844. *Böloni Farkas Sándor* síremlékének tervezése és kivitelezése.
- 1845. *Szentiványi Mihály* síremlékének tervezése és kivitelezése.
- 1851. *Debreczeni Márton* síremlékének tervezése és kivitelezése.
- 1854. *Barra Gábor* síremléke.
- 1865. *Mikó Imre* családi kriptáját tervező és építő a Házsongárdi temetőben.

Kallós Ede szobrász (Hódmezővásárhely, 1866. II. 22 – Bp., 1950. III. 15.) Budapesten és Párizsban tanult. Hazatérve számos emlékművet, síremléket és épületdíszítő szobrot faragott. Budapesti emlékszobrai: *Irányi Dániel* (1904), *Vörösmarty Mihály* (1908 – Telcs Edé-vel), *Kölcsey Ferenc* (1939), Gyulán *Erkel Ferencné*, Hódmezővásárhelyen és Makón *Kossuth Lajos*, Nagykárolyban *Kölcsey Ferenc* stb. Síremlékei: *Bartha Miklós*, *Irányi Dániel*, *Jankó János* stb. (Műv. Lexikon II. 547.)

- 1892. Részt vesz a Wesselényi-dombormű pályázaton (Budapest).
- 1895. Nagykároly, *Kölcsey Ferenc* szobrának avatása.
- 1896. Pusztaszer, az *Árpád*-szobor avatása.
- 1908. Nagykároly, *Kossuth*-szobor.

Kádár Márton kőfaragó legény, Kolozsvár. 1809-ben mestere Schinder Mihály a katonaságtól szeretné megszabadítani. (B. NAGY 1977. 215.)

Keszler Adolf szobrász (Brassó, 1859 vagy 1863. IV. 7 – Bp., 1903.) A bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult, majd Huszár Adolf műtermében, a *Deák*-szobor mellékalkaljai dolgozott. Részt vett az Országház díszítésében. Művei közül a *Deák*-szobor mellékalkaljai a legismertebbek. (Műv. Lexikon II. 613.)

– 1885. Huszár Adolf halálát követően, Magyarai Lajossal el szeretné készíteni az aradi Vértanúk szobrát.

Kiss György szobrász (Szászvár, 1852. VIII. 17 – Bp., 1916 vagy 1919. IV. 29.) A müncheni akadémián tanult. Hazatérve akadémikus stílusú díszítő szobrokat faragott az Operaház, a pécsi székesegyház, az Országház számára. Az ő műve a szombathelyi *Berzsenyi Dániel* és a pécsi *Szepessy Ignác* püspök szobra. (Műv. Lexikon II. 643.)

– 1892. Részt vesz a Wesselényi-dombormű pályázaton (Budapest).

– 1901–1902. Vállalkozik, hogy Kőllő Miklós síremlékét – együtt tanultak Münchenben – díjtalanul elkészíti.

Klieber Josef szobrász, éremverő és festő (Innsbruck, 1773. XI. 1. – Bécs, 1850. I. 11.) A bécsi Képzőművészeti Akadémián Ferenczy István egyik tanára volt. Liechtenstein herceg számára Bécsben és környékén számos reliefet, szoborcsoportot és dekoratív plasztikát készített. Reliefjei több bécsi és bodeni ház homlokzatát díszítik. Munkásságának jelentős része Magyarországhoz kapcsolódik A pesti német színház számára Apolló és a kilenc múzsa szobrát, a pannonhalmi apátság könyvtára részére István király és Ferenc császár nagyméretű szobrát készítette. Dolgozott Esterházy Miklós csákvári kastélya részére is. (Műv. Lexikon II. 651.) Kolozsváron a császárlátogatás emlékművét készítette el 1831-ben.

Klősz József szobrász (Kolozsvár, 1843 – Kolozsvár, 1922) Évtizedeken át a város egyetlen szobrásza. Részt vett a Szent Mihály templom tornyának építésén, ahol a kőrözsákat faragta. Ismertebb munkái a *Széchenyi*- (1867) és az *Andrássy*-szobor, ez utóbbit kiküldte az 1873-as bécsi világkiállításra. A *vigadó alföldi csikós* című szobrával részt vett az 1885-ös budapesti kiállításon. Járt tanulmányúton Bécsben és Párizsban is. Sok épületdíszítési munkát végzett Kolozsváron, Budapesten és Bécsben. Az egyik legkeresettebb sírkőfaragója volt a városnak (*Kéler Ilona, Salamon János, E. Kovács Gyula, ifj. Megyeri Dezső* stb. síremlékei). Fadrusz megbízásából készítette a Mátyás-szobor 1918 után levert Magyarország címerét. Sírja a Házsongárdi temetőben van. (*Klősz József jubileuma*. Ellenzék, 1912. IV. 30. 98. sz.; GYALUI Farkas: *Klősz József szobrászról*. Ellenzék, 1937?) Sírja a Házsongárdi temetőben.

– 1867. *Trombitás* szászrégeni ügyvéd síremléke, Gerenday rajza után, Linder Sándor műhelyében faragta.

– 1867. *Széchenyi* mellszobrát felállítják Kolozsváron.

– 1872. Zilah Vármegyeháza homlokzatára Szilágy megye címerét faragja Linder Sándor műhelyében.

– 1873. *Andrássy Gyula* szobrát készíti. A város kiküldi Klőszot a bécsi világkiállításra

– 1874. *Andrássy Gyula* mellszobrát Kolozsvár városának ajándékozta.

– 1876. Készülnek az *Andrássy*-szobor felállítására Kolozsváron.

– 1882–83. *Kéler Ilona* síremlékének domborműves arcképén dolgozik Bertha Mihállal.

– 1884. Bertha Mihállal az Ipartestület új székházának szobordíszzeit készíti.

– 1885. A *vigadó alföldi csikós* című szobrát elküldi az Országok Kiállításra, majd az EMKE-nek adja.

– 1892. Pákei tervei alapján Bertha Mihállal készítik a *100 éves a Magyar Színházasok* emléktábláját.

– 1896. A nagyenyedi diákemlékművet készíti.

– 1900. *Salamon János* síremlékén dolgozik. Kőfaragó munka: Nagy-Testvérek. Felállítva 1903-ban.

– 1901. *E. Kovács Gyula* színművész sírjára dombormű-arcképet farag.

– 1902. A *Mátyás-szobor* talapzatának magyar királyi címerkövet farag.

– 1906. Megyeri Dezső fia Kálmán síremlékét készíti.

– 1910. Neve és műhelye a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben (Kisszamos u. 6) szerepel.

– 1912. Klósz József munkásságának 50 éves jubileuma.

Kocsárdi Mihály kőfaragó, Kolozsvár († 1810). Bácsban volt kőbányája, valószínű, hogy innen is származik. A polgári esküt 1797. VII. 30-án tette le. Munkássága 1790 és 1808 között követhető, ekkor épület-kőfaragó munkát végzett Kolozsváron, Kolozsmonostoron, Hadadon és Koronkán. (B. NAGY 1970. 311.; B. NAGY 1977. 219.)

Koncz Lajos kőfaragó

– 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Kotró András kőfaragó, Kolozsvár († 1832. II. 2-án, 60 éves korában) 1821 és 1826 között Schindler Mihály kőfaragó örökösével van elszámolásbéli vitája. (B. NAGY 1977. 221.)

Kozma Erzsébet, Veress Zoltánné szobrász (Marosvásárhely, 1879. V. 30. – Bp., 1973. VIII. 31.) Fadrusz János tanítványa volt. 1901-től szerepelt a nyilvánosság előtt, főleg arcképszobrokkal (Brassai Sámuel, Veress Zoltán, ifj. Téglás Gábor stb.) és emlékérmekkel. A pécsi székesegyház altemplomába 14 márvány reliefet készített. (Műv. Lexikon. II. 697.)

– 1897. Veress Zoltán gipsz arcképsobrát és a kolozsvári Sétatéren épülő Korcsolya-pavilon két homlokzati szobrát és ifj. Téglás Gábor síremlékszobrát készíti. Tehetségéről és munkaszeretetről írnak, Fadrusz tanítványának nevezik. Házassága Veress Zoltán festő-művésszel.

– 1910. Az ekkor készülő Brassai-síremlékre az általa készített mellszobrot állítják fel.

– 1913. Részt vesz az EMKE kolozsvári képzőművészeti kiállításán.

Köllő Miklós szobrász (Gyergyócsomafalva, 1861 – Bp., 1900. szept. 17.) Münchenben, majd Budapestén Huszár Adolfnál tanult. Egy ideig Zala György mellett dolgozott. Előbb díszítő szobrokat készített a budai Várpalota és az Országház részére, kisebb emlékműveket mintázott tárgyias megfogalmazásban. Segesvári Petőfi-szobra, ma Kiskunfélegyházán van, Kossuth-szobra Marosvásárhelyen elpusztult, Garay Jánosé Szekszárdon. lett felállítva. (Műv. Lexikon. II. 699.)

– 1894. Részt vesz a kolozsvári Mátyás-szobor pályázatán.

– 1897. Segesvár, Petőfi-szobor avatása (július 31-én).

– 1898–99. A marosvásárhelyi Kossuth-szobrot készíti, és annak felavatása.

– 1899. A Mádéfalvi veszedelem emlékoszlopára, kitért szárnyú sas-szobrot készít. Az emlékművet tervezte: Tamás József építész. (NN: *A mádéfalvi veszedelem*, Csíkszereda, 1995. 15.)

– 1900. Köllő Miklós beteg. Halála. Utolsó munkája a héjasfalvi Zeyk Domokos-relief.

– 1901. Kiss György Köllő Miklós síremlékét kívánja elkészíteni (A kőfaragó munkát Fejér Miklós, Rendes Antal, Balázs János székely kőfaragók vállalták).

Körösi Endre kőfaragó, Kolozsvár.

– 1891. A kolozsmonostori Rákóczi-emlékoszlop felújításánál, a kőfaragó munkát végzi.

Kugler Pál Ferenc szobrász (Sopron, 1836. VII. 11 – Bécs, 1875. IV. 11) A bécsi akadémián tanult, egy ideig Olaszországban élt, majd Magyarországra költözött. Főleg mellszobrokat készített (Liszt, Engel, Lotz, Madarász) (Műv. Lexikon. II. 728.)

– 1871. Siaguna érsek márvány mellszobra.

– 1872-ben temesvári művésznek nevezik. I. Ferenc József látogatásának domborművét készíti.

Labontz István kőfaragó legény, Kolozsvár. 1832 körül Striczki Antal mellett dolgozott, de Szamosújvárra szökött 60 Ft tartozással. (B. NAGY 1977. 224.)

Ligeti Miklós szobrász (Pest, 1871. V. 19 – Bp., 1944. XII. 10.) Tanulmányait Stróbl Alajosnál kezdte, majd Bécsben folytatta. Portrékat, allegorikus zsánerszobrokat, épületdíszítő műveket és számos emlékműszobrot készített. Sokáig a Magyar Iparművészeti Társulat elnöke volt. Főműve az Anonymus-szobor (1903). A parlament épületplasztikái közül többet készített. (Műv. Lexikon, III. 89-90.)

– 1892. Részt vesz a Wesselényi-dombormű pályázatán (Budapest).

– 1902. Részt vesz az Erdélyrészi Képzőművészeti Társaság első kolozsvári kiállításán.

Linder Sándor „académiai szobrász”. Mint fiatal fiú látogatta Simó kolozsvári rajziskoláját. (Bíró Béla: *A kolozsvári normál rajzoda*, Erdélyi Helikon, 1943. 396.; B. NAGY 1977. 225.)

- 1867. Szucsági telepén dolgozik. Klósz József és Linder Marosvásárhelyen dolgozik.
- 1869–1870–1872. Kolozsvári műhelyét hirdeti.
- 1872. Műhelyében faragja Klósz József Zilah vármegyeháza címerét.

Lorencz Ferenc szobrász, kőfaragó vállalkozó, Kolozsvár.

- 1870. „Pestről Kolozsvárra érkezett.”
- 1872. Kolozsvári műhelyét hirdeti.
- 1881. Kéler Ilona színésznő síremlékéhez tervet készít
- 1882. Pákei tervei alapján kivitelezzi Kriza János nagyajtai emléktábláját.
- 1884. Sámi László református kollégiumi tanár síremlékét készíti.

Magnussen Haro német szobrász (Hamburg, 1861. V. 14 – Berlin, 1908. XI. 2.), R. Begas tanítványa volt. Főleg emlékműveket készített. Főművei: Nagy Frigyes potsdami szobra. (Műv. Lexikon. III. 140.)

- 1898. Berlinben készítette Brassóban felállított Honteriusz-szobrát.

Majer Péter kőfaragó, Kolozsvár (1783. VI. 29. – ?) 1808-ban házasodik, tanúja Hartmann Antal. 1809-ben a Toldalagi-Korda ház erkélyre nyíló ajtókeretét és az istálló oszlopait faragja. 1810-ben adója felemelése ellen tiltakozik. (B. NAGY 1977. 227.)

Marek József kőfaragó

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Margó Ede szobrász (Bp., 1872. V. 8 – Bp., 1946. II. 9.) Párizsban tanult. A Múcsarnok-ban először az *Hannele* című (1900) munkájával aratott sikert. Az 1900-as párizsi világi kiállításra a bányászati pavilon díszítésére, a *Martin-acél* című sorozatot mintázta. Legismertebb alkotása Pósa Lajos szobra Budapesten (1930), Dankó Pista szobra Szegeden (1902). Az aradi és a debreceni Kossuth-szobrot (1910) Pongrácz Szigfriddel közösen készítette. A millenniumi emlékmű Hunyadi János és I. Ferdinánd szobrai mintázta. (Műv. Lexikon. III. 244.)

- 1901. Berde Mózsza mellszobrát készíti a kolozsvári unitárius kollégiuma részére.
- 1913. A budapesti Kossuth-szoborpályázat nyertese.

Max Emanuel szobrász. 1855-ben elkészíti az 1849-ben elhunyt Mikó Imre feleségének, gróf Rhédey Máriának márvány síremlékét, melyet Kelemen Lajos művészettörténész Erdély legszebb márványszobrának nevez, melynek különben Vilma Porosz királyné síremléke szolgált mintául.

Márton Béla kőfaragó

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Márton és György kolozsvári szobrászok (14. sz. második fele) A kolozsvári újságokban 1886-tól írnak a prágai szoborról, egy másolatát 1903-ban állították fel Kolozsváron. (Műv. Lexikon. II. 667-669.)

Mátrai (Muderlak) Lajos György szobrász (Pest, 1850. III. 6 – Bp., 1906. X. 15.) Pesten kőfaragólegény, majd Bécsben fafaragó volt. Párizsi tanulmányok (1870) után Münchenben részt vett II. Lajos bajor király kastélyának szobrászati díszítésében. 1880-tól az iparművészeti iskola tanára. Főbb munkái: Izsó Miklós síremléke a Kerepesi temetőben, Vásárhelyi Pál szobra Szegeden, Kisfaludy Károly szobra Győrben, stb. (Műv. Lexikon III. 265.)

- 1882. Két tervet készít a Sámi László-síremlékhez.

– 1885. Huszár Adolf halála után, Keszler Adolf szobrasszal ajánlkozik az aradi vértanúk szobrát bevégezni.

Medesán Ferencz kőfaragó

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Medesán József kőfaragó

- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Merész (Müller) Gyula festőművész (Kolozsvár 1888 V. 16 – ?) A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után Párizsban, Firenzében, Romában járt. Korának népszerű arcképfestője volt. 1945 után elhagyta az országot. (Műv. Lexikon, III. 299.)

- 1913. Az EMKE kolozsvári képzőművészeti kiállításán szobrokat állít ki.

Moretti „olasz szobrász”.

- 1887. Kolozsvár, a császárlátogatás emlékére elkészíti Ferenc József márvány mellszobrát.

Nagy János kőfaragó (? 1852. VI. 6 – Kolozsvár, 1909. I. 1.) Sírja a Házsongárdi temetőben. Fia ifj. Nagy János (1877. XII. 16 – 1929. X. 17.) is kőfaragó volt, de az ő munkássága az általunk tárgyalt időszak utáni évekre esik.

- 1882–83. Kéler Ilona síremléke.
- 1884. Sámi László síremlékén dolgozik.
- 1888. A kolozsvári Mátyás-szoborbizottság tagja.
- 1891. A Mátyás király szobor alapkövét ingyen faragta, saját anyagból.
- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Nagy József kőfaragó

- 1854–55. Kolozsvári műhelyét hirdeti.

Nagy Samu kőfaragó, Kolozsvár.

- 1846 és 1848. Kolozsvári műhelyét hirdeti.
- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Nagy Sámuel pecsétmetsző és rajztanár (Nagyenyed, 1783. II. 7 – Kolozsvár, 1845. IX. 30.) 1804-ben a bécsi Akadémián tanul. 1814-től a kolozsvári református kollégium rajztanára 1829-ig. A polgárkönyvben 1819. VI. 28-án jegyzik be mint pecsétmetszőt. Sok rajzot készített az Erdélyi Múzeum című kolozsvári folyóirat számára. 1829-ben Csáki Rozália háza elé bronz oroszlánokat önt. Megrajzolta Marosvásárhely és Kolozsvár látképét, ez utóbbi helyre a kovácsok céhlevelét is elkészítette. 1821-ben vele alkudtak meg a kolozsvári Karolina-oszlopra (Státua, Obeliszk) szükséges arcképek kimetszésével. A mellképeket Bécsben akarták rézből kiönteni. 1840-ben a Magyar utcai templomhoz faragott köveket. (BÍRÓ Béla: *Nagy Sámuel kolozsvári rézmetsző*, Erdélyi Helikon, 1944. 99-105.; JAKAB Elek után BÍRÓ Lajos: *A Főtéri emlékoszlop története*; B. NAGY 1977. 233-234.)

Nagy-Testvérek, kőfaragók, Kolozsvár.

- 1891–92. Műhelyüket hirdetik.
- 1898. A kolozsvári „Unió” emléktáblát készítik, a keretet Fadrusz vállalta el.
- 1900. Salamon János Házsongárdi temetőben felállított síremlékén dolgoznak.
- 1901. A héjasfalvi Zeyk Domokos-emlékmű kőfaragó munkáit végzik.
- 1902. A Mátyás-emlékmű körül, bácsitoroki kőből, fél méter magas kőszalagot raknak le.

Némethi István szobrász és képfaragó

- 1910. Neve és műhelye szerepel a Kolozsvári Cím és Lakásjegyzékben (Kornis u. 8.).

Opris Oszkár szobrász. Kolozsváron született, Nyíregyházán élt.

– 1901. Elkészíti Nikita montenegrói fejedelem szobrát, s ezért a „Dolinisi”-lovagrend kitüntetését kapja.

Plasz (Placz) György kőfaragó, Kolozsvár. 1844-ben lányát kereszteli. 1846-ban Schrammer Ferenc kőfaragóval perel. (B. NAGY 1977. 237.)

Pál Ferenc kőfaragó legény, Kolozsvár. 1806-ban másokkal együtt Kocsárdi Mihályra panaszodik, hogy az nem akarja rendesen fizetni, azon kívül goromba, szidja és veri. (B. NAGY 1977. 236.)

Raimann Johannes kőfaragó (Károly apja), Kolozsvár († 1842. X. 21-én, 56 éves korában). 1826-ban Kolozsváron van. 1831-ben temetési költségekre kölcsönvett 12 forintot. 1833-ban arra kéri a tanácsot, hogy gazdaasszonyt tarthasson. (B. NAGY 1977. 239.)

Raimann Károly kőfaragó, Kolozsvár. 1843-ban, 23 éves korában nősül. 1845-ben 120 ezüsfortintot vesz kölcsön, amire leköti a Külső Szén utcai telekrészét, a Hójában levő 3 fertály szőlőjét és a Szén utcai sikátor mellett levő házát és telkét. 1846-ban neve még szerepel az anyakönyvekben. (B. NAGY 1977. 239.)

- 1853–54. Kolozsvári műhelyét hirdeti.
- 1882–83. Kéler Ilona síremlékén dolgozik.
- 1884. Sámi László síremlékén dolgozik.
- 1898. Bem tábornok kolozsvári emléktábláját készíti.
- 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.
- 1900. A Mátyás-szobor talapzatának kivitelezője.

– 1902. Tagja a Mátyás-szoboravatás „Fogadó és elszállásoló bizottságának”.

– 1903. Klósz Józseffel elkészítette Salamon János síremlékét.

Rendes Antal székelyföldi kőfaragó.

– 1901. Kőllő Miklós sírjának kőfaragó munkáját akarja Fejér Miklóssal és Balázs János-sal elkészíteni.

Schaffer Béla „szobrász”, Kolozsvár.

– 1869-ben említik.

Schindler Antal kőfaragó, Kolozsvár, id. Mihály fia, ifj. Mihály testvére († 1831. IX. 8.). A kolozsvári anyakönyvekben 1821-től fordul elő a neve. 1821-ben testvérével, Mihállal együtt a Karolina-oszlop megfaragására szerződik. 1821 és 1826 között Kotró András kőfaragóval van hosszadalmas pere, aki az öreg Schindler Mihály tartozását az örökösökön követeli. 1826-ban azt kéri, hogy az emlékoszlopra adott köveit becsüljék meg, s ha munkája értéke eléri az előleg összegét, mentesítsék adósságától. Testvére ugyanis annyira áron alul vállalta a munkát, hogy tönkrement, így ő is kénytelen volt bányáját eladni, s legényként máshol dolgozni. Adósságát haláláig nem tudta megadni. (B. NAGY 1977. 242-243.)

Schindler Mihály id. kőfaragó, Kolozsvár (1754 – 1821. III. 23.). 1786-ban házasodik, 1811-ben újránősül. Munkássága 1792-től követhető, de kizárólag építkezések kőfaragó munkáit végzi. Fiai Mihály és Antal szintén kőfaragók. 1800-ban Vigám Jánost, 1809-ben Kádár Márton nevű legényét kéri mentesíteni a katonaság alól. Örökösait sokáig pereli Kotró András kőfaragó. (B. NAGY 1970. 321.; B. NAGY 1977. 243.)

Schindler Mihály, ifj. kőfaragó, Kolozsvár (1798 – 1826. IV. 20.). Id. Mihály fia, Antal testvére, mindketten kolozsvári kőfaragók. Az anyakönyvben szobrászként szerepel. 1819-ben házasodik. 1821-ben szerződik a Karolina-oszlop kőfaragó munkájának az elvégzésére. Tevékenységükkel a város nincs megelégedve, s a megbízást visszaveszi tőlük. A felvett nagy előleget így nem tudják ledolgozni, s 1033 forinttal adósok maradnak, amit soha nem tudnak megfizetni. A nagy adósság miatt Mihály teljesen tönkremegy, ivásnak adja fejét, s 1826-ban, 28 éves korában meg is hal. (B. NAGY 1977. 243.)

Schmelczér Josef szobrász, Kolozsvár. Bécsből származik, s az odaváló magisztrátus 1816-ban adósága miatt keresi. Dolgozott Bethlen Lajos gróf kerélesi kastélyában, ahol kerti szobrokat készített, s valószínű, hogy id. Jósika Miklós magyarfenesi kastélyának kertjében is hasonló munkát vállalt. 1816-ban elkészítette Kazinczy dombormű arcképét. Élete végén ismét Bécsben dolgozott. (B. NAGY 1977. 243.; LYKA 1981. 211.; Műv. Lexikon IV. 240.)

– 1816. Kolozsvári művésznek írják.

Schnell Mihály szobrász, Kolozsvár.

– 1885. A Szent Mihály templom részére szenteltvíztartót és térdeplőt farag.

Schuller Antal kőfaragó, Kolozsvár. 1806-ban társaival együtt Kocsárdi Mihály kőfaragóra panaszkodik, aki üti-veri őt, s nem fizeti rendesen. (B. NAGY 1977. 244.)

Steinhauser József szobrász, Kolozsvár. Zsombori származású. 1820-ban arra kéri a tanácsot, hogy Kolozsváron működhesen, mert otthon 23 évig minden munkalehetőséget kimerített és már nincs miből megélnie. Letelepedését engedik, de a „rettenetes pénzsűke” miatt nehéz megélhetést jósolnak neki. (B. NAGY 1977. 247.)

Stritzki Antal kőfaragó, Kolozsvár († 1837). Az Arad megyei Radnáról való. 1827–1830 között nézeteltérése van Csűrös Antallal, akivel együtt bérelnek egy kőbányát. 1831-ben, 27 éves korában nősül. 1832-ben a Szamosújvárra szökött Laboncz István legényét szeretné visszahozni. (B. NAGY 1977. 248.)

Stróbl Alajos szobrász (Lipótújvár, 1856. VI. 21 – Bp., 1926. XII. 13.) 1876-80 között Bécsben tanult. 1881-ben készítette az Operaház elé Erkel és Liszt szobrait. Ettől kezdve négy évtizeden át a legtöbbet foglalkoztatott emlékműszobrász. Főbb munkái: Budapesten Arany János-szobor (1886–89), Szent István-emlékmű (1893–1906), Kossuth-mauzóleum (1901–1909), Mátyás-kút (1904–1906), Nagycenken Széchenyi István- (1904), Egerben Dobó István- (1907), Nagykőrösön Arany János szobra (1909–1910), stb. A párizsi vilákiállításán nagydíjat nyert *Anyánk* című szobra a 19. századi magyar szobrászművészet egyik remek-

műve. 1885-től közel 40 éven át a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. (Műv. Lexikon. IV. 364-365.)

– 1893. Apáti Abt Sándor fiatal tordai szobrászművész műtermében kíván tanulmányokat folytatni.

– 1894. Tagja a kolozsvári Mátyás-szoborpályázat bírálóbizottságának.

– 1895. Tagja a zilahi Wesselényi-szoborpályázat bírálóbizottságának.

– 1901. Kiöntötték a Kolozsvárnak szánt Erzsébet-szobrot.

– 1902. Részt vesz az Erdélyrészi Képzőművészeti Társaság első kiállításán Kolozsváron.

– 1904. Tervet készít a szalontai Arany János-szoborhoz. A kivitelezést átadja Szeszák Ferencnek.

Strammer Ferenc kőfaragó, Kolozsvár.

– 1853–54. Kolozsvári műhelyét hirdetik.

Szamosi Soós Vilmos szobrász (Kolozsvár, 1885 IX. 22 – ?). Egy évig Fadrusz János műtermében dolgozott, majd az iparművészeti iskolában Mátrai Lajos, a Képzőművészeti Főiskolán Rudnai Béla növendéke volt. Főként emlékérmeket és plaketteket készített. (Műv. Lexikon IV. 402.)

– 1908. Brassai Sámuel szobrához tervet készít.

– 1910. Sikereiről ír, Brassai-szobrárt mutatta be Budapesten.

– 1913. A pécsi dalárda 100 éves jubileumi plakettje I. díjban részesült. Fadrusznál dolgozott, Rákosszentmihályon él. Szobrot készített Dávid Ferencről, Barcsairól.

Szász Gyula „szobrász”.

– 1881. Tervet készít Sámi László síremlékéhez (Kolozsvár).

Szeszák Ferenc szobrász (Kolozsvár, 1881. III. 7 – Kolozsvár, 1919. II. 18.). Stróbl Alajosnál, majd Párizsban tanult. Kolozsváron élt. Főműve: Arany János szobra Nagyszalontán. 1911-től szerepelt a Műcsarnokban, főleg bronz szobrokat állított ki. Több szecessziós hangvételű síremléke a Házsongárdi temetőben látható. (GYALUI Farkas: *Szeszák Ferenc*, Művészeti Szalon, 1928. február. 1-5.)

– 1900. E. Kovács Gyula színművész és Brassai Sámuel dombormű arcképét készíti.

– 1901. Budapesten tanulmányaiért Dicsérő Oklevelet, a várostól tanulmányi ösztöndíjat kap.

– 1902. Hallgatóként az Iparművészeti Főiskola első díját nyeri el. Elkészítette Versényi György kolozsvári költő szobrát. Jelen van az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság első közgyűlésén. Mátyás király és Beatrix mellszobrát mintázza. Részt vesz az Erdélyrészi Képzőművészeti Társaság első kiállításán.

– 1903. Szerepel az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kiállításán.

– 1904–1907. Arany-szobra Nagyszalontán.

– 1906. Ferenczy-díjat kap Budapesten. Párizsi tanulmányútja.

– 1906. Wesselényi Miklós és Jósika Miklós szobrai. Kolozsvár. Nemzeti Színház homlokzata.

– 1908. Részt vesz a budapesti Kossuth- és Bartha Miklós-szoborpályázaton. Betegsége.

– 1911. A zalaegerszegi Csányi-szoborpályázaton III. helyezést ért el. A Bartha Miklós-szoborpályázat II. díja.

– 1913. Kiállít az EMKE kolozsvári kiállításán.

– 1915. Augusztus 18-án leleplezik Kolozsváron a *Kárpátok öre* című szobrát, amelynek anyagi háttérét Lyka Döme pázmándi birtokos biztosította.

Székely Károly szobrász (Marosvásárhely, 1880. I. 22 – Bp., 1941. VI. 9.) Stróbl Alajos mesteriskolájában és Brüsszelben tanult. 1907-től állított ki a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Fontosabb műve a marosvásárhelyi Rákóczi-szobor. (Műv. Lexikon. IV. 420.)

– 1907. Elnyeri a Mesteriskola Ferenczy-féle díját

– 1912. Elkészítette Miksa Zsuzsannának, az EMKE alapítójának síremlékét és a Rákóczi-szobrot Marosvásárhelyen.

Szigeti Péter kőfaragó, Kolozsvár.

– 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Szljajka Lipót kőfaragó, Kolozsvár.

– 1899. Neve a Kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel.

Telegdi Samu kőfaragó, Kolozsvár.

– 1853–54. Kolozsvári műhelyét hirdeti.

Tessitori Hermino szobrász, cementöntő, Kolozsvár.

– 1899. Neve a kolozsvári Cím-, és Lakásjegyzékben szerepel, Curisattival dolgozok. Nagy u. 61 sz.

– 1902. Restaurálja a kolozsvári „Vezér-szobrokat”.

Tessitori-Curisatti cég – szobrász és cementöntő, Kolozsvár.

– 1899. Cégük neve szerepel a kolozsvári Cím- és Lakásjegyzékben.

– 1901. Itt készítik az Erzsébet-szobor talapatát, Pákei tervei után.

Timár András kőfaragó, Kolozsvár. 1806-ban társaival együtt Kocsárdi kőfaragó mesterre panaszkodik, aki üti-veri őket, s nem hajlandó fizetni nekik. 1833-ban, 65 éves korában újránósi. (B. NAGY 1977. 252.)

Timár Mihály de Dés kőfaragó, szobrász, András fia. Az anyakönyvekben 1822 és 1845 között találkozunk a nevével. (B. NAGY 1977. 252.)

– 1853–54. Kolozsvári műhelyét hirdeti.

Tóth András szobrász (Pusztasimánd, 1858. IX. 8 – Debrecen, 1929. III. 14.), Tóth Árpád költő apja. Budapesten tanult. 1902-ben Debrecen számára Szabadság-szobrot mintázott, melyet 1910-ben lebontottak; erre a sorsa jutott 1919-ben a selmecbányai Honvéd-émlék is. Több Kossuth-szobra ismert (Nagyszalonta, Nagykörös, Cleveland). Kis-marján egy Bocskai-szobra áll. (Műv. Lexikon. IV. 569.)

– 1894. Részt vesz a kolozsvári Mátyás-szoborpályázaton.

– 1899. Szilágyi István mellszobra, Máramarossziget.

Vastagh György ifj. szobrász, György festőművész fia (Kolozsvár, 1868. IX. 18 – Bp., 1946. VI. 3.). Münchenben tanult. Részt vett a Bazilika díszítésében. Bethlen Gábor-szobrát a Köröndön állították fel, majd a millenniumi emlékműre helyezték át. Rákóczi lovasszobrát Szeged számára készítette, Hadik András-szobrát Budán állították fel. (Műv. Lexikon. IV. 647.) A kolozsvári Állami Levéltár, a kolozsvári Római-katolikus Keresztelési Matricolája (Matricula Baptistorium) szerint (168. 240. pont) Vastagh Georgius pictor és Josephine Schelle, Híd utca 317. szám alatti lakosoknak 1868. szeptember 18-án ikrei születtek: őket Georgius Michaele Vastagh és Josephina Rosa Vastagh névre, 1868. szeptember 24-én, Wendler Fridericus és Scholtez Waleria keresztelte.

– 1894. Részt vesz a kolozsvári Mátyás-szoborpályázaton.

– 1912. Elkészíti Kolozsvárra Purjes Zsigmond orvos szobrát.

Vay Miklós szobrász (Golop, 1828. XII. 24 – Golop, 1886. I. 28.). A bécsi akadémián tanult, jórészt ott is élt. Sok szobrot mintázott a magyarság jeleseiről: Berzsenyi Dánielről (1860), Kazinczyról (1861), Vörösmartyról (1865), Pálóczy Lászlóról (1869), Kisfaludy Károlyról (?), Deák Ferencről (1872). Több művének kőfaragó munkáját Izsó Miklós végezte. (Műv. Lexikon. IV. 650.)

– 1863. A Vörösmarty-szobor munkálatairól írnak (felállítva 1866-ban).

– 1884–85. Mikó Imre kolozsvári mellszobrán dolgozik.

Vigám János kőfaragó, Kolozsvár. 1800-ban katonának fogják, de Schindler Mihály kőfaragó kéri elbocsátását. (B. NAGY 1977. 256.)

Weischelbraun (Weixelbraun) József kőfaragó és építőmester. Felső-Ausztriából, a kreuzei kerületből származik, 1822 körül jött Kolozsvárra. Itt házasodik és az Óvárban házat vásárolt. Az anyakönyvben, 1835-ben jegyzik be. 1840-ben a guberniumtól dicséretet kap, amiért több mintarajzát a helybeli iskolának ajándékozta. Csak épületekhez készített kőfaragómunkáiról tudunk. Munkássága 1850-ig követhető. (B. NAGY 1977. 257.)

– 1850. Kolozsvári műhelyét hirdeti.

Wurschbauer Karl osztrák éremvéső (Graz, 1774 – Gyulafehérvár, 1841. május 18.) 1794-ben került Gyulafehérvárra. Erdélyi vonatkozású emlékek gazdag sorozata (Döbrentei, Haller, Rudnay) után naptárérmeket és egyes tárgyú vereteket készített. Fia, Károly a gyulafehérvári erőd érmének mestere. (Műv. Lexikon. IV. 751.)

Szobrok – emlékművek – emléktáblák – jelentősebb szobordíszes síremlékek a 19. században.*

1801 – Frontius őrnagy síremléke. Brassó. A bécsi Prokop Jakab (1740–1814) munkája.

1806 – Teleki Sámuel bronz mellszobra. Marosvásárhely. Teleki Téka. Franz Thaller (Bécs) műve.

1806 – Bethlen Zsuzsanna bronz mellszobra. Marosvásárhely. Teleki Téka. Franz Thaller műve.

1806 – Brukenthal Sámuel síremléke. Nagyszeben. A bécsi Prokop Jakab (1740–1814) munkája.

1810 k. – Bethlen Domokos szobra. Bp. Nemzeti Múzeum. Gayard Raymond (1777–1858) műve.

1816 e. – Vass Samu emlékoszlopa. Nagymás (Alma^o Mare). Kolozs m. Állíttatta: Vass Samuné.

Említve 1869-ben. Talapzata részben ma is áll.

1816 u. Szoborpark. Bethlen Lajos kerélesi kastélyparkja. Schmelcz József munkái (elpusztult).

1816 u. Szoborpark. Magyarfenes. (Vlaha). Kolozs m. Id. Jósika Miklós kastélyparkja. Schmelcz József munkái (elpusztult).

1817 u. – I. Ferenc emléktáblája. Kolozsvár. Fő tér. Bánffy-palota. Felirata: PERENNI MEMORIAE / (F)ELICIS HAC CIVITATE ADVENTUS / ET IN HIS AEDIBUS / DIEBUS MENSIS AUGUSI / ANNO MDCCCXVII / COMMORATIONIS / FRANCISCI PRIMI / IMPERATORIS / PATRIS PATRIAE / et / CAROLINAE AVGVSTAE / IMPERATRICES / CHARAM HANC PATRIAM / VISENTIUM / posuit / C(omes) GEORGIUS BANFV / L(iber) B(aro) DE LOSONTZ / TRANSILVANIAE GUBERNATOR / ANNO AETATIS SVAE LXX.

1819 – Döbrentei Gábor emlékérem. Cserey Farkas rendelte meg Karl Wurschbauer-től (1777–1841).

1821 – Kassai Mihály emléktáblája. Kolozsvár. Óvári bástya falán. Felirata: D. (címer) I. / ÉN KASSAI MIHÁLY 1820-ba / TÖMLÖCZ TARTÓ LETTEM, EBBEN A FOGHÁZBA / TI! SZERENCSET-LÉNEK, KIK ITTEN SZENVEDTEK / A BAL SZERENTSÉNEK, PÉLDÁI LETTETEK; / HA SORSOTOK FORDUL, OLLYKOR BU BÁNATRA / VOLTAM NÉKTEK MÉG IS, VIGASZTALÁSOTOKRA / MIDŐN 1821-be IRTAK, E TÖMLÖCZ S KŐFALAK AKKOR / MEG UJULTAK.

1827 e. – A hét vezér-szobrai. Kolozsvár. Eredetileg a Kül-Magyar utcában, a „Fejedelmi kertben” álltak, majd innen a házsongárdi temetőben, 1885-ben a Sétatér bejáratához vitték őket. Számuk 1902-ben a Fellegváron álltak, 1920 után elpusztultak. Egykori képét egy képeslap őrzi.

1831 – A császárlátogatás emlékoszlopa. (Karolina-émlék, Státua, Obelisz). Kolozsvár. Felavatva: 1831. X. 3-án. Emelték I. Ferenc 1817. augusztus 18–24 között, Kolozsváron tett látogatása emlékére. 1830-ban Toppler M. magára vállalja a költségeket. A domborműveket Klieber József készítette. 1898. május 5-én, a Mátyás-szobor felállításakor, a Főtérről az Óvár terére költöztették át. Felirata: FRANCISCO. I. / AUSTRIAE. IMPERATORI. / HUNGARIAE. BOHEMIAE. REGI. / MAGNÓ. PRINCIPI. TRANSILVANIAE / PIO. FELICI. AUGUSTO. / ET. / CAROLINAE. AUGUSTAE. / IMPERATRICI. SERENISSIMAE. / CHARUM. HUNC. SUUM. / TRANSILVANIAE. PRINCIPATUM. / EIUSQUE. METROPO- LIM / A (nno). D(omini). MDCCCXVII. / CLEMENTISSIME. INVENTIBUS. / LIBERA. REGIA. CIVITAS. / CLAUDIOPOLIS. / DEVOTISSIME. / POSUIT.

1834 – Kendeffy Ádám (1796–1834) politikai síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Hess bajor szobrász munkája.

* Az összeírás építési emléktáblák jegyzékét nem tartalmazza.

1834 – A Rhédey-mauzóleum sírszobrai. Nagyvárad. Rhédey-kert. Rhédey Lajos és neje, Kacsányi Teréz (+1804) temetkezési helye. A benne levő szobordíszes síremléket Ferenczy István készítette 1834-ben. Bíró József szerint ez Ferenczynek egyik legfigyelemreméltóbb műve. Jelenleg igen rossz állapotban van.

1836 – A Zeneintézet emlékérmé. Gyulafehérvár. Karl Wurschbauer (1777–1841) munkája.

1841 – Benkő József (1790–1814) történettudós emlékoszlopa. Terveznek felállítani a székelyföldi Erdővidéken. (Nem sikerült megvalósítani). Sírját a középkori temetőben, 1914-ben bronz domborműves emlékkövet állítottak. Felirata: *Középkori / BENKŐ JÓZSEF / református pap és tanár / jeles hazai történetíró / a „Háromszéki Tudós Társaság” tagjai / 1790–1814 / E síremléket állította az Erd. Ref. Egyházmegye / 1914.)*

1843 – 1844 – Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) író, utazó síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Kagerbauer Antal munkája. Bölöni szülőházát 1941-ben emléktáblával jelölték meg. Felirata: *E HÁZBAN SZÜLETETT 1795 DECEMBER 15-ÉN / BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR / HÍRES UTEZŐ, AKI A HALADÓ KOR GONDOLKODÁSÁT ÉS INTÉZMÉNYEIT MEGISMERTE / ISMERETEIT HAZÁJA JAVÁRA FORDÍTOTTA / Ő ALAPÍTOTTA AZ ELSŐ MAGYAR HITELSZÖVETKEZETÜNKET / A KOLOZSVÁRI GONDOSKODÓ TÁRSASÁGOT. / MARADANDÓ EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTTA EZEN EMLÉKTÁBLÁT / „SZÖVETSÉG” GAZDASÁGI ÉS HITELSZÖVETKEZETEK KÖZPONTJA / ÉS A „GONDOSKODÓ TÁRSASÁG HITELSZÖVETKEZET / KOLOZSVÁRT / 1941 NOVEMBER HÓ.*

1843 – Baczkamadarasi Kis Gergely (1737–1787) író, ref. kollégiumépítő emlékoszlopa. Székelyudvarhely. Ref. kollégium udvara. Az almási vörös márványból készített obeliszk felirata: *MADARASI KIS GERGELYNEK AZ IFJÚSÁG. MDCCCXLIII.*

1844 – Szentiványi Mihály (1813–1842) költő síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Kagerbauer Antal munkája.

1844 – A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Emlékérmé. Kolozsvár. Bernse J. munkája.

1844 – Szábel Boldizsár emléktáblája. Kolozsvár. Vár (Kis-Búza) utca 8 sz. Felirata: *SZÁBEL BOLDIZSÁR / ISTENES ALAPÍTVÁNYI VÉG RENDELÉSE SZERINT / MARADIKAI ÁLTAL HAT SZEGÉNY EL AGGOT / FÉRFIAK ÁPOLÁSÁRA 1815-be LÉTRE / HOZATOTT / KORHÁZ / UJBOL ÉPÍTTETETT FIA SZÁBEL MENYHÁRD / GYÁMNOKSÁGA ALATT ÉS KÖLTÉSÉIG / 1844-ben.*

1846 – Hunyadi János szobra. Pest. Célkúti Zülich Rudolf dolgozik rajta.

1846 – A Szentmiklósi-forrás emlékköve. Felsőbánya. (Baia Sprie) Máromaros megye. A város ivóvízbázisaként használt forrásnál elhelyezett emlékkő felirata: *ÉLJEN AZ FŐBÍ- / RO PUSKÁS / TIVADAR ÉS AZ / EGÉSZ TANÁTS- / BÉLI TISZTSÉG / ÉPÍTEÜK PUSZ- / TAI LAKOSOK. / F. B. juni. 27-ÉN / 1846 VIVÁT. Az emlékkövet 1990 körül helyezték vissza eredeti helyére.*

1849 – Az 1848–49 évi harcok orosz-osztrák harcosainak emlékoszlopa. Brassó felett. Hasford orosz altábornagy egy, az orosz-osztrák hadsereg közös csatározásait megőrkítő emlékgulát építtetett. (Elpusztult).

1851 – Debreczeni Márton (1802–1851) bányamérnök, eposzíró síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Kagerbauer Antal munkája.

1852 e. – Az 1717. évi tatárbetörés emlékoszlopa. Kapnikbánya (Cavnic). Máromaros m. Gula alakú építmény, rajta felirat: *Anno 1717 usque hi fuerunt tartari. Alatta egy 1852-ben, Ferencz József itteni körútja alkalmával elhelyezett emléktábla: AVE CELSE VIATPOR! / TRISTIS HAEC FUIT ORA PRIUS, / GRASSANTIBUS TARTARIS, / ANNO QUEM SIGNAT HIC LAPIS. / AST NUNC TRANSEUNTE FRANCISCO REGE TOTO GESSIT RECTORE. (Feliratát közli a Magyar Hírlap 1856. 36 old.; Palmer Kálmán: Nagybánya és környéke. Nagybánya 1894. 280–281.)*

1852 e. – II. Rákóczi György emlékoszlopa. Kolozsvár. Kővári László történész 1852-ben meglévőnek említi. 1891-ben felújítják, részben átépítik. Körösi Endre munkája. (Eltávolították). Egykori felirata a déli oldalon: *ITT / SEBESÜLT MEG / II-ik / RÁKÓCZI GYÖRGY /*

1660-BAN MÁJUS HÓ 20-ÁN / A TÖRÖKÖK ELLEN / VIVOTT CSATÁBAN. Az emlék északi oldalán: KÖZADAKOZÁS UTJÁN RENO-VÁLTATOTT 1891.

1853 – Loseanau osztrák ezredes emlékműve. Gyulafehérvár. Felavatva: 1853. március 31-én. Loseanau 1849. február 9-én esett el a Piski csatában. A gránit alapon, ércből készített emlékműven helyet kapott az erdélyi csatában elesett osztrák tisztek névsora, illetve zászlóaljanként, az elesett katonák száma.

1854 – Barra Imre (1799–1854) városi főorvos síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Kagerbauer Antal munkája.

1854 – Szkarjatyin cári vezérőrnagy oroszlános emlékműve. Segesvár. Állíttatta az erdélyi osztrák katonai parancsnokság. Itt esett el 1849. július 31-én. Az alapkövet Ferencz József jelenlétében, 1852. július 30-án helyezték el. Felavatására 1854. július 30-án került sor. Az emlékmű orosz nyelvű felirata magyar fordítása: *Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagy, aki Schassburg város mellett 1849 július 16/31-én esett el, a törvényes rend helyreállításáért. Emelték ezt az emlékművet az Osztrák Hadsereg Szemigradi Hadtestének tisztjei.*

1855 – A Mikó kriptá márványszobra. Kolozsvár. Házsongárdi temető. A családi kriptát Mikó Imre gróf (1805–1877) emeltette Kagerbauer Antal építőmesterrel, a fiatalon elhunyt felesége, gróf Rhédey Mária (1811–1849) részére. A kriptá közepén elhelyezett carrarai márvány-szarkofágót a prágai Max Emánuel készítette, akinek Vilma, porosz királyné síremléke szolgált mintául.

1860 – Széchenyi István szobrának terve. Kolozsvár. Az Erdélyi Múzeum részére. (Nem valósult meg).

1861 – Széchenyi-emlékmű. Kőszegremete. (Remetea Oa^ului). Máramaros m. Bodoki Henter Péter volt a kezdeményezője. Feliratos vörös-márványtábláját 1938-ban a besztercei határőrezred katonái összetörték. Három év múlva a falu lakossága újra visszahelyeztette. Felirata: GRÓF / SZÉCHENYI ISTVÁN / 1861 / ÚJRA TETTE / KŐSZEGREMETE KÖZSÉG / MAGYARSÁGA / 1941. (Irodalom: Sike Lajos: A kőszegremetei Széchenyi emlékoszlop. *Gyopár.* 200/2 sz., 31; Dukrét Géza: Barangolás az Avas-medencében. Református Kalendárium. 2001. 129.)

1864 – Széchenyi István és Mátyás király szobrai. Kolozsvár. Izsó Miklóssal szeretnék elkészíttetni. (Nem valósult meg).

1864 – Petőfi Sándor mellszobra. Kolozsvár. A „Nó Egylet” tárlatán volt kiállítva. Készítője ismeretlen.

1864 – Kölcsey-emlékoszlop. Szatmár. A református (Lánchos) templom előtt állt. Gerenday Antal műve. (Elkallódott).

1867 – Széchenyi-emlékmű. Kolozsvár. Klósz József munkája. 1863-ban állították fel Kolozsváron, a nevét viselő téren. 1884-ben a Városháza lépcsőházába helyezik át, utóbb elkallódott.

1867 – Trombitás ügyvéd síremléke. Szászrégen. Klósz József munkája.

1867 – A vértanúk emlékszobra. Arad. (Izsó Miklóssal kívánták elkészíttetni, nem valósult meg).

1869 – Tamás András 1848–49 szabadságharcos emlékköve. Kolozsvár. Házsongárdi temető. A szamosfalvi uton történt kivégzés után évekig nem lehetett megemlékezni. A kivégzés után, 1869-ben a csíkszéki honvédegylet, és több lelkes kolozsvári polgár állította az emlékkövet. Felirata: EMLÉKÉRE / VOLT CS(ászári). K(irályi). HUSZÁR ÖRNAGY / KÉSŐBB HONVÉD ALEZREDES / CS(ik). MADÉFALVI / TAMÁS ANDRÁSNAK / KI SZ(ületett). OCT. 26. 1784. / HAZA IRÁNTI SZERETETÉÉRT / MINT VÉRTANU KISZENVEDETT / KOLOSVÁRT NOV. 9. 1849. / EMELVE CS(ík). SZÉKI HONVÉD EGYLET ÁLTAL / TÖBB LELKES KOLOSVÁRI / POLGÁROK HOZZÁJÁRULÁSÁVAL / 1869.

1871 – Gábor Áron emlékoszlop. Az eresztvényi temetőben szándékoznak felállítani. 1871-ben Kézdivásárhelyre szállították. Gerenday műhelyében készült. (Későbbi sorsa ismeretlen). Berecken 1942-ben szoborpályázatot is kiírtak, de a háború miatt csak 1998-óta áll a település főterén Gábor Áron egészalakos bronzszobra, Varga Mihály alkotása.

1871 – Siaguna érsek mellszobra. Temesvár. Kugler Ferenc műve.

1872 – Szillasy Miklós síremléke. Hadrév. (Hadareni) Bihar m. Kolozsváron, Linder Sándor műhelyében készült.

1872 – Mátyás szobor. Budapest. Múzeum. Engel József munkája.

1872 – Zilah vármegyeház címere. Zilah. Klósz József faragta Linder Sándor műhelyében.

1872 – I. Ferencz József temesvári látogatásának emléke. Temesvár. Dombormű. Kugler Ferenc.

1873 – Andrassy Gyula mellszobra. Kolozsvár. Klósz József a bécsi világiállításra készíti. 1874-ben a szobrot Klósz a városnak ajándékozta, de még 1876-ban is keresik felállításának a helyét.

1873 – Nagysándor József emléktáblája. Nagyvárad. Nagysándor (Aurel Lazár) utca 6 sz. Az 1848–49. évi szabadságharc mártírjának emléktábláját 1873. október 11-én avatták fel. A város főkapitánysága 1872-ben hagyta jóvá az emléktábla felavatását. 1937 májusában a hatóság levétette a falról, és a múzeumba szállították. Négy év múlva kerülhetett vissza helyére. Felirata: NAGY SÁNDOR / HONVÉD TÁBORNOK ARADI / VÉRTANU / IFJUSÁGI LAKHELYE. / VÉRTANUVÁ FELAVATOTT 1849. OKTÓBER 6. // NAGY VOLTÁL NÉVRE, BAJNOKI SZÍVRE HAZÁDHOZ / NAGY LELKED BŰN VOLT TÖRPE BAKÓID ELŐTT, / s BOSSZÚJA, MÍG A BITORT A GYALÁZAT MÉLYIRE DOBTA, / TRÓNOKNÁL MAGASABB FÉNYRE EMELTE DICSED. // MEGÖRÖKITETETT A NAGYVÁRADI POLGÁRSÁG ÁLTAL. A verset Szemere Bertalan írta. (Péter I. Zoltán: Nagysándor József emléktáblája. In. A szabadságharc zászlaja alatt. Nagyvárad, 2000. 285–287).

1873 – Honvédemlék. Arad. Aradi Zsigmond műve. Felavatva 1873. január 11-én, annak a 240 honvéd emlékére, akik 1849. február 8-án a városban folyó harcban estek el.

1874 – Arany János mellszobra. Budapest. Izsó Miklós munkája szárhegyi márványból.

1874 – Honvédemlék. Sepsiszentgyörgy. Felállításának terve már közvetlen a kiegyezés után megszületett, Háromszék vezetői és a Rikán belüli Honvédegyelet közös akaratából. 1870-ben még Izsó Miklóssal akarták megvalósítani, végül a megbízást Gerenday Antal kapta, aki 1872-ben Brassóban készítette el az oroslános emlékművet. Felavatva 1874. október 11-én. Feliratát Jókai Mór fogalmazta. Keleti oldalán: AZ 1848–49 ÉVI SZABADSÁGHACZBAN HÁROMSZÉKEN ÉS HÁROMSZÉKRŐL ELESETT HONVÉDEK EMLÉKE. Északi oldalán: A NÉPJOG ÉS AZ ÖNÁLLÓ HAZA VÉRTANÚINAK EMELÉ EZEN SZOBROT EMLÉKŰL A HÁLÁS UTÓKOR. Déli oldalán: ŐK A SZABADSÁGÉRT ÉS HAZÁÉRT KÜZDVE ESTEK EL, S ÉL ŐRÖK EMLÉKŰK, MÍG ÉL MAGYAR, ÉL A SZABADSÁG. 1932 nyarán az oroslánokat gurítják le helyükről, 1934. április 18-án Bidu prefektus a carrarai márványból faragott oroslánokat a múzeumba szállította, a talapzatot is teljesen leromboltatta. 1940-ben visszaállították az emlékművet, 1944 szeptemberében az új hatalom ismét megrongálta. Mai képét az 1947 utáni átalakításakor nyerte, a megcsontított oroslánok helyére csak 1972-ben helyezték el a másolatokat.

1875 – Székely vértanúk emlékoszlopa. Marosvásárhely. Jablonszky Vince munkája. Avatóbeszédet Orbán Balázs mondta. Felavatva: 1875. július 2-án, Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály 1854. március 10-én kivégzett honvédek emlékére.

1875 – Búsuló Juhász. Izsó Miklós szobrának 1/2-es másolatát árusítják Kolozsvárt.

1876 – Gyulai Ferencz (1817–1866) kolozsvári színművész mellszobra. Kolozsvár. Huszár Adolf munkája. 1867-től tervezték felállítását. 1876-ban, a Farkas utcai (rég)i kőszínház elé állították fel. 1906-ban elköltöztették, 1930 után elkallódott.

1878 – Petőfi-szobor. Kolozsvár. Aradi Zsigmond műve. 1876-ban, az Erdélyi Múzeum részére – Türr István kezdeményezésére – készülnek megvásárolni. Felavatva: 1878. március 15-én.

1878 u. – Szigligeti Ede (1814–1878) drámaíró, rendező emléktáblája. Nagyvárad. Szigligeti Ede utca 15 szám alatt, a szülőház falán. Felirata: *Szigligeti Ede. Született / 1814 március 8. / Bölcsöd itt ringott, / itt gyúlt ki az isteni szikra / A művészet egén / lángoló csillag utóbb / A láng most kialudt, / de kihalt dicsfénye örökre / S míg magyar él, neved / és szent porod áldva leend.* A verset Szikszay Dániel írta, a táblát Weiszlovics Lajos faragta. 1937-ben a hatóság a táblát levette, a múzeumba került. 1940-ben visszahelyezték eredeti helyére, ahol ma is megtekinthető.

1879 – Teleki Sándor agyagszobra. Kolozsvár. Gabányi Árpád díszletfestő, amatőr szobrász munkája.

1879 – Unió-szobor. Kolozsvár. Felállítását kérik. (Nem valósult meg).

1880 – Bem József egészalakos bronzszobra. Marosvásárhely. Huszár Adolf munkája. 1868-ban javasolták, felavatására 1880. október 17-én került sor. Felirata: BEM JÓZSEF 1848–49-IKI HONVÉD ALTÁBORNAGY / EMELTE A NEMZET. 1923. március 27–28-án éjjel lebontották, és megsemmisítették.

1880 – Honvédemlék. Vízakna. (Ocna Sibiului). Szeben m. Felirata: EMELTETETT / A HAZA ALKOTMÁNYA ÉS SZABADSÁGA / VÉDELMEZÉSÉBEN, A VÍZAKNAI CSATÁBAN / BEM JÓZSEF TÁBORÁBÓL. 1849. FEBR. 4-KÉN ELVÉRZETT 349 HONVÉD / EMLÉKÉ-ÜL / KIK KÖZÜL MINTEGY 300 / A SZEMBEN LEVŐ SÓAKNA ÜREGÉBE / HÁNYA-TOTT BE / EMELTÉK / A HON EGYES FIAI ÉS LÁNYAI / MDCCCLXXX. (Elkallódott).

1881 – Lendvay Márton id. (1807–1858) emléktáblája. Nagybánya. A Főtéri szülőházon, Jókai Mór jóvoltából, 1881. május 29-én helyezték el. Felirata: MÁRVÁNYLAP HIR-DESD NAGYSÁGÁT / TISZTELETÜNKNEK / NAGY SZINMŰVÉSZNÜNK / LENDVAY / ITT SZÜLETETT 1807. NOV. 11. Az emléktáblát 1936 júliusában eltávolították, a bécsi döntés után visszahelyezték, 1992-ben homlokzat felújítás ürügyén ismét eltávolították az épületről.

1881 – Gábor Áron (1814–1849) emlékműve. 1881-ben Sepsiszentgyörgyön készültek felállíttatni. (Nem valósult meg). 1907-ben ez az ötlet ismét napirendre került, 1940-ben Varga Ferenc bp-i szobrászművész meg is nyerte az ekkor kiírt pályázatot, de a világháború megakadályozta ennek kivitelezését.

1881 – Az aradi vesztőhely emlékműve. Arad. Vesztőhely-mező. Egy emlékmű megvalósítása érdekében, a gyűjtés már 1961-ben megindult. 1867-ben Barabás Péter asztalosmester egy fakeresztet állított fel. Ezt követte egy kisebb emlékkő, amit Pászthy Mihály egykori honvédtiszt, 1869. október 6-án helyezett el, a következő felirattal: 1849. október 6. 1874-ben, Damjanich özevegye jelenlétében egy kisebb obeliszket állítottak a már meglévő terméskő alapra. 1881-ben Barabás Béla gyűjtést szervezett egy nagyobb, ma is látható emlékműre, amelyet a budapesti Jablonvszky Vince műhelyében készült. Felavatta: 1881. október 6-án, amikor a régi emléket befalazták az emlékdomba. Az emlékművet 1920. után lebontották, 1945-ben helyreállították. Felirata: AZ ARADI TIZENHÁROM / VÉRTANÚ / KIVÉGEZTETÉSI / HELYÉNEK MEGŐRÖKÍTÉSÉRE / EMELTETETT / 1881. OKTÓBER 6-ÁN. 1974 óta, az emlékoszlop alatt kialakított kriptában nyugszik a tizenegy vértanú földi maradványa.

1882 – Kriza János (1811–1875) költő, unitárius püspök emléktáblája. Nagyajta. (Aita Mare) Kovászna m. Tervezte: Pákei Lajos építész. Kivitelezte: Lorenz. Felirata Nagy Lajos kolozsvári unitárius tanár munkája: KRIZA JÁNOS / UNITÁRIUS PÜSPÖK, KIRÁLYI TANÁCSOS, / A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEVELEZŐ S A KISFALUDY TÁRSASÁG TAGJA, / KÖLTŐ S A SZÉKELY NÉPKÖLTÉSZELET A VADRÓZSÁKBAN HALHATATLAN GYŰJTŐJE. / Szül. 1811. jan. 28. Megh. 1875 március 26 Kolozsvárt // Itt született, innen pattant ki a szellemi szikra, / mely a Kriza nevet fényel öleli körül / Mint költő gyűjti Székelyföld elmevilágait... Népdal a nép ajkán, dalban a dalnok is él. 1890 körül a szülőházat lebontották, helyére új paplakot emeltek, amelynek homlokzatára visszahelyezték az emléktáblát.

1882 – Honvédemlék. Tömös-völgy. Kovászna m. Állíttatta a Magyar Mérnöki Kamara az 1849. június 19-én itt elesett honvédek emlékére. (Koós Ferenc: A tömösvölgyi honvéd szobor mellett 1895. június 19. *Történelmi Lapok*. 1895. július 15. 112.)

1883 – Kéler Iona színésznő síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Tervezte Pákei Lajos, Klósz József domborműve. (1881-től tervezik felállítani).

1883 – A Báthori-Apor szeminárium emléktáblája. Kolozsvár. Felavatta: 1883. augusztus 25. Felirata: SEMINARIUM BATHOR(iano). APOR(eum). S(ancti). IOSEPHI.

1884 – Sáni László (1817–1881) ref. tanár síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Szász Gyula terve. A dombormű a carrarai Carlo Nicolo munkája. 1881-ben tervezik felállítását, 1882-ben Mátrai Lajos is tervet készít.

1884 – Arany János síremléke. A kolozsvári Bertha Mihály szándékszik elkészíteni. (Nem valósult meg).

1884 – Az Ipartestület épülő székházának négy allegorikus szobra. Kolozsvár. Bécsi mintára Klósz Gy. és Bertha M. készíti. A szobrok talapzatán: BERTHA és KLÓSZ feliratok.

1884 – Báthory és Rakóczi címeres emlékkövek. Kolozsvár. A 16–17. századi eredetű címeres és feliratos kövek, a lebontott városfalakból kerültek a városház pincéjébe. 1884-ben a Haller Károly polgármester utasítására a lépcsőház falára helyezték el őket. 1986. szeptember 22-én távolították el.

1884 – Dávid Ferenc (1510–1579) unit. püspök emléktáblája. Kolozsvár. Unitárius templom. Felirata: DÁVID FERENC / A HAGYOMÁNY SZERINT EZEN A KÖVÖN TARTOTTA / A TORDA UTCA SZEGLETÉN 1568-BAN / MIDŐN A GYULAFEHÉRVÁRI / EGYH(ÁZI) GYŰLÉSRŐL HAZAÉRKEZETT, / AZT A BESZÉDET, MELYRE / AZ EGÉSZ KOLOZSVÁR ÁTTÉRT / AZ UNITÁRIUS VALLÁSRA. 1884.

1885 – Széchenyi-emléktábla. Kazán szoros. (Vaskapu), az Al-Duna bal parti sziklafalán. 1881-ben tervezik elhelyezését. A Duna-gát megépítésekor ez a partszakasz és az emléktábla víz alá került. Felirata: SZÉCHENYI / EMLÉKÉNEK / A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ EGYLET / MDCCCLXXXV.

1885 – A vigadó alföldi csikós c. szobrát, Klósz Gy. bemutatja a budapesti Országos Kiállításon.

1885 – Fábíán Gábor (1795–1877) műfordító, szabadságharcos emléktáblája. Arad. Kazinczy (Sebes) utca. Az egykori emléktábla szövege: *Itt lakott a jeles író, műfordító FÁBIÁN GÁBOT (1795–1877). Emlékét a Kölcsey Egyesület MDCCCLXXXV.* Az 1920-as években eltávolították.

1886 – Vértanúk-emlékköve. Alsójára. (Iara) Kolozs m. Unitárius templom telkén emelték a románok által 1849. január 14-én legyilkolt 53 járai lakos, közöttük Pálffy József unitárius lelkész emlékére. Felirata: AZ 1849 / JANUÁR 14-ÉN / KEGYETLE / NÜL LEGYIL / KOLT 53 MA / GYAR VÉRTANU / SZOMORÚ / EMLÉKE // EMELTETTE / DÁVID ISTVÁN / A LEGYILKOLT / DÁVID JAKAB / FIA. / 1886.

1887 – Nagy Péter (1819–1884) író, ref. püspök síremléke. Kolozsvár. Gerenday Antal bp.-i műhelyében készült.

1887 – Hungária-szobor. Kolozsvár. Császárlátogatás tiszteletére. Alkotója ismeretlen. (Elpusztult).

1887 – Ferencz József cs. kir. szobra. Kolozsvár. Moretti „olasz mester” munkája. (Sorsa ismeretlen)

1887 u. – Ferenc József cs. kir. emléktáblája. Kolozsvár. Bánffy palota. (elkallódott). Egykori felirata: I. FERENCZ JÓZSEF Ő FELSÉGE A KIRÁLY / EZEN HÁZBAN LAKOTT 1887 SZEPTEMBER 23–25 / MELY IDŐBEN ENNEK TULAJDONOSA / LOSONCZI BÁRÓ BÁNFFY GYÖRGY FOGADTA.

1888 – Mária mennybemenetele bronzszobor. Nagyvárad. Az olasz plébániatemplom kertjében. Eredetileg a Széchenyi téren, a vármegye által 1735-ben állított kőszobrot cserélték le Kiss György bronzszobrával 1888-ban. Talapzatát is kicserélték 1891-ben, amelynek alsó részén Bihar megye, Schauch püspök, a Kende család és Nagyvárad bronzból készült címerei, és a felállítás dátumát jelző kronosztichont helyeztek el. Ennek a latin nyelvű feliratnak magyar fordítása: *Magyarország Patrónája iránti hódolatának őszinte érzelmekből a Mennyekbe vitetett dicsőséges Istenanya örök tiszteletére állította Nagyváradon Bihar Vármegye illusztris közönsége.* A negyedik oldal felirata: *Eredetileg kőből készült 1735. Bronzból megújított a szobor 1888. A vármegyeház főkapujával szemben volt régi talapzata megújult 1901.* A városi néptanács utasítására 1960 augusztusában a szobrot és a bronz címerpajzsait levették, majd arra egy Ady-szobrot helyeztek, a Mária szobrot az olasz plébániatemplom kertjében állították fel.

1889 – Mátyás-ház emléktáblája. Kolozsvár. Pákei Lajos terve alapján, Zala György kivitelezé. Leleplezése 1889. szeptember 2-án történt. Felirata: EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT 1443 MÁRC(ius) 27-én / MÁTYÁS 6 AZ IGAZSÁGOS / HUNYADI JÁNOS ÉS

SZILÁGYI ERZSÉBET FIA / SZÜLŐHÁZÁT A NAGY KIRÁLY KEGYELETÉBŐL / MINDEN TEHER ALOL FÖLMENTETTE / II. RÁKÓCZI GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEM / E HÁZ KIVÁLTSÁGÁT MEGERŐSÍTETTE / I. FERENCZ JÓZSEF APOSTOLI KIRÁLYUNK / 1887 SZEPT(ember) 23-án LÁTOGATÁSÁVAL MEGTISZTELTE / HOGY ÖRÖK EMLÉKEZETÜL MEGJELŐLTESSÉK / A KEGYELET ÉS TISZTELET HIRDETŐJE / EZ AZ EMLÉKTÁBLA MELYET LEGNAGYOBB FIÁNAK / SZÜLŐHÁZÁRA TÉTETETT A TULAJDONOS / KOLOZSVÁR SZABAD KIRÁLYI VÁROSA / MDCCCLXXXVIII.

1889 – Mikó Imre (1805–1876) emlékszobra. Kolozsvár. Az egykori Múzeumkert területén. 1920 óta áll jelenlegi helyén, a Múzeumkert bejáratánál. Ifj. Vay Miklós munkája. 1884-től tervezik megvalósítani. 1885-ben ki van öntve. A talapzatot tervezte Pajecsevich N., kivitelezést vezette Kovács Albert kőbánya-tulajdonos, Gáll József mérnök, illetve a Zorzini G. cég. Felirata a bronzszobor elülső oldalán: HIDVÉGI GRÓF / MIKÓ IMRE / AZ ERDÉLYI MÚZEUM / ALAPÍTÓJA / A NEMZETI TUDOMÁNY / NAGYLELKŰ PÁRTOLOJA / S BUZGÓ MŰVELŐJE / DICSŐ EMLÉKÉNEK / A HÁLÁS MUZ(eum) EGYLET / MDCCV-MDCCCXXVI. A talapzat hátoldalán: EMERICO / COMITVM MIKÓ / DE HIDVÉG VLTIMO / MVSEI TRANSILVANI / FVNDATORI / ARTIVM LITERARVMQVE / FAVTORI / Optimae. M(memoriae). P(osuit). / GRATA POSTERITAS / MDCCCLXXXIX. A talapzat alján: PERAGIT TRANQUILLA POTESTAS / QUPD VIOLENTA NEQUIT. Ugyanott a jobb alsó sarkon: ZORZINI. G. A mellszobor hátán: Mintázta Báró VAY Miklós. A mellszobor közepén: Öntötte a Schlick féle R(észvény). T(ársaság).

1889 – Oroszlándíszes honvéd emlékmű. Dés. Tervezte Bartók József építész, faragta Bertha Kristóf kolozsvári kőfaragó. Felavatva: 1889. november 23. Felirata: 1848 NOVEMBER 24-ÉN ELESETT / HONVÉDEK EMLÉKE / EMELTE A HONFIÚI / KEGYELET 1889. (Kádár József: Honvédemlék Deesen. *Történelmi Lapok*. 1893. december 1. 221.)

1890 – Szabadság-szobor. Arad. A színház mögötti téren. Az akár európai mércével is jelentős alkotásnak felavatására 1890. október 6-án került sor. 1867. július 15-én Tiszty István az Alföld című újság hasábjain javasolta megvalósítását, s még ugyanabban az évben Atzél Péter polgármester kezdeményezte a szükséges pénzalap megteremtését. A szoborpályázat 1867-ben került kiírásra, melyre 14 pályamű érkezett, amelyet 1877-ben Huszár Adolf nyert meg. A művész 1883. december 29-én írta alá a megbízási szerződést, de halálát követően (1885) Zala György készítette el a szobrot. A talapzatot Andretti olasz mester készítette. A szobor hivatalos átadására – a művész és a város vezetőinek vitáit követően – 1892. július 20-án került sor. Főalakja Hungária, mellékalakjai allegorikusak: Ébredő szabadság, Áldozatkétség, Harckétség, Haldokló harcos, stb. 1919-ben elbontását szorgalmazza Romul Veliciu prefektus, de Albisi Barabás Béla nyugalmazott főispán közbenjárására még hat éven át a helyén maradt. Bár időközben intenzív tárgyalások folytak annak érdekében, hogy a szobrot átadják a magyar államnak, 1925. június 27–30 között, Vignalli Raffaello nagyváradi szobrász irányításával elbontották a szoborcsoportot, s a 13 tábornok bronzplakettjeit leszámítva (múzeumba kerültek), a szobor részei előbb a régi lovardába, 1967-ben az aradi vár kazamatájába kerültek. 1999 októberétől a minorita templom udvarán látható.

1890 – Hébe Istennő egészalakos ércszobra. Szalonta. Főtér. A város első köztéri szobra. Az ércszobrot 1890-ben francia földön öntötték.

1890 k. – Scudier Antal egészalakos bronzszobra. Temesvár. Alkotójának nevét nem sikerült kideríteni.

1890 k. – A Rákóczi-szabadságharc emlékműve. Domahida. (Dománe^oti). Szatmár m. A majtényi sík egyik dombján, Kismajtény és Domahida határában áll a terméskőből emelt négyszögű oszlop, rajta felirat: SZATMÁRI / BÉKE / 1711. április 17.

1891 – Orbán Balázs (1829–1890) szobra. Székelyudvarhely. Gyűjtik a pénzalapot. (Nem valósult meg). Évtizedeken át tartó próbálkozások után, 1995. február 4-én avatták fel Székelyudvarhely főterén Orbán Balázs egészalakos bronzszobrát, Demeter István helyi szobrász alkotását.

1891 – Honvédszobor. (Csángó szobor). Négyfalú. Brassó m. Felavatva: 1891. szeptember 21-én. A csángó szobor 1926. január 6-ig a falu piacterén állt. Ekkor lebontották, majd a

hosszúfalusi temetőbe újra felállították. 1981-ben visszakerült felirata, 1999-ben restaurálták. (NAGY János: A négyfalusi csángó szobor. Európai Idő. 1999/5. 7; Koós Ferenc: A csángó-szobor története. Brassó. 1891. 41 old.)

1892 – Gábor Áron (+1849) síremléke. Eresztevény. (Eresteghin). Kovászna m. Gábor Áron szülővárosában Berecken, 1890-ben szoborbizottság alakult, de az általuk tervezett emlékművet két év múlva nem itt, hanem Eresztevényen emelték. Tervezte: Gyárfás Győző kir. főmérnök. Gábor Áron domborművű arcképét Gerenday Antal készítette. Felavatva 1892. július 31-én. Felirata: RABOK VOLTUNK / MOST SZABADOK... / GÁBOR ÁRON / A SZÉKELY AGYÚHÓS, / HONVÉD ÖRNAGY. // SZÜLETETT 1814. NOV. 7-én / ELESETT A KÖKÖSI CSATATÉREN / 1849. JUL. 2-án.

1892 – Honvédemlék. Vízakna. (Ocna Sibiului). Szeben m. Az 1849-ben elesett, majd 1890. július 3-án, a sóbánya aknáiból felszínre került, majd végtisztességben eltemetett honvédek emléke. Állította Szentkatolnai Bakk Endre. Felavatva 1891. június 3-án. Felirata: A / SZEMBEN LEVŐ SÍRBAN / NYUGOSZNAK 1890. / JÚL. 3-IKI NAGY FELHŐ / SZAKADÁSKOR / A NAGY-AKNÁBA / BEÖMLÖTT VÍZ ÁLTAL / FELSZÍNRE HOZOTT / HAT HONVÉDNEK / 41 ÉV ALATT / EL NEM SENVEDETT / TETEMEI.

1892 k. – Az 1848-as vértanúk emléke. Csíkszentmihály. (Mihăileni). Hargita m. Felirata: A SZENTMIHÁLYI VÉRTANUK EMLÉKÉNEK. ITT NYUGSZIK AZON NÉGY SZÉKELY IFJÚ, KIKET AZ OLÁHOK 1848. NOVEMBER 6-ÁN AZ UGRON KÚRIA UDVARÁN KEGYETLENÜL LEGYILKOLTAK. PIHENÉSÜK LEGYEN CSENDES A HONI FÖLD-BEN, MELYÉRT ÉLETÜKET ÁLDOZTÁK. SEPSIKÖRÖSPATAKI BEDŐ FERENCZ UNITÁRIUS PAPNÖVENDEK, SZÜL. 1824. HOMORODALMASI SEBESTYÉN JÓZSEF VÉGZETT UNITÁRIUS PAPNÖVENDEK. KOLOZSVÁRI GIMNÁZIUMI SENIOR. SZÜL 1821. BÁNTÓ SÁNDOR FIAFALVI GAZDATISZT. (A negyedik áldozat a Martonosi Pálfi Márton volt).

1892 – „100 éves a Magyar Színjátszás” emléktábla. Kolozsvár. Napoca (Belső Szén) utca 4 sz., Rédey-ház. Tervezte Pákei Lajos. Kivitelezte: Klósz és Bertha. Felirata: EBBEN A HÁZBAN KEZDETTE MEG ELŐADÁSAIT / 1792. NOV. 11-ÉN / AZ ERDÉLYI MAGYAR NEMES / SZINJÁTSZÓ TÁRSASÁG / NYELVÜNK DICSŐSÉGÉRE ÉS A NEMZETI / TISZTA ÉRZÉS GYARAPÍTÁSÁRA. / ENNEK EMLÉKÉRE HELYEZETE IDE E TÁBLÁT / A SZÁZÉVES ÜNNEPET RENDEZŐ BIZOTTSÁG / 1892. NOV. 11-ÉN / A HÁZ TULAJDONOSA BR. HORVÁTH ÖDÖNNÉ, / GR. RHÉDEY JOHANNA NEMES ADOMÁNYÁBÓL.

1892 – Nagyvárad török uralom alól történt felszabadulásának emléktáblája. Nagyvárad. Az útvárosi r.k. templom falán. Felirata: *Ezt az emléktáblát / NAGYVÁRADNAK / A TÖRÖK URALOM ALOL / 1692. június hó 5-én történt felszabadulása / KÉT ÉVSZÁZADOS EMLÉKÉRE / EMELTE A VÁROS KÖZÖNSÉGE / 1892. évi június hó 26-ik napján.*

1893 – Leányka portréja. Torda. (Turda). Kolozs m. Apáti Abt Sándor munkája.

1893 – Petőfi-obeliszk. Erdőd. (Ardud). Szatmár m. Gránitkőből rakott gúla oldalán fekete márványtábla. Rajta felirata: ÁLDOGÁLOK A TÓ PARTJÁN / SZOMORÚ FŰZ MELLETT / PETŐFI / 1848–1893.

1893 – Szent László egészalakos bronzszobra. Nagyvárad. Tóth István alkotása. 1893. szeptember 10-én a Szent László térre állították fel, egy 1738-ból való Szent László szobor helyére. Ezt a barokk szobrot a váradi káptalan állította, de az alkotás nem nyerte el a helybeliek tetszését. 1830-ban Lajcsák Ferenc püspök megbízásából Ferenczy István egy lovaszobor tervét készítette el, de az elképzelés nem valósult meg. 1890-ben felújították a szobrot, 1892-ben a papnevelde telkére vitték át. Később elásták, az 1990-es években megtalálták, jelenleg a nagyváradai székesegyház jobb oldali bejárata közelében van felállítva.

1890-ben határozatotott el Szent László emlékéhez méltó szobor felállítása. A monumentális emlékművet Tóth István 1893-ra készítette el, aki Szent László szobrát egy magas talapzatra helyezte, sarkain négy címert tartó oroszlánnal. A címerpajzsok Magyarország, Schauch Lőrincz püspök, Nagyvárad címerét, illetve Szent László pecsétjét ábrázolják. Eredeti helyéről 1923-ban költöztették el a Bazilika elé, ahol a barokk szobor közelében, ma is megtekinthető.

1893 – Honvédemlék. Zentelke. (Zam). Hunyad m. Állította: Szegefű Gyula honvédhadnagy 1893-ban.

1894 – Jósika Miklós (1794–1865) író emléktáblája. Torda. Apáti Abt Sándor munkája. 1882-ben javasolják felállítását. Felavatta: 1894. június 3-án. A két világháború között eltávolították, 1994-ben új emléktáblát helyeztek az egykori szülőház helyén álló épület falára. Sírja, illetve a Pákei Lajos tervei alapján emelt síremléke a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

1894 – Szoborcsarnok Kolozsvárt. A Felsőbb Leányiskolában híres szobrok másolatát mutatják be.

1894 – A kolozsvári hatósági szakbizottságában, 1894. április 8-án, öt emlékszóbor állításra tesznek javaslatot. (Egyik sem valósult meg).

1894 – Kossuth-emléksír. Szatmárnémeti. Református temető. Emeltette a város polgársága tizenkét nappal Kossuth halála után, 1894. április 1-én. 1994. márciusában az emléket áthelyezték a ravatalozó mellé, s az eredeti, maig megőrzött emléktábla mellé egy új követ is illesztettek, rajta egy Kossuth-plakettel, melyet Nyíri Zoltán festőművész készített. Az emléktábla szövege: *KOSSUTH LAJOS / örökemlékü magyar hazánk / fiának és Szatmár Németi / sz. kir. város díszpolgárának / 1894. április 1. / Áldott legyen örök emléke.* Az új emléktábla szövege: *Halálának 100. évfordulójára / felújította a / Szatmárnémeti RMDSZ / a Szent István Kör és a Kelemen Lajos / Műemlékvédő Társaság. / Kovács Albert lázári vállalkozó / kivitelezésben és anyagi / hozzájárulásával. / 1994. március.*

1894 – Honvédek obeliszkje. Temesvár. Selyemgyártelek. 1885. március 15-én a Gyárvasósi Társaskör tagjai javasolták, hogy állítsanak emléket a szabadságharcban elesett honvédeknek. Felavatása 1894. november 1-én történt. A 4 méter magas obeliszket a temesvári Tunner kőfaragó műhelyben készítették. Felirata: *Itt nyugosznak / az 1848–49 évi magyar szabadságharcban / elesett magyar szabadságharcosok / / Áldott legyen emlékü! / / Közadakozásból emelte a / Temesvári Honvéd Szobor Bizottság.* 1948-ban restaurálták, s ekkor új márványtáblával is ellátták, amit 1990-ben összetörtek. Helyébe a temesvári RMDSZ új emléktáblát készítettett, 1996-ban az obeliszket is restaurálták. Felszentelésére 1997. március 14-én került sor.

1894 – Honvédek obeliszkje. Temesvár. Józsefvárosi sírkert. Felavatása 1894. november 1-én történt. Az obeliszket a temesvári Tunner kőfaragó műhelyben készítették. Felirata: *Itt nyugosznak / az 1848–49 évi / magyar / szabadságharcban / elesett honvédek. / / Áldott legyen emlékü! / / Közadakozásból emelte / a Temesvári Honvéd / Szobor Bizottság.*

1895 – Gr. Teleki Sándor (1821–1892) mellszobra. Kolozsvár. Zwörner Sándor munkája.

1895 – Kölcsey Ferenc (1790–1838) mellszobra. Szatmárnémeti. (Díszoszlopra helyezett mellszóbor).

1896 – A székely-vértanúk emlékoszlópa. Kolozsvár, a szamosfalvi út mentén. Smiel Sebestyén Dávid kőbánya-tulajdonos a saját költségén dolgoztatta ki. Eredeti felirata: *A HAZÁÉRT 6 ÉS A NEMZET JOGAIÉRT / 1849. OKTÓBER 18-ÁN / E HELYEN / A BITÓFÁN VÉRTANÚHALÁLT / SZENVEDETT / TAMÁS ANDRÁS ALEZREDES / Sz. CSÍKMÁDÉFALVÁN 1784. X/16 / SÁNDOR LÁSZLÓ TÁBLABÍRÓ / AZ I. SZÉKELY EZRED 1-SŐ ZÁSZLÓALJÁBAN / NEMZETŐR TISZT / Sz. CSÍKTAPLÓCZÁN 1796.* Az 1930-as években felső részét ledöntötték, 1941-ben újra felállították. A helyreállított oszlopra a következő felirat került: *A HAZÁÉRT ÉS A NEMZET VÉDELMEÉRT / 1849. OKTÓBER 18-ÁN / E HELYEN A BITÓFÁN VÉRTANUHALÁLT / SZENVEDETT / TAMÁS ANDRÁS EZREDES, SZÜLETETT CSÍKMDÉFALVÁN 1784. X. 16. / SÁNDOR LÁSZLÓ, A SZÉKELY EZRED / ZÁSZLÓALJÁBAN ÖRNAGY SZÜLETETT CSÍKTAPLÓCZÁN 1796.* Az emlékmű talapzatára még egy felirat került: *BARBÁR KEZEKTŐL LEDÖNTÖTT EZEN / EMLÉKET FELKUTATTA ÉS VISSZAÁLLÍTOTTA / A 25. ÖNÁLLÓ LÉGVÉDELMI GÉPÁGYÚ-ÜTEG 1941. AUGUSZTUS 10-ÉN.* A felső részén egy terméskötéltáblán: *VÉRTANUSÁGOK MEGSZENTELT HELYÉN / EMLÉKETEK E KÖBETÜK ŐRZIK. / DE MAGYAR SZÍVBAN JOBBAN, MINT A SZIKLA / MEGTARTJUK MAJD A VÉGTELEN IDŐKIG.* A második világháború után e két utóbbi feliratot eltüntették, 1985-ben ledöntötték az emlékművet, 1993 őszén részben helyreállították.

1896 – „Fejedelmi-szoborfejek”. Kolozsvár. Bertha Mihály munkái. (Elkallódtak).

1896 – Hunyadi János (1407 k.–1456) buzogányos emlékműve. Vaskapu felett. A kőgúlara emelt fémbuzogányt megörökítő emlékmű felirata: *Hunyadi János tizenötezer vitézével az 1442-ik évi szeptember 6-án e szorosban verte szét Sehabeddin Begler-bég Erdélybe nyomulól nyolcvanezer főnyi török seregét. E dicső fegyvertény örök emlékezetére állítá ez oszlopot Hunyad vármegye közössége... 1896.*

1896 – Millenniumi-emlékoszlop (Árpád-szobor). Brassó. Jankovics Gyula szobra, az emlékoszlop keleti oldalán elhelyezett magyar címert ábrázoló emléktáblát Szepessy Sándor cég készítette. A 24 méter magas emlék helyét 1895. májusába jelölték ki a Cenk-hegy tetején. Felavatása 1896. október 16-án történt. 1902-ben és 1913-ban megrongálták, 1913. szeptember 27-én egy Catarin Vladimír nevű ember felrobbantotta, minek következtében az év december 13 éjjel egy vihar ledöntötte. Az emlékmű romokban állt az 1950-es évekig, amikor lebontották. Talapzata részben ma is áll. (Orosz József: A brassói Millenniumi emlékoszlop története. *Erdélyi Gyopár*. 2001, 1 sz. 3–5.)

1896 – Kossuth Lajos (1802–1894) mellszobra. Bihardiószeg. (Diosig). Bihar m. A kilenc Kossuth szobor között, amit 1896 után Erdélyben felállítottak, ez a legkorábbi emlék. Felavatva: 1896. május 1-én. Alkotója Gerenday Béla (1863–1936) volt, aki hasonló műveket készített Bárán, Balatonkenese és az ukrajnai Técső részére is. A bihardiószegi Kossuth-szobrot kétszer is ledöntötték, de sikerült megmenteni. Eredeti talapzata ma is áll, de a szobrot 1994. márciusába a református templomba sikerült újra felállítani.

1896 – Millenniumi emlékoszlop. Bihar. (Bihar). Bihar m. a négyszögű, tagolt peremmel zárt, kupolaformát mutató oszlopféjen, bronzból öntött turulmadár. 1919 után megsemmisítették.

1896 – Diákemlék. Nagyenyed. Városi temető. Klósz József munkája.

1896 – Szaniszló Ferenc püspök egészalakos bronzszobra. Nagyvárad. A székesegyház előtt. Tóth István alkotása. Felirata: TORDAI SZANISZLÓ FERENC / 1792–1862. / A HÁLA ÉS A KEGYELET. A szobor jobb alsó sarkán: *Terv és minta: Tóth István 1896.*

1896 – Asztalos Sándor és Boczkó Dániel 1849. évi szabadságharcosok emléktáblája. Arad. Szabadság tér. Domány József ital-nagykereskedő háza. Az egykori emléktábla szövege: *Ezer éves hazánk dicsőségére ASZTALOS SÁNDOR és BOCZKÓ DÁNIEL vezérlete alatt 1849. február hó 8-án e téren megüvölt győzelmes harc emlékére. Isten áldd meg a magyart. 1896. október hó. Arad polgársága. Az 1920-as években eltávolították.*

1896 k. – Asztalos Sándor honvédőrnagy emléktáblája. Arad. Rácfertály. Asztalos Sándor utca. Az egykori emléktábla szövege: *Ezen utca ASZTALOS SÁNDOR őrnagytól kapta a nevét, ki vitéz honvédekkel az 1848. február 8-án városunkban betört ellenséget véres utcai harcban kiverte, és Arad városát a pusztulástól megmentette. Az 1920-as években eltávolították.*

1896 k. – Boczkó Dániel 1849 évi kormánybiztos emléktáblája. Arad. Főtér. Az egykori emléktábla szövege: *E tábla BOCZKÓ DÁNIEL teljes hatalmú kormánybiztos az 1849. február 8-án vívott aradi utcai harc polgárhősének dicsőségét hirdeti. Az ő bölcsessége és lángszava Asztalos Sándor honvédőrnagy vitézségével párosulva, közösen mentették meg Aradot a biztos pusztulástól. Arad hálás polgárai. Az 1920-as években eltávolították.*

1896 k. – Az 1849 évi szabadságharc emléktáblája. Arad. Kossuth (Marasesti) utcai iskola falán. Az egykori emléktábla felirata: *Ezen az utcán vonult be a városunkat megmentő bátor honvéd csapat 1849. február hó 8-án. A HŐSÖK EMLÉKÉNEK 1849. október hó. Arad polgársága. Az 1920-as években eltávolították.*

1896 k. – Nagy Sándor József honvéd tábornok emléktáblája. Arad. Thököly Imre utca. A egykori emléktábla felirata: *E házban volt utolsó főhadiszállása Nagy Sándor József honvéd tábornoknak. 1849. augusztus 1–12-ig. Az 1920-as években eltávolították.*

1896 k. – „Búsuló Arad” című szobor. Arad. Az egykori Kossuth utcai temetőben. Aradi Zsigmond allegorikus szobra, az 1849. február 8-i harcokban elesetek emlékére. Mivel 1916-ban felszámolták ezt a temetőt, a szobrot a Hal térre költöztették át, majd az 1920-as években lebontották.

1896 k. – Nagy Sándor (†1849) **honvédtábornok emléktáblája**. Nagyvárad. Nagysándor József (Aurel Lazár) utca 4 sz. Felirata: NAGY SÁNDOR / HONVÉD TÁBORNOK ARADI VÉRTANU / IFJÚSÁGI LAKHELYE / VÉRTANUVÁ FELAVATOTT 1849 okt. 6-án. // *Nagy voltál névre, nagy bajnoki szívre hazádhoz, / Nagy lelked bűn volt törpe bakóid előtt, S bosszúja, míg a győzelmet mélyre dobta, / Trónoknál magasabb fényre emelt dicséd.* Ez utóbbi négy sort Szemere Miklós írta. 1937 májusában elmozdították helyéről, 1941-ben állították vissza.

1897 – Millenniumi-emlékoszlop. Dés. 1896-ban felavatását tervezik. 1919-ben eltávolították.

1897 – Lőkös Pál emlékoszlopa. Makkfalva. (Ghindari). Maros m. A ref. templom előtt. Felirata: LÖKÖS PÁL / ÉS NEJE / MOLNÁR BORBÁLA / A MAKFALVI EV. REF. / EGYHÁZ JÓTEVŐINEK / EMLÉKÉRE / HÁLÁJA JELEÜL / EMELTE AZ EGYHÁZ / 1897. // *A ti emlékezetek / nemzetségről nem- / zetségre megma- / rad. Zsolt. 135. 13. // ÖSSZES VAGYONUKAT AZ EGYHÁZRA / HAGYOMÁNYOZTÁK AZ 1700-IK ÉVBEN.*

1897 – Honvédemlék. Gyertyámos (Caprinis). Temes megye. Leleplezte 1897. június 7-én. Készült a temesvári Tunner kőfaragó által. Felirata: *Néz vándor e jelre és dobbanjon a szíved / Mind hős, kit itt a föld takar / S ha kondul az óra, új harcra hívóra / Ily hős legyen minden magyar. // Gyertyámoson, 1848. évi november 3-án elesett honvédek emlékére felállította Gyertyámos közönsége 1897-ik évben.*

1897 – Honvédemlék. Csíkközvás-Nyerges-tető. Hargita megye. Ábrahám István, aki Csíkközvásban született, de 1858-tól Bukarestben élt, javasolta az emlékmű felállítását 1896-ban. Felavattva: 1897. augusztus 8-án. Kőoszlop (5,40 m magas), tetején oszlopféjjel és kőkereszttel. Felirata, a homlozati (nyugati) oldalán Bajza József Apotheosis című versének kezdő szakasza: *Nyugosznak ők / a hős fiak / Dúló csaták után / nyugosznak ők / sírjuk fölött / zöldel bokor / virány.* A szöveg alatt a csata időpontja: *1849. augusztus 1-én.* Az északi oldalon: *A honvéd / emlékszobrot / közös adakozásból / állították / a Bukarestben lakó / Székely honfiak / és honleányok / 1897. augusztus 8.* A déli oldalon: *Szenteld / oh magyar hazádnak / kebled szent / érzelmeit. / Romlott szív és / romlott elme / kit hazája / hű szerelme / szép tettekre / nem hevit.* (Kelemen Sándor: Csíkközvás. A nyerges-tetői honvéd emlékmű. Csíkszereda. 2001.)

1897 – Millenniumi-emlékoszlop. (Millenáris Székely Emlék). Székelyudvarhely. Felavattva 1897. július 26-án. Ez emlékmű elkészítésének és felállításának fő szervezője Embery Árpád r. k. gimnáziumi tanár volt. Az egykoron 8,4 m magas emlékoszlopot a székelyudvarhelyi Kő-, és Agyagipari szakiskola igazgatója, Hargita Nándor készítette. (Elpusztult, címeres, illetve felírt köve a székelyudvarhelyi Városi Múzeumban).

1897 – Bulbuk Emanuel adománytevő emléktáblája. Kolozsvár. Egyetem utca. Bátorhony-Apor szeminárium épülete. 1879-ben helyezték az épület falára. Felirata: *BULBUK EMANUEL / kolozsvári polgár emlékére / a ki a kolozsvári két finevelőntézetnek / 60000 korona alapítványt hagyott / 1821–1897.*

1897 – Petőfi emléktábla. Kolozsvár. Biasini-szálló. Petőfi (Külső-Torda, Avram Iancu) utca 20 sz. Felirata: *Itt volt szállva / PETŐFI SÁNDOR / és neje / 1847 okt(ober). 21-től 24-ig / Megjelölte a helybeli áll(ami). / felsőbb leányiskola kegyele / 1897 márc(ius). 15.*

1897 – Petőfi emléktábla. Nagybánya. Az egykori Arany sas fogadó (ma a megyei bíróság) épületén. Felirata: *Itt szállott meg Petőfi Sándor 1847. szeptember 8-án.*

1897 (?) – Petőfi emléktábla. Vízakna. (Ocna Sibiului). Szeben megye. Főtér (Traian) tér 3 szám. Felirata: *ITT LAKOTT / PETŐFI SÁNDOR / 1849. január 29-dikétől február 4-dikéig. // Költő volt s szíve lángvérét áldozta honáért, / Emlékét tiszteld oh magyar és ne feledd, / A nagy PETŐFI emléket hirdeti ez a hely, / S im e szerény jellel őrszi meg a kegyelet.*

1897 – Veress Zoltán (1868–1935) **festőművész arcképszoobra**. Kolozsvár. Kozma Erzsébet munkája.

1897 – Brassai Sámuel (1797–1897) **emléktáblája**. Torockószentgyörgy. (Colpe^oti). Fehér m. Unitárius parókia. Emléktábla a szülőházon, amely Brassai halála után egy hónappal került a ház falára. Felirata: *E HÁZBAN /1797. ÉV JÚNIUS 15-ÉN SZÜLETETT / DR.*

BRASSAI SÁMUEL / *E kőlappal a tudósok öregének emlékét / nemzeti kegyelettel örökíti e község közössége 1897 évben.* Az emléktábla alatt Brassait ábrázoló domborművet – Gergely István kolozsvári szobrászművész munkáját – 1997. május 25-én helyezték a ház falára.

1897 – Kőlcsey Ferenc ércszobra. Nagykároly. A Károlyi kastély kertjében. Kallós Ede munkája. Felavatása 1897. április 4-én. A másfél életnagyságú, Párizsban öntött szobor egykori felirata: KÖLCSEY. Háttul: *Isten áld meg a magyart!* (Kőlcsey N-Károlyi szobrának leleplezése. *Vasárnapi Újság.* 1897. 15 sz., 227.) 1839 őszén négy román ifjú lefűrészelte a szobor fejét, s a város akkori vezetése hamarosan elszállította, s beolvasztatta a szobrot is. Talapzatát 1964-ben bontották el.

1897 – Szobordíszek a korcsolyapavilon épületén. Kolozsvár. Kozma Erzsébet munkája (elkallódtak).

1897 – Petőfi Sándor szobra. Segesvár. Vártér. Kőllő Miklós műve. 1867-ben indítványozzák felállítását. Felavatva 1897. július 31-én. Az első világháború után a Petőfi-szobor előbb Budapestre, majd Kiskunfélegyházára került és azóta is ott látható. Kőllő Miklós szobra helyén ma Romulus Ladea kolozsvári szobrászművész Petőfi bronz mellszobra látható.

1897 – Petőfi-emlék. Fehéregyháza. (Albesti) Maros m. 1861-ben merült fel egy emlékmű felállításának igénye. 1869-ben egy szobor-egylet is megalakult, amely 1893-ban újralakult. Felállítását 1877-ben, majd 1885-ben javasolták. Alpár Ignác építész terve alapján emelték, a 10 méter magas oszlop tetején a sas Kőllő Miklós munkája. Felavatva 1897. július 31-én azon a telken, amelyet Haller Louise grófnő adományozott. (Kiskunfélegyháza ajándékaiként, 1999. július 31-én, Fehéregyházán felavatták Petőfi Sándor egészalakos bronzszobrát, Máté István csongrádi művész alkotását).

Fehéregyháza határában, azon a helyen ahol Petőfit utoljára látták (Ispán-kútjánál), 1969 júliusában egy zömök emlékszobrot állította, rajta felirat: ITT ESETT EL 1849. JÚLIUS 31-ÉN / PETŐFI SÁNDOR / FORRADALMÁR KÖLTŐ, A NÉPEK / SZABADSÁGÁNAK HARCOSA.

1897 k. – Honvédelemk. Gidófalva. (Ghidfalău). Kovászna m. Az egyszerű kivitelű emlékoszlop felirata: 1849 JÚLIUS 5-ÉN A SZABADSÁGHARCBA ELVÉRZETT HONVÉDEK EMLÉKÉRE. Az emlékmű az 1950-es években eltűnt a hegyivadász laktanya vasútvonal melletti kertjéből. 1999. július 5-én Rab Sándor tanár kezdeményezésére visszaállították az egykori emlékmű mását, mikóújfalusi kőfaragó, Keresztes Zoltán munkáját. (Tompá Ernő: Az emlékmű a helyére került. Csernátóni Füzetek, 2001/ 27 szám.)

1898 – Honterus szobra. Brassó. Magnussen Harro (Berlin) műve.

1898 – A nagyváradi színjátszás emléktáblája. Nagyvárad. Sas fogadó. Felirata: E VÁROSBAN EZ ÉPÜLETBEN / A SZINPADRÓL ELHANGZOTT / ELSŐ MAGYAR SZÓ EMLÉKÉRE / 1798 augusztus 26 – 1898 augusztus 26 / *Hálás kegyelettel az utókor iránt, / a Szigligeti Társaság kezdeményezésére / Nagyvárad város közössége.* (A kolozsvári színtársulat vendégszolgálatáról van szó). A Sas fogadó helyére felépült szecessziós palotára átkerült az emléktábla, ahonnan 1989-ben, az épület tatarozása során tüntették el.

1898 (?) – A Wesselényi-család emléktáblája. Makkfalva. (Ghindari). Maros megye. Fő utca 130 sz. Felirata: ADTÁK A SZÉKELYEK / WESSELÉNYINYINEK HAZAFIASÁGÁÉRT / A SZÉKELY NEMZETNEK / WESELÉNYI.

1898 – Verzák örmény püspök szobra. Szamosújvár. Fadrusz Jánossal tervezik elkészíttetni. (Nem valósult meg).

1898 – Bem-emléktábla. Kolozsvár. Deák Ferenc (Hősök) útja 1 sz. Készítette: Raimann kőfaragó. Szövege: E HÁZBAN VOLT SZÁLLVA / BEM JÓZSEF / HONVÉD TÁBORNOK / 1848 DECEMBER 25-IKI / GYŐZEDELMESE BEVONULÁSAKOR.

1898 – Az utolsó (1848 évi) székely nemzetgyűlés emlékműve. Agyagfalva. (Lutita) Hargita m. Felállítását Solymossy Endre székelyudvarhelyi ref. tanár kezdeményezi 1898-ban. Az első konkrét tervet 1913-ban Hargita Nándor dolgozta ki, de halála, illetve a világháború miatt megvalósítása elmaradt, s csak 1975-ben sikerült felállítani. (Róth András Lajos: Adatok az agyagfalvi 1848-as első emlékmű történetéhez. ALUTA. Sepsiszentgyörgy 1999. 189–193.)

1898 – Unió – emléktábla. Kolozsvár. Az egykori Vigadó (ma Néprajzi Múzeum) épületén. 1897-ben elkészítését határozta el a tudományegyetem ifjúsága. Kivitelezését a kolozsvári Nagy Testvérek cég végezte. A koronával és magyar címerrel díszített keretét Fadrusz János készítette. 1937-ben egy – az ugyanitt lezajlott – memorandum-perre emlékeztető emléktáblával cserélték ki. 1919-ben eltávolították, 1940-ben visszaállították, 1946-ben ismét levették, az 1980-as években a az Erdélyi Néprajzi Múzeum padlásán „örizték”, egyes vélemények szerint azóta megsemmisítették. Egykori felirata: *AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉS / ITT HATÁROZTA EL AZ / UNIO / LÉTESÍTÉSÉT MAGYARORSZÁGGAL / 1848 MÁJ(us) 30. / A FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA / EMELTETTE AZ EMLÉKTÁBLÁT / AZ EGYE-TEM IFJÚSÁGA / 1988. MÁJ(us) 30.* (Asztalos Lajos: Az 1848-ban kimondott unió. A jelentős esemény emléktáblája. *Szabadság* 1998. május 27.)

1899 – Szikszai Lajos (1825–1897) Szilágy megyei alispán mellszobra. Zilah. Fadrusz Jánossal tervezik elkészíttetni. (Nem valósult meg).

1899 – Honvédelem. Szabadfalu. (Freidorf). Temes m. Készült Tunner temesvári kőfaragó műhelyében. Felirata: *Itt nyugosznak Temesvár 1849-i ostroma alkalmával elesett magyar honvédek földi maradványai. Legyen e kő a hazaszeretett örök emléke, melyet az utódok kegyele-lete a szabadságért meghalt névtelen hősöknek 1899. június hó 30-án emelt. A temesvári Honvédszobor bizottság.*

1899 – Bem József (1794–1850) főhadiszállásának emléktáblája. Szabadfalu. (Freidorf). Temes m. Felirata: *E helyen állott 1849-ben Bem József honvédtábornagy főhadiszállása, melyben 1849. évi május 3-án Petőfi Sándor hazánk koszorús lantosa őrnagyi kinevezését kapta. E történeti tények örök emlékéül és a magyar szabadságharc félszázados évfordulója alkalmából állított fel ez emléktábla 1899. év július hó 30-án.* (1913. május 25-én ezen a helyen avatták fel a Petőfi-emlékművet, amikor az emléktáblát beépítették a talapzat hátulsó oldalába).

1899 – Petőfi Sándor emléktáblája. Nagykároly. Az egykori Arany Csillag vendéglő falán állt, ahol Petőfi többször megfordult. Az emléktáblát a Kölcsey Egyesület állíttatta. Felirata: *E helyen állott / az Arany Csillag vendéglő, / ahol védő barátságba vette / a vármegyei liberális ifjúság Petőfit, / a „Nagykárolyban szeptember 7, 1848” / költőjét. / Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület / 1899. szept. 24.* Az 1920-as évek elején az emléktáblát eltávolította az új hatalom.

1899 – Petőfi Sándor és Szendrey Júlia emléktáblája. Nagykároly. Egykor az Arany szarvas fogadó falán állott, ahol Petőfi megismerkedett Szendrey Júliával. Az emléktáblát a Kölcsey Egyesület állíttatta. Felirata: *Ez volt az Arany Szarvas fogadó, / amelynek báltermében / ismerkedett meg Petőfi / az ő Júliájával / 1846 évi szeptember 8-án. / Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület.* Az 1920-as években eltávolították.

1899 – Erzsébet-szobor. Hidalmás. (Hida). Kolozs m. Az első Erzsébet-szobor Erdélyben. Stróbl Alajos műve.

1899 – Kossuth Lajos egész alakos szobra. Marosvásárhely. A második Kossuth-szobor Erdélyben. Köllő Miklós műve. Felavatva: 1899. június 11-én. 1923. március 27–28 éjszakáján, Dandea polgármester levétette a szobrot, majd beolvasztatta.

1899 – Kossuth Lajos mellszobra. Tenke. (Tinca). Bihar m. A harmadik Kossuth-szobor Erdélyben. Közadakozásból valósították meg. Leleplezve 1899. november 5-én. Gerendai Antal és Béla munkája, akiknek Balatonszabadiban, Berekböszörményben és Dunapatajon is van hasonló munkájuk. 1919-ben határozatot hoztak a szobor eltávolításáról, 1920-an a helybeliek levették a talapzatáról és az egyház egyik presbitere elrejtette előbb egy kútba, majd elásta. A talapzat bekerült a parókia udvarára, ahol néhány év múlva újra felállították. Jelenleg is folyik a kutatás a szobor megtalálása érdekében. (Razvány György: Kossuth-szobor felavatása Tenkén. *Szalontai Lapok*. 1899. nov. 12.)

1899 – Georg Dániel Teutsch bronzszobra. Nagyszeben. Donndorf német szobrász műve. Teutsch D. (1817–1893) nagyszebeni evangélikus püspök volt.

1899 – Szentháromság-szobor. Arad. Róna József munkája.

1899 – Erzsébet királyné (1837–1898) emléktáblája. Kolozsvár. Erzsébet (Hunyadi-, Bocskai-, ma Avram Iancu) tér. A királyné halálát követően, a ref. teológia előtti téren,

a mai görögkeleti templom helyén, három jegenyétölgyet ültettek, s egy 25 mázsás kötömb-be belevesték: *Erzsébet királyné emlékfá*. 1923 után, amikor megkezdődött a görögkeleti templom építése, a sziklatömböt a teológia hátsó udvarára vitték, ahol ma is áll.

1899 – Szilágyi István mellszobra. Máramarossziget. Tóth András munkája.

1899 – Arany János emlékmúzeum emléktáblája. Szalonta. Csonkatorony. Feliratának szövegét Gyulai Pál írta: EZ UGYNEVEZETT CSONKA TORONY / MELYET / ARANY JÁNOS ÉS PETŐFI SÁNDOR MEGÉNEKELTEK / ARANY LÁSZLÓ / NAGY-SZALONTA SZÜLÖTTE ÉS ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐJE 6 TERVEZETE SZERINT ÉS HAGYOMÁNYÁBÓL UJITATOTT MEG / IDE HELYEZETTEK EGYSZERSMIND ÖRZÉS VÉGETT / ARANY JÁNOS EMLÉKEI / MELYEKET A KEGYELEZES FIU / NAGY-SZALONTA VÁROSÁNAK AJÁNDÉKOZOTT / 1899 AUGUSZTUS 20-ÁN.

1899 – Orbán Balázs emlékmű Székelyudvarhely. Hargita Nándor munkája. (Elpusztult)

1899 – A mádэфalvi veszedelem emlékműve. Mádэфalva. (Siculeni). Hargita m. Az emlékmű megvalósítását Orbán Gyula indítványozta. Tervezte Tamás József építész, kivitelezője Szász István volt. A kitárt szárnyú sas-szobrot Köllő Miklós készítette. Felavatására 1905. október 5-én került sor. Felirata: *Siculicidum / 1764. jan. 7. / A határórség erőszakos szervezésekor / Mádэфalva határában / 1764. jan. 7-én hajnalban / a csász. katonaság által lekaszabolt / Csík és Háromszéki / 200 székely vértanú / Kik az ősi szabadság védelméért véreztek el / emelte az utókor hálás kegyelele. / 1899. / Székely nép! Itt hullott őseidnek vére, / Kiket zsarnok önkény bosszús karja ér, / Midőn alkotmányos szabadságot védtek, / Szörnyűkép olták ki sok ártatlan éltét. / De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt, / Emlékek nem vész el, örökre fennmarad, Mert hű kegyeletben megtartod őseid, / Így él majd emlékek időtlen időkig.*

1899 – Erzsébet királyné emlékoszlopa. Bereck. (Bretcu). Kovászna m. A mintegy 3 méter magas homokkőből készített kőgúlát a sepsiszentgyörgyi államépítészeti hivatal állította. Felirata: SYSSY.

1900 – Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság. Kolozsvár. Megalakulása és első kiállítása (Fadrusz, Stróbl, Hegedűsné, Ligethi, Istók, Szeszák, Kozma, stb.).

1900 – Wesselényi-bárá mellszobra. Budapest. Fadrusz János munkája.

1900 – Sámi Lászlóné, Pákei Lajosné és Lázár István szobrai. Kolozsvár. Kozma Erzsébet munkái.

1900 – Brassai Sámuel mellszobra. Budapest. Szegedy-Masszák Hugó készítette, Jobbágy nevű művésznövédekkel.

1900 – ifj. Téglás Gábor (1878–1900) politikus, publicista síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Kozma Erzsébet szobra. Veress Zoltán tervezte, hozzá Smiel Sebestyén Dávid adta a követ. A szoborfejet a bp-i Beschoner-cég öntötte. Felavatva 1900. október 28-án.

1900 – Ecsedi Kovács Gyula (1839–1899) színművész relief-arcképe. Kolozsvár. Szeszák Ferenc munkája. A jeles kolozsvári színművész Fehéregyházán, a Petőfi-ünnepégen, szavalás közben lett rosszul és hunyt el.

1900 – Brassai Sámuel (1800–1897) dombormű arcképe. Kolozsvár. Szeszák Ferenc munkája.

1900 – Szilágyi Sándor (1827–1899) emléktáblája. Kolozsvár. Farkas (Kogalniceanu) utcában, az egykori ref. tanári ház(ak) falán. Felavatása 1900. november 2-án. Felirata: ITT SZÜLETETT / SZILÁGYI SÁNDOR / TÖRTÉNETÍRÓ / 1827. aug(usztus) 30.

1900 – Id. Lendvay Márton (1806–1853) színművész mellszobra. Nagybánya. Verő László nagykőrösi szobrász munkája. Felirata: LENDVAY MÁRTON / 1806–1853. Lendvay szobra a város költségén készült, bronzból öntötték. Eredetileg a város főterén, az akkori Polgári-kör épülete előtt, a Lendvay-téren állították fel. Többször költöztették. Az első világháború után eltávolították, s hosszú évekig a Városi Múzeum udvarán állt, majd ismét a Főtéren, majd a Piacon, s ismét a múzeumba került. Jelenlegi helyére, a Liget-sétányára 1958-ban állították fel.

1901 – Berde Mózes (1816–1893) 1848/49-es kormánybiztos, alapítványtevő síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Síremlékének felszentelése. 1901. szept. 20-án.

1901 – Berde Mózes mellszobra. Kolozsvár. Unitárius kollégium előcsarnoka. Margó Ede munkája.

1901 – Révai Miklós nyelvtudós és Erdősi Imre szabadságharcos emléktáblája. Nagykároly. A Kegyesrendi Társház falán. Felirata: *Révai Miklósnak / nemzeti nyelvünk nagy újjáalakítójának / és / Erdősi Imrének a branyiszkói hősnak, / kik e ház lakói voltak, emlékezetükre / létesítette ezen táblát / a „Nagy-Károlyi Kőlcsey-Egyesület”, / 1901 július 2-án. 1775–78 között tanárként dolgozott a nyelvtudós, míg Erdősi (Poleszni) Imre 1849–56 között a nagykárolyi kegyesrendiek tanára és rendfőnöke volt. Az emléktáblát az 1930-as évek elején eltávolították.*

1901 – Krisztus-szobor. Szeged. Fadrusz János Kolozsvárnak adományozta a szobor egyik példányát, amely jelenleg a Szent Mihály templom egyik mellékoltárában áll.

1901 – Nikita montenegrói fejedelem szobra. A kolozsvári születésű, nyíregyházi Opris Oszkár szobra.

1901 – Ecsedi Kovács Gyula színművész síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Az obeliszk pesti munka, a relief Klósz József munkája.

1901 – Kossuth Lajos egész alakos szobra. Nagyszalonta. (Salonta). Bihar m. A negyedik Kossuth-szobor Erdélyben. Leleplezve: 1901. június 30-án. Tóth András debreceni szobrászművész munkája, akinek hasonló művei állnak Nagykőrösön, Clevelandban is. Megvalósításának javaslatát 1900-ban a „48-as kör” tette meg. 1920. augusztus 20-án éjjel ismeretlen tettesek ledöntötték, s a megsérült szobrot az Arany Múzeumba őrizték 1940-ig. Ma a város központi parkjában van felállítva. A szobor hasonmását állították fel Clevelandban 1892. szeptember 28-án. (Ady Endre: A szalontai ünnep. Nagyváradi Napló. 1901. júl. 2.)

1901 – Erzsébet szobor. Arad. Vármegyeház kertjében. Zala György munkája. 1919-ben eltávolították.

1901 – Erzsébet-szobor. Kolozsvár. Fellegvári sétány. Felállítását 1898-ban javasolják. Felavatására 1901. június 16-án került sor. Stróbl Alajos készítette szobor díszes talapzatát Pákei Lajos tervei szerint, a Tessitori-Curissatti cég kivitelezte. 1919-ben eltávolították, talapzata ma is látható a Fellegvár oldalában.

1901 – Zeyk Domokos (1816–1849) szabadságharcos emlékműve. Héjjasfalva. (Vanatori). Maros m. Köllő Miklós munkája. Tervét Kertész Károly Róbert műegyetemi tanársegéd készítette, építését Bocskor Árpád vezette a kőmunkát. Nagy Testvérek kolozsvári cég készítették. Felavatására 1901. október 20-án került sor. Felirata: *ZEYK DOMOKOS százados / BEM tábornok hadsegédje itt halt hősi halált e harcúteren, 1849. július 31. / Kozákok ezre körbe fogta / Hogy élve ejtse foglyul őt / Ő küzd, magát meg nem adva / Aztán saját szívébe lőtt // NYUGOSZNAK ŐK, HŐS FIAK / DULÓ CSATÁK UTÁN, / NYUGOSZNAK ÉS SIRJOK FÖLÖTT / ZÖLDEL BOKOR, VIRÁNY / Bajza / 1849–1901 / július 31. Hátoldalán: BEM / dicső tábornok hadvezérlete alatt / 1849. július 31-én vívott csatában / elesett vitéz honvédek emlékére. // DACZÓ ZSIGMOND / honvéd őrnagy / egy szekely huszár ezred / parancsnoka / ZEYK DOMOKOS / honvéd százados / BEM segéd tisztje / ENDES ÁRPÁD / százados, a 82 honvéd zászlóalj / első századának parancsnoka / GÁL SÁNDOR / honvéd hadnagy, segéd tiszt / DÁNÉ JÁNOS / honvéd hadnagy / Csík-szentkirályi / BORS JÓZSEF / honvéd hadnagy. / Még számtalan hős honvéd / névtelen bajtársak. / Emeltette a hazafiúi kegyelet. / 1901. július 31.*

1901 – Honvédemlék. Véczer (Barot határában). Hargita m. Készítette Prázmári István baróti kőfaragó, az 1848. december 9 és 13 között, 66 áldozatot követelő csata, amely a Háromszék megyei nemzetőrök és Br. Heydte vezette osztrák sereg között zajlott. Az emlékmű megvalósításáról 1896. november 10-én döntött Barot vezetése, az emlékművet 1901. szeptember 9-én avatták fel. 1934-ben Bidu Valer prefektus rendeletéből ledöntötték az emlékművet. 1973 őszén újraállítatott, de egy hét után a hatalom ismét eltüntette az emléket.

1901 k. – Petőfi emléktábla. Nagykároly. Egykor a mai 1-es számú Általános Iskola falán állott. Felirata: *Itt láttam én először / Kedves galambomat, / Itt láttam őt először / Az akácfa alatt / Petőfi, 1848. okt. 22-én.* Az 1920-as évekbe eltávolították. 1943. március 15-én a Kegyesrendi Gimnázium „II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapata” egy hasonló szövegű emlék-

tablát helyezett ugyanoda. 1960-ban ezt az emléktáblát is eltávolították, az iskola raktárába került, majd innen egyik tanár megőrzésre hazavitte. 1991-ben az unitárius templomba került, azóta ott őrzik.

1902 – Bolyai-emléktábla. Kolozsvár. Deák Ferenc (Hősök) útja 13 sz. 1900-ban tervezik megvalósítását. Felavatta: 1902. december 15-én. A fekete márványtábla szövege: AZ 1802. ÉV 12. HAVÁNAK 15. NAPJÁN / BOLYAI BOLYAI JÁNOS / A MAGYAR EUKLIDES / BOLYAI BOLYAI FARKASNAK / A TENTAMEN MÉLY GON- / DOLKODÁSÚ SZERZŐJÉ- / NEK FIA MINEK AZ EMLÉ- / KEZETE SZÁZ ÉV MŰL- / TÁN A FERENCU JÓZSEF / TUDOMÁNYEGYETEM / MATEMATIKAI ÉS TER- / SZETTUDOMÁNYI / KARA ÁLLÍTÁ E KÖVET.

1902 – Tóthfalusi Kis Miklós (1650–1702) síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. Felszentelése május 20-án volt. A korabeli sírkő díszes talapzatát Endstrasser Benedek készítette.

1902 – Indali Péter tanár (1824–1885) emléktáblája. Kolozsvár. Eszterházy (1898 előtt Wesselényi, ma N. Bálcescu) u. Avatása: 1902. július 15-én. Felirata: *Ebben a házban lakott / ERDÉLYI INDALI PÉTER / a kiváló neveléstudományi író / sz(ületett) 1824 m(eg)h(alt) 1855. / és fia INDALI GYULA / a lángelkű költő / sz(ületett) 1851. M(eg)h(alt). 1880.* Az 1970-es években a földszintes ház román tulajdonosa az emléktáblát eltávolította.

1902 – Versényi György (1852–1918) irodalomtörténész szobra. Kolozsvári költő. Szeszák Ferenc munkája. (Későbbi sorsa ismeretlen).

1902 – Mátyás Király és Beatrix szobra. Kolozsvár. Szeszák Ferenc munkája.

1902 – Wesselényi Miklós (1796–1850) egészalakos bronzszobra. Zilah. Fadrusz János munkája. 1891-ben javasolják felállítását. 1894-ben a pályázat kiírása. Felavatása 1902. szeptember 18-án volt.

1902 – Turul-emlék. Zilah. 1896-ban Fadrusz felajánlja, hogy ingyen elkészíti az emléket. Felavatása 1902. szeptember 18-án volt. 1927-ben lebontották. A bécsi döntést követően visszaállították, s az 1970-es évek elejéig még állt a korház (később az állambiztonsági hivatal) épülete udvarán. Ekkor lebontották és beolvasztották.

1902 – Mátyás király emlékszobra Kolozsvár. Fadrusz János munkája. Felavatta: 1902. október 12-én. 1881-ben javasolják megvalósítását, 1893-ban megtörtént a szoborpályázati kiírása, amelyet 1894-ben bíráltak el. (Pályázók: Vastagh G., Tóth I., Sovánka I., Róna V., Köllő M., Bezedéry Gy., Fadrusz J.)

1902 – Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kiállítása. A kiállítók között: Fadrusz, Fadruszné, Lighet, Istók, Hegedűsné, Szeszák, Andrejka, Stróbl.

1902 – Kossuth Lajos mellszobra. Tataros (Bihar m). **Az ötödik Erdélyi Kossuth-szobor.** Leleplezve: 1902. november 6-án. Alkotója ismeretlen. A gyártelep előtti téren állt 1925-ig, amikor eltávolították, majd megsemmisítették.

1902 – Petőfi emléktábla. Szatmár. 1846 és 1847-ben Petőfi Pap Endre költőnél volt megszállva (egykor Eötvös u. 8). A házat 1965-ben lebontották, az emléktábla a szatmári múzeumba került. Felirata: *E házban lakott Petőfi Sándor, mint költőtársának vendége, amikor Szendrei Júliát 1847-ben meglátogatni több ízben lejött a fővárosból. Megjelölte a szatmári Kölcsey-kör. 1902. március 23.* (NN: Petőfi emlékek a Kárpát-medencében. Kiskőrös 1996. 244.)

1902 u. – József főherceg emléktáblája. Székelyhíd. (Săcuieni). Bihar m. Ref. Templom. Felirata: JÓZSEF FŐHERCEG / Ó CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE / A MAGYARORSZÁGI TŰZOLTÓ SZÖVETSÉG VÉDNÖKE / 1902-ik évi július hó 9-ik napján / délután 3 órakor, a székelyhidi önkéntes tűzoltótestület / őrtanyáját meglátogatta. / Ezen alkalmal a szertárakban fél órát időzött és mindent behatóan / megtekintvén legmagasabb megelégedését fejezte ki. / ...társak! Utódok! E kitüntetésre méltók legyetek minden időben.

1903 – Arany János (1817–1882) költő emléktáblája. Szalonta. Egyszerű keretben, szürke márványtábla szövege: *Ezen a telken állott / a bogárhátú öreg ház / melyben / ARANY JÁNOS / született / 1817. március 2-án.* Az emléktáblát a helybeli Arany Egyesület állíttatta 1903-ban. A költő születési háza 1823-ban égett le.

1903 – Salamon János (1825–1899) Bem tábori zenészenek síremléke. Kolozsvár. Házsongárdi temető. 1899-ben tervezik felállítását. Pákei Lajos terve alapján, Reimann K. készítette a síremléket, a domborművet Klósz György faragta.

1903 – Vörösmarty-Deák emléktábla. Kolozsvár. Fötér (Nagy piac, ma Piata Unirii) 27 sz. Smiel Sebestyén Dávid munkája. Felirata: ENNEK A HÁZNAK AZ ERKÉLYÉRŐL SZOLOTT / DEÁK FERENC ÉS VÖRÖSMARTY MIHÁLY / A FÁKLYÁSMENETBEN TISZTELGŐ IFJUSÁGHOZ 1845 MÁJUS 18-ÁN. / MEGJELŐLTE AZ ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG KEGYELETE / 1908. MÁJUS 17-ÉN. Az emléktáblán az évszám tévesen van feltüntetve. A korabeli újságok híradásai szerint az emléktáblát 1903. május 17-én leplezték le. (Deák és Vörösmarty 1845. május 20-án jártak Kolozsváron, útba Wesselényi zsigófi kastélya felé.)

1903 – Erdélyrészi Szépművészeti Társaság kiállítása. Kolozsvár. (Szeszák, Andrejka, Dankó, Róna, Fadrusz)

1903 k. – Petőfi emléktábla. Torda. (Turda). Kolozs m. Református parókia falán. Felirata: E HÁZBAN SZÁLLOTT MEG / PETŐFI SÁNDOR / 1849. JÚLIUS 21-ÉN.

1904 – Gábor Áron és Turóczi Mózes emléktáblája. Kézdivásárhely. (Tirgu Secuiesc) Kovászna m. A márványtábla felirata: GÁBOR ÁRON és TIRÓCZI MÓZES / székely társaikkal / e telken öntötték 1848–49-ben templomok / harangjaiból 64 ágyút a magyar szabad- / ságharc és függetlenség védelmére. / Megjelőlte a Kézdivásárhelyen szünető tanuló-ifjúság / 1904.

1904 – Lukács Béla szobra. Zalatna. (Zlatna) Fejér m. Gárdos Aladár munkája. (Elpusztult)

1904 – Szent György szobor. Kolozsvár. Márton és György kolozsvári testvérek 1373-ban készített, s Prágában felállított szobor másolatának elkészítését 1886-tól tervezik. 1901-ben Ferencz József a szobor gipsz másolatát Kolozsvárnak adományozta, a másolatot Budapesten öntötték, és 1904 szeptemberében állították fel az akkori Arany János (ma Lucian Blaga) térre. Talapzatát Lux Kálmán fővárosi művész tervezte. A tér átépítésekor, 1960-ban a szobrot mai helyére, a Farkas (Kogalniceanu) utcai Ref. templom elé költöztették át. Akkor kapta latin feliratát IS: GEORGIUS EQUITUM PATRONUS // KOLOZSVÁRI MIKLÓS MESTER FIAI / MÁRTON ÉS GYÖRGY NAGY LAJOS / KIRÁLY MEGBIZÁSÁBÓL KÉSZÍTETTÉK / PRÁGÁNAK 1373 ESZTENDŐBEN // 1904-BEN A M(AGYAR) KIR(ÁLYI) KORMÁNY / TÁMOGATÁSÁVAL NAGY FIAINAK / EMLÉKÉRE ÚJRA ELKÉSZÍTETTE / KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

1905 – Kossuth Lajos mellszobra. Várfalva. (Moldovenesti). Kolozs m. A hatodik erdélyi Kossuth-szobor. Felavatva: 1905. október 4-én. Istók János munkája. (Eltávolították).

1905 – F. Schiller bronz mellszobra. Nagyszeben. Városi park. Felirata: Schiller / 1905.

1905 k. – Kis Gedeon mellszobra. Szatmár. Kossuth tér. 1919 után megsemmisítették.

1906 – Kuún Géza és Kuún Kocsárd szobrai. Kolozsvár. Horváth Géza szobrászművész munkái. 1910-ben a szobrokat a szászvárosi Kuún. Kollégiumban állították fel.

1906 – Seprősi Czárán Gyula (1847–1906) emléktáblája. Menyháza (Moineasa) Arad m. Állította az Aradi Turista Egyesület. Felirata: Itt lakott / SEPRŐSI CZÁRÁN GYULA / a természet lelkes barátja / fáradhatatlan és áldozatkész feltárója / az A. T. E. tiszteleti tagja / 1893-tól 1906-ig. / az Aradi Turista Egyesület / 1906.

1906 – Pieta szobor. Nagyvárad. Felállításá Dencs János kanonok-plébános nevéhez fűződik. Eredetileg az olasz plébániatemplom, a későbbi ferences templom homlokzata előtt, a Sal Ferenc utca elején állították fel egy korábbi eredetű (1858 előtt) szobor helyére. A ma is látható szobor Tóth István szobrászművész munkája. A fájdalmas Szűz Máriát ábrázolja a keresztről levett Jézussal. A talapzat felirata Giacomone da Todi (1230–1306) Stabat Mater énekének egy versét idézi: Isten Anyja esdve kérlek, / Mélyesmélyen véd szívedbe / Szent Fiadnak sebeit. 1959-ben felújították, 1961. május 22-én, a hatóság nyomásának engedve a templomkertbe költöztették.

1906 – Custozza emlékoszlop. Gyulafehérvár. Felállítva 1906. július 24-én.

1906 – Munkácsi szoborpályázat (Jobbágy M., Gönczi L., Bethlen Gy., Lányi D., Kozma E., stb.)

1906 – Barcsay Ákos fejedelem síremléke. Kozmatelke. (Cozma). Maros m. Spáda János kolozsvári építőmester készítette.

1906 – Mária-szobor. Dózsa György kivégzésének a helyén. Temesvár.

1906 – Bocskai István erdélyi fejedelem bronz mellszobra. Nyárádszereda. (Miercurea Nirajului). Maros m. Horváth Géza marosvásárhelyi születésű szobrászművész munkája. 1924-ben a helyi református templomba kellett menekíteni a szobrot, melyet 1933-ban a kolozsvári teológiára szállítottak. 1940. november 24-én visszahelyezték eredeti helyére. 1944-ben ismét eltávolították, 1952-ben a román hatóságok megpróbálták a szobrot beolvasztani, de a ref. egyház erélyes fellépése megmentette az emlékművet. 1976-ban a ref. templom udvarán állították fel, 1997. július 12-én visszakerült – immár harmadszor – eredeti helyére. Felirata: *ITT VÁLASZTOTTÁK / ERDÉLY FEJEDELMÉVÉ / BOCSKAI ISTVÁNT / 1603. febr. 21. / E SZOBROT EMELTE / A BÉCSI BÉKE 300. ÉVFORDULÓJÁN / A HÁLÁS SZÉKELY NÉP / 1906. JÚNIUS 23.* (Hajdú Demeter Dénes: *Ismét áll Bocskai szobra Nyárádszeredán. Honismeret* 1997/6, 84–86.)

1906 – Kótsi Patkó János és E. Kovács Gyula mellszobrai. Kolozsvár. Róna József munkái. Felavatva: 1906. szeptember 8-án, a Hunyadi (Victoriei) téri Nemzeti Színház ünnepélyes megnyitásakor. Janovics Jenő (1872–1945) egykori színházigazgató ajándéka. Jelenleg az Állami Magyar Színház sétatéri épületének előcsarnokában láthatók. Feliratuk: *Kótsi Patkó János / az első erdélyi színházigazgató emlékének / ennek a színháznak első igazgatója. és E. Kovács Gyula / a régi színház büszke oszlopának / hálás kegyelettel az új színház első igazgatója.*

1906 – Wesselényi Miklós és Jósika Miklós szobrai. Kolozsvár. Magyar Színház Bocskai-téri épületének homlokzatán. Szeszák Ferenc munkái. (1919-ben eltávolították).

1906 – Bocskai István erdélyi fejedelem emléktáblája. Kolozsvár. Óvár. Emléktáblát már 1896-ban, a Mátyás-szobor alapkövetésével egynapon tervezték elhelyezni. Egy emléktábla felavatására csak 1906. május 20-án került sor, amelyet a Reményik család (Reményik Sándor költő szülei), a fejedelmi ház akkori tulajdonosai helyeztetek el az egykori szülőházra. Felirata: *ITT SZÜLETETT / BOCSKAI ISTVÁN / FEJEDELEM / EMLÉKÉT KEGYELETTEL ÜNNEPELTE / A BÉCSI BÉKE 300-IK ÉVFORDULÓJÁN / 1906 MÁJUS 20 / A KOLOZSVÁRI HÁROM PROTESTÁNS EGYHÁZ / EMLÉKTÁBLÁVAL MEGJELÖLTE A REMÉNYIK CSALÁD.* 1916 után az emléktáblát végleg eltávolították, további sorsa ismeretlen.

1907 – Arany János egészalakos szobra. Nagyszalonta. (Salonta). Bihar m. Csonkatorony. Szeszák Ferenc műve. Leleplezve: 1907. szeptember 15-én. 1882-ben tervezték felállítását. 1901. november 30-án Bonczos Mihály végrendeletében 2000 koronát hagy egy Arany-szobor felállítására. 1903-ban megalakult a szoborbizottság, 1904. november 13-án Stróbl A. bemutatta tervrajzát, de a kivitelezésre tanítványát, Szeszák Ferencet ajánlotta a bizottságnak.

1907 – Szacsvay Imre (1819–1849) egész alakos bronzszobra. Nagyvárad. Közadokaszból készült. Margó Ede alkotása. 1907. március 15-én avatták. A debreceni kormány jegyzőjeként, ő fogalmazta meg és írta alá a trónfosztási nyilatkozatot, s ezért 1849. október 24-én kivégezték a Neugebaude udvarán. Erre utal a szobor talapzatának felirata: *CSAK EGY TOLLVONÁS VOLT A BÜNE.* 1938. január 8-án a szobrot eltávolították, amikor jelentős károkat szenvedett. 1942. május 5-én állították vissza, miután a budapesti Vignali Raffaello telepén, Margó Ede irányításával helyreállították. A szobor jelenleg a Körös parton áll.

1907 u. – Kőváry László (1817–1907) történész emléktáblája. Kolozsvár. Bástyá (Emil Isac, C. Daicovici) utca 1 sz. Az egyszerű keretbe foglalt fekete márványtábla szövege: *ITT ÉLT ÉS ÍRTA / ERDÉLY ÉS MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉT / DR. UJTORDAI KEÖVÁRY LÁSZLÓ TÖRTÉNETÍRÓ / A MAGYAR TUD(ományos) AKADÉMIA TAGJA STB. / SZ(ületett). 1819 – MEGH(alt). 1907.*

1908 – Rákóczi-szobor. Marosvásárhely. Székely Károly műve. Felavatása: 1908. október 29-én. Végleges eltávolítására 1919. március 27–28-a éjszakáján került sor.

1908 (?) – Erzsébet királyné mellszobra. Halmágy. (Halmeag) Brassó m. Hargita Nándor munkája. 1920 után eltávolították.

1908 – Kossuth Lajos, Bocskay István, Szabadság-szobor, Bethlen Gábor szobrai. Kolozsvár. Felállításukat tervezik Kolozsváron, de egyik sem valósult meg.

1908 – Kossuth Lajos egész alakos szobra. Nagykároly. (Carei) Szatmár m. A hetedik erdélyi Kossuth-szobor. Az egykori Erzsébet parkban volt felavatva 1908. május 28-án. Kallós Ede alkotása, akinek Hódmezővásárhelyen és Makón is áll egy-egy Kossuth-szobra. 1927-ben sikertelenül próbálták kidönteni talapatáról, s az ekkor megdőlt bronzszobrot 1933-ban módszeresen szétszedték, majd beolvasztásra került.

1908 – Az 1658. évi tatárbetörés emléktáblája. Szárhegy. (Lazarea). Tatárdomb. Hargita m. Felirata: *1658. szeptember 6-án Moldva felől berontó 3000 tatár, 300 székely, Gábor deák vezetésével e helyen győzte le és temetette nagy részét a halom alá. / Hirdesse az emléket, hogy a szülőföld lángoló szeretete tízszeres ellenség fölött is diadalt arat. 1908.*

1908 – Bartók György (1845–1907) ref. püspök síremléke. Kolozsvár. Curisatti Antoiné készíti.

1908 – Jármy Ferenc kuruc kapitány és harcosainak emléktáblája. Bihar. (Bihor). Bihar m. Felirata: ITT NYUGOSZNAK / AZ 1704 ÉVI JAN. 7-ÉN VALÓ ÉJJELI ÜTKÖZETBEN / JÁRMY FERENCZ / KURUCZ KAPITÁNNYAL EGYÜTT DICSŐEN ELESETT / KURUCZ VITÉZEK / Hazáért és szabadságért „vérzett” hősök emlékére / Állította Bihar közösség közössége az 1908-ik évben.

1908 – Dávid Ferenc emlékszobra. Déva. Mózes Mihály megvalósítását javasolják. (Terv maradt)

1908 – Brassai Sámuel szobra. Kolozsvár. Sóos nevű szobrász munkája.

1908 – Széchenyi-emléktábla. Bihardiószeg. (Diosig) Bihar m. Felavatva: 1908. május. 24-én. (Eltávolították)

1909 – Honvéd-emlék. Szászsebes. (Sebes) Fehér m. Az életnagyságú, alvó oroszánt megörökítő emlékművet 1919 után eltávolították.

1909 k. – Miriszlói-emlékmű. Miriszló. (Mirisla) Fehér m. Az obeliszket az 1600. szeptember 18-án Mihály-vajda seregei felett vívott sikeres csata emlékére emelték a zalatnai faragó iskola növendékei, közöttük Cornel Medrea kolozsvári szobrászművész neve is szerepelt. 1919-ben eltávolították az emléket, s helyébe, immár Mihály-vajda emléket dícsőítő, ma is álló, ú.n. „ágyús”-emlékművet emelte az új hatalom.

1909 – Kossuth Lajos egészalakos szobra. Arad. Margó Ede és Pongrácz Sigfrid munkája, akik a debreceni Kossuth-szobor alkotói is. A monumentális, több mellékalakkal komponált alkotás felavatása 1909. szeptember 19-én történt. 1921. februárjában a szobor mellékalakjait ledöntötték, 1925. július 27–30-a között lebontották a főalakat is.

1909 – Kossuth Lajos mellszobra. Szinérvárfalva. (Sieni) Máramaros m. A kilencedik erdélyi Kossuth-szobor. Holló Barnabás munkája, akinek Balatonalmádiban, Ajkán és Lonsoncon is áll hasonló műve. Felavatva: 1909. október 3-án (Eltávolítva)

1909 – Erzsébet királyné emlékoszlopa. Homorodkarácsonyfalva. (Craciunel) Hargita m. Hargitai Nándor munkája. Felirata: ERZSÉBET / NAGY KIRÁLYASSZONYNAK / MINDADDIG MÍG EGY MAGYAR SZÍV DOBOG // 1904. Oldalán: 1834.

1909–1910 – Debreczeni Márton (1802–1851) eposzíró emléktáblája. Kolozsvár. Tervezik megvalósítását. Fia, Debreczeni Balázs városi főmérnök tervei alapján Bertha Mihály kőszobrász elkészítette az emléktábla makettjét. (Nem valósult meg.)

1910 – Brassai Sámuel szobordíszes sírja. Kolozsvár. Házsongárdi temető. 1898-ban Pákei Lajos tervezi. Kozma Erzsébet szobra. Felavatva: 1910. október 2-án.

1910 – Kriza János szobra. Kolozsvár. Szorgalmazzák felállítását. (Nem valósult meg.)

1910 – Erzsébet királyné mellszobra. Csíkszereda. Sallak Zoltán munkája. Felavatva: 1910. szeptember 11-én. (Elpusztult).

1910 – Petőfi-emlékmű. Újszentes. (Dumbravița). Temes megye. Felavatva 1900. július 29-én. Felirata: *Őrök emlékül annak, hogy Vadászerdőn 1849 évi május hó 26-án Bem József honvéd-altábornagy, hadtestparancsnok, Gróf Vécsey Károly parancsnoklő Tábornok, Perczy József honvéddalezredes, szabadfalui térparancsnok, Petőfi Sándor honvéddörnagy, segédtsizt és több huszártiszt kíséretében Mészöly Farkas huszárezredes parancsnoksága alatt állott 14-*

ik számú *Lehel huszárok három százada felett nagy szemlét tartott. Az emléktáblát emelte közadakozásból Vadászerdő község lakossága 1900 évi július. 29-én.* A két világháború között az emléktáblát eltüntették, az újszentesiek (volt Vadászerdő község) 1945. július 29-én díszes emlékművet emeltek a templom előtti parkban.

1910 k. – Petőfi emlékoszlop (Petőfi-gúla). Marosvásárhely. Főtér. A henger alakú emlékoszlopon Petőfi egészalakos domborművű reliefje. 1919 után eltávolították.

1911 – Csányi László (1790–1849) szobra. Zalaegerszeg. A szoborpályázat résztvevői között a kolozsvári Szeszák Ferenc neve is szerepel.

1912 – Purjesz Zsigmond (1846–1918) kórházigazgató mellszobra. Kolozsvár. Mikó (Clinicilor) utca. A Klinikák udvarán. Ifj. Vastagh György munkája. 1921. augusztusában távolították el.

1912 – Szigligeti Ede bronz mellszobra. Nagyvárad. Margó Ede munkája. A fehér mészkőből készített talapzat domborműve az író közismert színművének, a Cigánynak két szereplőjét, az öreg Zsiga cigányt és lányát, Rózit ábrázolja. 1923-ban levették talapzatáról, s a Schauch-kerthebe helyeztette át, helyébe a román Mária királyné szobrát állították. 1941-ben helyezték vissza eredeti helyére, a nevét viselő nagyváradi színház elé.

1912 – Lovassy László (1815–1892) emléktáblája. Szalonta. Egykori szülőháza helyére emelt (ma) Mezőgazdasági Bank épülete falán. Felavatták 1912. március 15-én. Felirata: „E hajlékban született 1815. május 8-án / LOVASSY LÁSZLÓ / az 1832–36 országgyűlési ifjúság egyik vezére 6 és a szabad szó vértanúja. / Nem hall meg az, aki honának él”. Hálás kegyelet jelél: a Polgári Kör”.

1912 – Lovassy László emléktáblája. Szalonta. Egykori lakóháza falán 1912. március 15-én avatott emléktábla szövege: *Végnapjaiban e házban lakott és halt meg / LOVASSY LÁSZLÓ / a nagy nemzeti eszme mártíra. / Született 1815. május 8. / Meghalt 1892. január 6. / Van bíró a felhők felett / Áll a villámos ég / / Hálás kegyelete jelél: a Polgári Kör.* 1945-ben ezt az emléktáblát eltávolították.

1912 – Csiky Gergely szobra. Arad. Philipp István munkája. (Eltávolították)

1912 – Fábíán Gáspár szobra. Arad. Philipp István munkája. (Eltávolították)

1912 – Miksa Zsuzsa síremléke. (?) EMKE alapító. Székely Károly műve.

1913 – Az EMKE képzőművészeti kiállítása. Kolozsvár. (Szeszák, Kozma, Merész Gy.)

1913 – Petőfi Sándor emlékműve. Szabadfalu. (Freidorf) Temes m. A Temesvári Honvéd Egyesület másodtitkára javasolta megvalósítását az egyesület 1899. július 17-én tartott közgyűlésén. Ez év őszén egy emléktáblát el is helyeztek ide, s ekkor született az ötlet, hogy ide a későbbiekben egy díszesebb emlékművet állítsanak. Az emlékmű 1912. novemberében elkészült, de leleplezésére csak 1913. május 25-én került sor. Az impozáns méretű emléket Székely László városi műépítész tervezte, felépítését Schmidt és Bagyanszky vállalkozók és Goldstein Fülöp cementgyáros cége végezték. Az emlékművön elhelyezett emléktábla Tunner Kornél temesvári kőfaragó készítette, a fölötte levő Petőfi-relief Sípos András ipari szakiskola rajztanár-szobrász munkája. Az emlékművet egy hold kiterjedésű park közepére (Somogyi-liget) állították fel. Az emléktábla felirata: *Ezen a helyen állott 1894-ben / Bem József / honvéd altábornagy főhadiszállása, a melyben 1849. évi május hó 3-án / Petőfi Sándor / hazánk koszorús lantosa honvéd / őrnagyi kinevezését kapta. / Ezen történeti tények örök emlékül / 1912 évi November 10 / álltatott fel ezen emlékmű, / közadakozásból.*

1913 – Gábor Áron szobra. Bp. Istók János most fogott hozzá a munkához, megrendelő Sepsiszentgyörgy.

1914 – Lovassy László emléktáblája. Erdőgyarak. (Ghiorac) Bihar m. A márványtábla felirata: *Elborult lélekkel / egy negyedszázadnál tovább / e házban töltötte életének / borongó napjait / LOVASSY LÁSZLÓ / az 1832–1836-iki pozsonyi országgyűlés / ifjúságának lelkes vezére, / a szabad szó vértanúja. / fiatal sas volt, szárnya eltörött / Itt élt tébolygó, sötét gond között / Siratta sorsát, mint bús remete, / A nemzet is együtt zokogott vele. / E táblát közadakozásból emelték és emléket / hazafias kegyelettel őrzik / Erdőgyanak község lakosai / 1914.*

1915 – A Kárpátok őre. Kolozsvár. Szeszák Ferenc munkája. 1915 áprilisában Lyka Döme pázmándi földbirtokos kezdeményezte felállítását. Felavatása: 1915. augusztus. 18-

án. 1919. április elején talapzatáról ledöntötték. (Tatár Zoltán: A Kárpátok őre. *Szabadság*. 2001. május 12.)

1917 – „Vasszékelly” Székelyudvarhely. Felső piac-tér. Állították a 82-es gyalogezred hősi halottjainak emlékére. A szobor – nevét meghazudtolva – fából készült – apró szegekkel és pikkelyekkel borítva. A hatalomváltás után, 1919-ben eltávolították, az ottmaradt talapzatára 2000-ben új, bronzból öntött mását állították fel.

1918 – Fruhauf Gyula emléktáblája. Krasznahorváth. (Horuatul Crasnei). Szilágy m. Ref. templom. A fekete márványtábla felirata: A VOLHINIÁBAN HŐSI HALÁLT HALT SILNAUN NYUGVÓ / EGYETLEN JÓ GYERMEKEM FRUHAUF GYULA HONV. HADNAGY / ÉS A HOROAT-PETENEI HALOTTAK EMLÉKÉT ÉS DICSŐSÉGÉT ŐRIZZA EZEN EMLÉK TÁBLA 6 LEGYEN KÖNNYŰ FELETTŰK AZ IDEGEN FÖLD ÉS / VIRASSZON NEKIK A HŰ EMLÉKEZÉS / 1914–1918 / FRÜHAUFNÉ BALOGH ILONA.